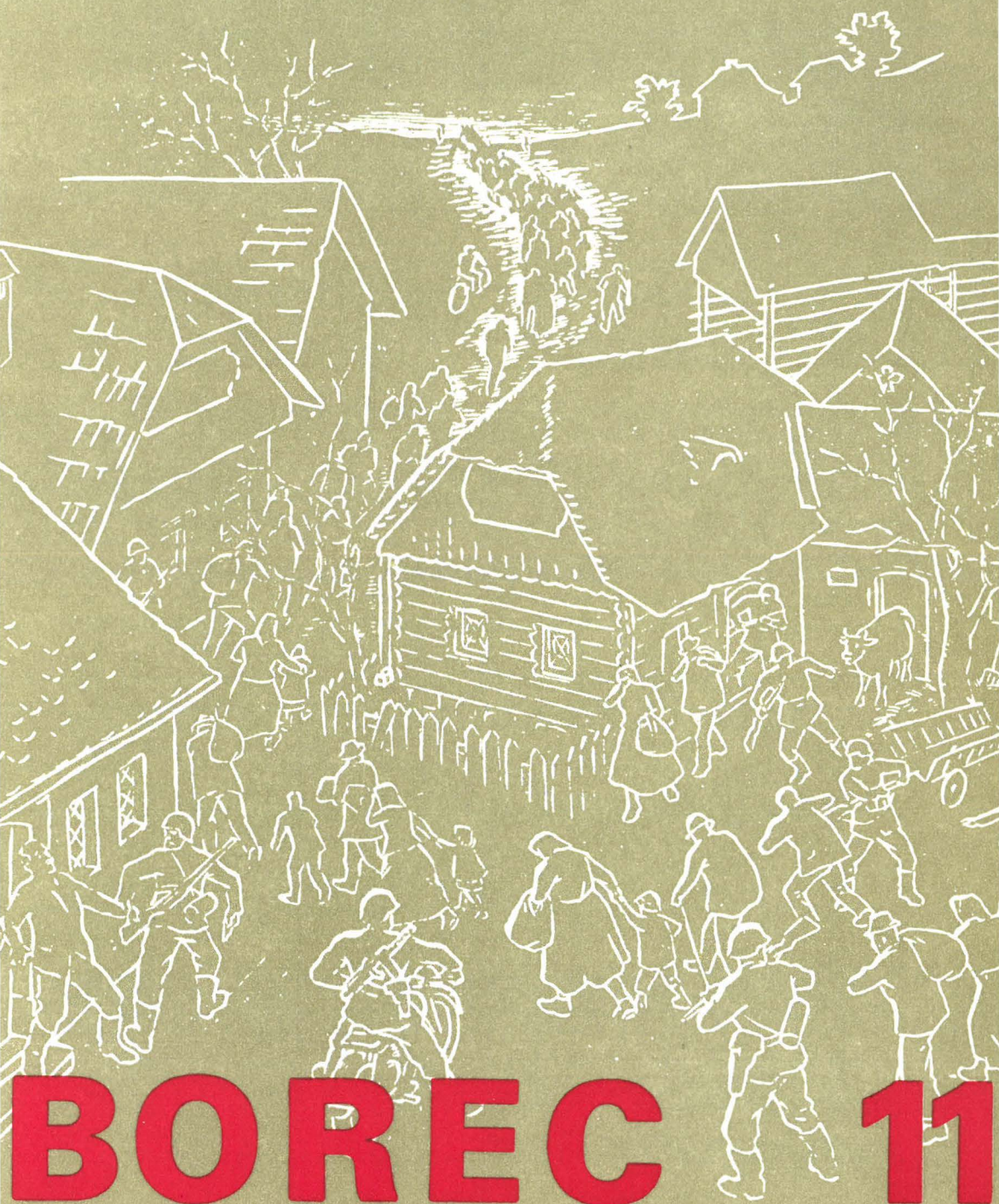

D 2643

BOREC 11

28. LETNIK

1976

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan

Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 577 **Dr. Tone Ferenc:** Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje«
1943—1945
- 593 **France Perovšek:** Zbor aktivistov OF kranjskega okrožja v novembru 1944
- 605 **Janez Kajzer:** Življenje Slovencev v svobodi
- 615 **Boris Višnovec:** Balada o Ljubanu
- 617 **Benedetič-Košuta:** Rižarna
- 627 **Fran Roš:** Gostišče »Orient«
- 631 **Gema Hafner:** Zaverovanost v ideale
- 634 **Benjamin Gracer:** Naša vas, pesem

Književnost — ocene

- 635 **Črtomir Šinkovec:** Dve knjigi o Dušanu Kvedru-Tomažu
- 636 **Janko Poljanec:** Peter Likar: Domovina, si še kakor zdravi?
- 638 **Iztok Ilich:** Robert Conquest: Izobčeni, izbrisani
- 639 **Črtomir Šinkovec:** Helmut Zenker: Kassbach ali splošno zanimanje za morske prašičke

Bibliografija

- 640 V oceno smo prejeli

Podoba na naslovni strani: Vlado Jordan: Izseljevanje, 1943, linorez. Prav zdaj poteka 35 let od največjega izganjanja naših ljudi s Posavja in Obsotelja

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Dr. Tone Ferenc

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945*

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« je bila organizirana podobno kot v nekaterih drugih zasedenih deželah. Tudi zanjo je bila najvišja instanca šef nemške policije (od 1933) in reichsführer SS (od 1929) ter notranji minister (od 1943) Heinrich Himmler in tudi delila se je na dve temeljni veji, tj. na varnostno policijo in varnostno službo (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst), vodeno iz glavnega državnega varnostnega urada (Reichssicherheitshauptamt), ter redarstveno policijo (Ordnungspolizei), vodeno iz glavnega urada redarstvene policije v Berlinu (Hauptamt Ordnungspolizei). Prvemu uradu je v obravnavanem času načeloval SS-Obergruppenführer in general policije dr. Ernst Kaltenbrunner, drugemu pa SS-Obergruppenführer in general policije Alfred Wünnenberg.

Osrednje nemške policijske ustanove v operacijski coni »Jadransko primorje« pa niso bile naravnost podrejene niti Himmlerju niti navedenima policijskima ura-

* Ta sestavek sem napisal kot izvedenec tržaškega sodišča ob zbiranju gradiva za drugo sodno obravnavo v Trstu proti nacističnim vojnim zločincem, predvsem proti nemškim policijskim oficirjem v Trstu. V sestavku opisujem organizacijsko in kadrovske sestavo nemške policije v operacijski coni »Jadransko primorje« brez Ljubljanske pokrajine, ki jo je nemški okupator v policijskem pogledu vključil v XVIII. vojno okrožje, pa tudi njeno delovanje. Za Slovensko štajersko je nekaj sestavkov o nemški varnostni policiji in varnostni službi (torej le o eni veji nemške policije) izdelala komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo, podružnica za Severovzhodno Slovenijo v Mariboru. Podružnica za Gorenjsko je izdelala le krajši pregled personalne sestave urada komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu, medtem ko podružnica za Slovensko Primorje tega verjetno niti ni poskušala narediti. Razlog za to je bil verjetno v pomanjkanju ustreznega gradiva. Od nemških policijskih ustanov v Trstu ali drugih mestih operacijske cone »Jadransko primorje« se namreč ni ohranil v celoti niti en samcat arhivski fond, temveč le drobci štirih fondov in nekaj posameznih dokumentov. Od nemške varnostne policije in varnostne službe se je ohranil le debelejši sveženj gradiva iz fonda referata IV 2 c, tj. referata za zapore, v uradu poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, pa še to samo iz leta 1943 (hranita ga arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v Ljubljani). Pomembnejše gradivo v tem delu fonda pomenijo najprej obvestila (Mitteilungsblatt) in nato poveljniški list (Befehlsblatt) poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, pa tudi od teh niso ohranjene vse številke. Drugi je sveženj gradiva iz fonda oborožitvenega oddelka (I b) višjega vodje SS in policije v Trstu, vendar samo iz leta 1945 (hranijo ga arhivi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, republiškega sekretariata za notranje zadeve SRS v Ljubljani in Vojaškega zgodovinskega inštituta v Beogradu). Tretji in četrti sta drobna svežnja gradiva zavarovalnih komandantov v Postojni in za Baško grapo oziroma nemškega zveznega oficirja pri I. bataljonu italijanskega alpinskega prostovoljskega polka »Tagliamento« v Tolminu (hrani ga arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani). Nekaj posameznih dokumentov

doma v Berlinu, temveč osrednjim nemškimi policijskim ustanovam v severni Italiji. Tam je namreč s sedežem v Fasanu kot neposredni Himmlerjev zastopnik SS in policije deloval najvišji vodja SS in policije v Italiji (Höchste SS- und Polizeiführer in Italien) SS-Obergruppenführer in general policije Karl Wolff, ki sta mu bila podrejena poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Italiji (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes in Italien), SS-Brigadeführer in generalmajor policije dr. Wilhelm Harzter v Veroni, ter poveljnik redarstvene policije v Italiji (Befehlshaber der Ordnungspolizei in Italien), SS-Gruppenführer in general-lajtnant policije Jürgen von Kamptz v Muselli. Te tri policijske ustanove v Italiji so torej tvorile vmesni člen med osrednjimi nemškimi policijskimi ustanovami v Berlinu in ustreznimi nemškimi policijskimi ustanovami v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki so vse imele svoj sedež v Trstu.

Kot vemo, je Hitler zadevni odlok o ustanovitvi operacijske cone »Jadransko primorje« (kakor tudi za ustanovitev operacijske cone »Predalpske dežele«) podpisal 10. septembra 1943, ko je tudi imenoval koroškega gauleiterja in državnega namestnika dr. Friedricha Rainerja za vrhovnega komisarja te cone. Kmalu nato, že 13. septembra 1943, je Himmler za operacijsko cono »Jadransko primorje« imenoval višjega vodjo SS in policije, in sicer SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Odila Globocnika, rojenega 1904 v Trstu. Morda smemo domnevati, da je to imenovanje posledica Rainerjevega obiska pri Hitlerju in Himmlerju v »volčjem brlogu« (Wolfschanze) v Vzhodni Prusiji 12. septembra 1943. Potem ko se je Globocnik zaradi svoje trde in zagnane politike (množično izganjanje Poljakov in Ukrajincev ter množično naseljevanje Nemcev) v lublinskem distriktu generalne gubernije v vzhodni Poljski, ki je lahko rodila le odpor, popolnoma onemogočil, ga je Himmler julija 1943 imenoval za namestnika višjega vodje SS in policije v »osrednji Rusiji«. Vendar je Globocnik ostal v Lublinu še ves julij, avgust in prvo polovico septembra 1943,

(povelj, navodil, okrožnic itd.) sem našel tudi v arhivskih fondih kolaboracionističnih ustanov in oboroženih oddelkov, ki jih hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Za ta sestavek sem moral zato pregledati velike količine arhivskega gradiva in iz zelo drobnih podatkov sestaviti celovitejši pregled. V vsem gradivu, ki sem ga pregledal, ni namreč niti enega samega izvirnega pregleda organizacijske ali personalne sestave nekega urada nemške policije v operacijski coni »Jadransko primorje«; so le trije pregledi nemških policijskih in kvislinških enot, ki so spadale pod višjega vodjo SS in policije v Trstu, in to prvi iz februarja 1944, drugi iz januarja 1945 in tretji iz marca 1945 (slednja hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani).

Podatkov o tem, kakšno funkcijo je opravljal ta ali oni oficir nemške policije v operacijski coni »Jadransko primorje«, nisem našel niti v večini personalnih map teh oficirjev, kajti takšnih podatkov ne vsebuje gradivo glavnega personalnega urada SS, ki ga hrani Berlin Document Center v Zahodnem Berlinu. Ta urad je namreč upošteval le temeljne personalne podatke vsakega esesovskega oficirja in potrjeval predloge za imenovanje v višji čin, ni pa vodil pregleda nad njegovim opravljanjem dela. Takšne podatke je vsebovalo gradivo personalnih uradov glavnega državnega varnostnega urada (za pripadnike varnostne policije in varnostne službe) in glavnega urada redarstvene policije (za pripadnike zaščitne policije in orožništva), ki pa verjetno ni ohranjeno. Do sedaj namreč nismo mogli izvedeti nič zanesljivega o usodi gradiva teh dveh pomembnih policijskih ustanov. Zato je razumljivo, da podatki o personalni sestavi uradov nemške policije v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki jih navajam v tem pregledu, niso popolnoma zanesljivi in jih bo verjetno nadaljnja raziskava in preiskava dopolnila in spremenila. Marsikateri podatek sem dobil le iz podpisa ali celo šifre nekega policijskega oficirja, vendar tudi iz nekaterih podpisov nisem mogel razbrati imen podpisnikov, da bi dalje iskal ustrezne podatke.

Navajanje drobnih in raznolikih virov, iz katerih sem črpal podatke za ta pregled, bi preveč obremenjevalo ta sestavek, ki je namenjen predvsem preiskavi in tistim, ki jo bodo tako ali drugače zasledovali. Zato v njej ne navajam virov.

Arhivistom, iz omenjenih arhivov, ki so mi pri tem delu nudili gradivo, se toplo zahvaljujem. Kot raziskovalec zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, sem dvakrat delal v Berlin Document Centru v Zahodnem Berlinu. Pregledal sem nekaj stotin osebnih map esesovskih oficirjev, ki so bili med drugo svetovno vojno v Sloveniji, in si izpisal ali kopiral podatke tudi za ta sestavek. Delo v tem pomembnem arhivu so mi kot prvemu jugoslovanskemu zgodovinarju dovolili direktorica gospa Matild E. Holomany in njen namestnik, sedaj že pokojni gospod Richard Bauer, ter novi direktor Michael Simon. Strokovno pomoč mi je tam nudil največ g. Werner Pix. Vsem štirim se na tem mestu toplo zahvaljujem. Gmotno je moje delo podprl Izvršni svet Skupščine SR Slovenije po posredovanju republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije in republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje. Vsem trem se za to toplo zahvaljujem.

Najvišji vodja SS in policije v Italiji Karl Wolff (na levi) na obisku pri višjem vodji SS in policije Odilu Globocniku (na desni) v Trstu (slikano na letališču v Ronkih; izvirnik v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani)

čep rav je dolžnost vodje SS in policije v Lublinu že izročil SS-Gruppenführerju in generallajtnantu policije Richardu Sporrenbergu. Dokončati je namreč moral še t. i. akcijo »Reinhard«, tj. fizično uničenje Židov v uničevalnih taboriščih Treblinka, Belsec in Sobidu in izročiti posle podpredsednika esesovske gospodarske družbe »Ostindustrie«, ki je slovela na izrabljanju židovske delovne sile v okrog 10 židovskih delovnih taboriščih (staro letališče Lublin, SS delovni taborišči v Trawnikih in Poniatowi, prisilni delovni taborišči in SS-delavnice v Radomu in Budzynu, glavno taborišče Krakow-Placow, nemška oborožitvena tovarna v Lublinu in oborožitveno taborišče v Lwowu), in Židom odvzetega premoženja. Kot vemo, je obračun v obeh zadevah dokončno položil Himmlerju šele pozno jeseni 1943 in pozimi 1943—1944, ko je bil že v Trstu. Globocnik je prispel v Trst v drugi polovici septembra 1943 in se je nastanil najprej v pravosodni palači, kjer je imel svoj sedež vrhovni komisar dr. Rainer, od tam pa se je čez nekaj časa preselil v Via Nizza 21. Nekatero oddelke svojega urada je imel nastanjene tudi v Via Nizza 26, Via Fabbio Severo 4 in Via Cicerone 8. Iz ohranjenih dokumentov je mogoče razbrati, da so v začetku leta 1945 začeli za Globocnika, katerega enote so se do tega časa zelo povečale, pripravljati glavno poveljniško mesto (Hauptbefehlstelle) v Čedadu. Glede na središčno lego tega mesta v operacijski coni »Jadransko primorje« bi imel vsekakor večje možnosti za uspešnejše poveljevanje proti narodnoosvobodilni vojski, če seveda upoštevamo, da je v Istri na kvarnerski obali imela večji del enot vojska in ne policija.

O tem, zakaj je Himmler poslal Globocnika v Trst, so že precej govorili in tudi pisali, predvsem v zvezi s sodno obravnavo proti zločincem akcijskega oddelka »Reinhard« v Trstu, ki je bila od 16. februarja do 28. aprila 1976 na sodišču v Trstu. Nekateri so navajali kot pglavitne ene in drugi zopet druge razloge. Menim, da je bilo pomembnih več razlogov, in sicer naloge, ki jih je imel nemški okupator v Trstu glede na nemške imperialistične pretenzije do tega mesta, geopolitično lego Jadranskega primorja kot prehodnega in obalnega območja, močan razrast narodnoosvobodilnega boja itd., nikakor pa ni bilo nepomembno dejstvo, da sta bila dr. Rainer in Globocnik stara nacistična sodelavca v Avstriji v tridesetih letih, da je bil Trst Globocnikov rojstni kraj in ga je verjetno obiskoval tudi v času svojega

ilegalnega nacističnega delovanja v Avstriji. Kdor bolje pozna Globocnikovo življenje in delo v letih 1938—1945, bo vsekakor moral pritrditi mnenju, da je Globocnik vseskozi prihajal v nesporazume in tudi spopade s svojo okolico in da ni na nobenem položaju ostal dolgo časa, da pa je v Trstu vendarle spoštoval Rainerjevo avtoriteto in je Globocnikovo drugo tržaško obdobje (prvo je bilo v njegovi mladosti) tisto obdobje, ko ni imel večjih nesporazumov in konfliktov s svojo okolico. Nekateri menijo, da se je do ponovnega prihoda v Trst jeseni 1943 notranje že precej umiril in znano je, da se je v Trstu tudi poročil, star že 40 let in na vrhu svoje policijske poti, medtem ko se je vrh njegove politične poti končal že pred štirimi leti na Dunaju.

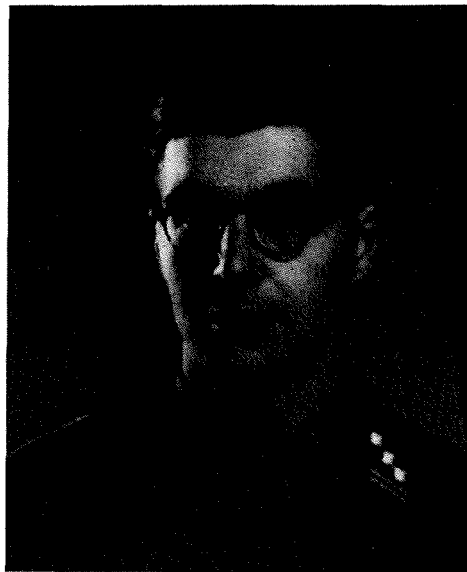
Himmler iz tehtnih razlogov Globocniku ni podredil policije v vsej operacijski coni »Jadransko primorje«, temveč samo v petih pokrajinah te cone. V t. i. Ljubljanski pokrajini jo je podredil višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju Erwinu Rösenerju.

1. Višji vodja SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945 (Höherer SS- und Polizeiführer in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«)

Višji vodje SS in policije so v sestavi nemške policije mlajša ustanova. Do leta 1939 sta namreč oba osrednja nemška policijska urada v Berlinu, tj. urad šefa varnostne policije in varnostne službe (poznejši glavni državni varnostni urad), in urad šefa redarstvene policije neposredno vodila svoje policijske ustanove v deželah, tj. urade državne policije (Staatspolizeileitstellen), urade kriminalne policije (Kriminalpolizeidienststellen) in odseke varnostne službe (SD — Abschnitte) ter ustrezne ustanove in enote redarstvene policije. Njihovo delo sta v mejah vojnega okrožja (Wehrkreis) nadzirala in deloma usklajevala inspektor varnostne policije in varnostne službe ter inspektor redarstvene policije. Ob začetku druge svetovne vojne pa je Himmler v protiutež vojaškim poveljnikom v vojnih okrožjih ustanovil položaj višjih vodij SS in policije v vojnih okrožjih. Vsak višji vodja SS in policije je bil Himmlerjev zastopnik za teritorialno organizirano splošno SS (Allgemeine SS), to se pravi, da je bil vodja nadodseka SS (SS — Oberabschnitt), in za vso policijo, tj. varnostno in redarstveno. Ko je Himmler jeseni 1939 postal še državni komisar za utrjevanje nemštva, je višje vodje SS in policije imenoval za svoje pooblaščenice (Beauftragte des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums) kar je veljalo le za nemške predele, medtem ko je v na novo osvojenih predelih imenoval za svoje pooblaščenice šefa civilne uprave oziroma gauleiterje NSDAP in državne namestnike (Reichsstatthalter). Višji vodja SS in policije v nekem vojnem okrožju je torej neposredno vodil odseke splošne SS (SS — Abschnitte), medtem ko je policijske ustanove vodil posredno prek inspektorjev varnostne policije in varnostne službe ter inspektorjev redarstvene policije. Še vedno pa so bile policijske ustanove na terenu, tj. v deželah, glede operativnih nalog neposredno povezane z navedenima osrednjima policijskima uradoma v Berlinu. Ko so ustanovili za pripadnike SS in policije posebna esesovska in policijska sodišča (SS und Polizeigericht), so višji vodje SS in policije dobili še funkcijo t. i. sodnih gospodov (Gerichtsherr), ki so lahko spreminjali sodbe, pomilostili obsojene itd.

V zasedenih pokrajinah je Himmler imenoval za svoje esesovske in policijske zastopnike višje vodje SS in policije (Poljska, SZ, operacijski coni v severni Italiji in zahodni Sloveniji ter zahodni Hrvaški itd.) ali pa pooblaščenice (t. i. Nezavisna država Hrvaška, Albanija, Srbija itd.). Njihov položaj je bil mogočnejši kot pa položaj njihovih vrstnikov v mejah nemškega rajha. Medtem ko je imela v nem-

Globocnikov osebni pooblaščenec SS-Sturmabführer Ernst Lerch (slikan kot SS stotnik v Lublinu; izvirnik v Berlin Document Center)

škem rajhu policija do nemških državljanov — predvsem pravico do t. i. preventivnih ukrepov, tj. varnostnega pripora — pošiljanja političnih nasprotnikov v koncentracijska in delovna taborišča, je bila v mnogih zasedenih deželah, kjer ni bilo niti najpreprostejšega pravosodja, gospodar nad življenjem in smrtjo sto in stotočev ljudi. V pokrajinah, kjer je bilo razvito narodnoosvobodilno oziroma odporiško gibanje in so te bile zategadelj razglašene za t. i. območje protipartizanskega bojevanja (Bandenkampfgebiete), so bili višji vodje SS in policije tudi vodje operativnih štabov za protipartizansko bojevanje (Führungsstab für Bandenbekämpfung).

Še pred prihodom v Trst si je Globocnik prizadeval, da bi odpeljal s seboj iz Lublina čimveč svojih esesovskih oficirjev, še posebej tistih, ki so mu bili izredno vdani in tudi zanesljivi. Sicer ni mogel dobiti vseh, ki si jih je želel, vendar jih ni dobil ravno malo, zlasti če upoštevamo, da je prišel za njim v Trst še skoraj ves akcijski oddelek »Reinhard«, potem ko je na Poljskem za seboj zabrisal sledi svojega zločinskega delovanja. 27. oktobra 1943, ko je ponovno zahteval prihod novih ljudi iz Lublina, je Globocnik ugotavljal, da mu je bilo tam neposredno podrejenih 450 oseb, in da jih je pripeljal v Trst le 22, od tega 16 iz štaba vodje SS in policije ter 6 iz firerjeve pisarne (to so bili člani akcijskega oddelka »Reinhard«, ki je imel v Lublinu 92 oseb). Zatrjeval je, da je v Lublinu mogoče vsaj za 30 odstotkov omejiti število moštva, ker so nekatere akcije končane, in presežek poslati v Trst, da bi »odpravili pomanjkanje osebja v Trstu«. V Krakovu, kjer je bil sedež generalnega guvernerja za Poljsko, pa so konec novembra 1943 menili, da je Globocnik »s svojega starega območja odvlekel vse sodelavce in avtomobile, ki niso bili prikovani« in da nimajo niti malo razumevanja za Globocnikov odnos »do njegove nekdanje ustanove«. Znano je, da so po oktobru oziroma novembru 1943 prišli v operacijsko cono »Jadransko primorje« nekdanji Globocnikovi sodelavci iz Lublina. Podobno kot so nemško civilno upravo v operacijski coni »Jadransko primorje« sestavljali predvsem ljudje iz Avstrije, so v ustanove nemške policije v tej coni prišli predvsem oficirji iz lublinskega distrikta, med katerimi je bilo tudi precej

avstrijskih Nemcev, prišlo pa je tudi precej policijskih oficirjev iz avstrijskih pokrajin.

Takoj, ko ga je Himmler odredil za Trst, je Globocnik zahteval, naj mu dodelijo nekaj sodelavcev, ki so jih prej nameravali poslati z njim v Rusijo, in sicer esesovskega majorja Ernsta Lercha, esesovske stotnike Georga Michalsena, Gustava Hanelta, dr. Kurta Sickla, esesovska poročnika Johannes Schwarzenbergerja in Adolfa Bareutherja, sedem esesovskih podoficirjev ter dva navadna esesovca. Odhod v Trst so dovolili vsem, razen zdravniku dr. Kurtu Sicklu. Če je do konca oktobra 1943 prišlo iz Lublina v Trst 16 Globocnikovih sodelavcev, ne računajoč tiste iz akcijskega oddelka »Reinhard«, pomeni, da so prišli vsi navedeni in da je namesto dr. Sickla prišel nekdo drug. Nato so prišli še drugi; pomembnejše bomo navedli, ko bomo govorili o njihovih ustanovah.

Urad višjega vodje SS in policije za operacijsko cono »Jadransko primorje« v Trstu ni bil kdo ve kako razsežen. Globocnik ga je sestavil po vzorcu vojaškega štaba, seveda z ustreznimi spremembami ali dopolnitvami. Nekaterih oddelkov ali referentov, ki so jih imeli vojaški štabi, v uradu višjega vodje SS in policije ni bilo, ker so bili v operativnem štabu za uničevanje tolp (npr. oddelek I a — operativni oddelek) ali pa sploh niso bili potrebni (npr. referent IV e — dušebrižništvo). Najpomembnejši v njem je bil vsekakor esesovski major Ernst Lerch, ki ga je Globocnik imenoval za svojega osebnega pooblaščenca (Personalbeauftragte), to je za nekakšnega načelnika štaba, in mu zaupal še druge pomembne naloge. Bil je star avstrijski nacist, Globocnikov sodelavec v Avstriji in je v letih 1936—1938 vodil varnostno službo v Koroški, »ki se je razširila v sosednje države«. Poleti 1940 so ga poslali h Globocniku v Lublin in je tam postal eden njegovih najtesnejših sodelavcev, in sicer njegov adjutant, pooblaščenec za izgradnjo postojank SS in policije, vodja lublinske izpostave pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva in namestnik Globocnikovega načelnika štaba. Videli bomo, da je imel približno toliko funkcij tudi v Trstu in se nam ne bo zdela pretirana trditev, da je bil Lerch v Trstu Globocnikova desna roka in celo pomembnejši od nekaterih esesovskih oficirjev, ki so imeli višje čine kot Lerch. Himmler je namreč avgusta 1944 poslal h Globocniku za pomočnika SS-Brigadeführerja in generalmajorja policije Karla Herrmanna, podobno kot je tisti čas poslal k Rösenerju in Ljubljano SS-Brigadeführerja in generalmajorja policije Hansa Harma. Toda Herrmann je ostal v Trstu in vsej operacijski coni skoraj popolnoma neopazen, saj ga ne omenja nobeden nam znani dokument, medtem ko je Lerchov podpis na številnih dokumentih in je postal celo vodja Globocnikovega poveljniškega urada (Befehlstelle). Enako kot Herrmann so ostali neopaženi esesovski polkovnik Ernst Dressler, podpolkovnik Josef Hemm, majorji Arno Dressler, Karl Prescher in Paul Wolfrum ter stotnik Kurt Stinski, ki jih je Himmler skupaj s Herrmannom poslal v Trst.

Globocnik je imel v svojem uradu dva adjutanta oziroma referenta II a in II b. Prvi je bil esesovski major Georg Michalsen, ki je tudi prišel iz Lublina in mu je Globocnik v Trstu zaupal tudi druge zelo pomembne naloge. Kot vodja oddelka II a je bil zadolžen za personalne zadeve oficirjev. Drugi je bil esesovski stotnik Gustav Hanelt, ki je tudi prišel iz Lublina in je kot vodja oddelka II b urejal personalne zadeve moštva. Ko je Hanelt sredi maja 1944 prevzel dolžnost poveljnika zavarovalnega bataljona SS (SS-Wachmannschaftsbataillon), ga je v Globocnikovem uradu nasledil esesovski poročnik dr. Peter grof von Czernin, avstrijski Nemec. Po Czerninovem odhodu iz Globocnikovega urada je Michalsen opravljal naloge obeh adjutantov oziroma referentov (II a/b). V Michalsenovem oddelku je delal tudi esesovski poročnik Witt.

Komandant SS in policije za tržaško pokrajino SS-Brigadeführer Erasmus Mal-sen von Ponickau (izvirnik v MLR)

Oskrbovalni referent I b predvsem za orožje, strelivo in vojaško opremo je bil najprej esesovski stotnik Matthes in nato Werner (njegov sodelavec je bil esesovski poročnik Hoffmann, referent za obrambo pred plinom stotnik zaščitne policije Hellinger). Vodja oddelka IV a ali intendanture je bil esesovski kapetan Friedrich Schenkel (njegov sodelavec je bil esesovski poročnik Heinrich Blum). Verjetno so jeseni 1944 najbolj okrepili ravno ta oddelek, saj se je zelo povečalo število nememških enot, ki so jih poslali v operacijsko cono »Jadransko primorje« in jih tam podredili Globocniku. V ta oddelek je namreč prišlo več esesovskih oficirjev, med njimi tudi esesovska poročnika Friedrich Steurer in Rudolf Scholz. Poleg oficirjev je bilo v oddelku tudi nekaj podoficirjev, npr. Willi Greiner, Josef Klausdörfer in drugi. Oddelek IV b ali sanitetni oddelek, je vodil esesovski major dr. Siegfried Liebau in nato esesovski podpolkovnik dr. Waegner, njegov namestnik je bil območni zdravnik SS v Trstu dr. Lorenz, lekarnar pa esesovski kapetan Schrader. V ta oddelek so prišli še dr. Gammer, dr. Eugen Kuhn, dr. Waegner in mag. Binder. Vodja oddelka IV c ali veterine je bil esesovski podpolkovnik dr. Rudolf Sechser. Vodja oddelka K (Kraftfahrwesen) ali vodja prevoznega parka je bil policijski major Zaun. V tem oddelku je delal tudi Eigner. Vodja obveščevalne službe (Nachrichtenführer) je bil policijski major Müller. Vodja oddelka VI je bil nacionalsocialistični vodstveni oficir, za katerega ne vemo, kdo je bil. Vodja oddelka VII — za gradbeništvo je bil esesovski poročnik Geisler. V Globocnikovem uradu je bil tudi oficir za pionirje esesovski kapetan Peters.

Med posebnimi oddelki ali referati, ki niso bili vojaškega značaja, so bili oddelki ali referati I Pr (Propaganda), I R (Rundfunk) in I P (Politik), ki jih je vodil esesovski poročnik (pozneje stotnik) dr. Franz Hradetzky, ter I SP in I N, za katera še ne vemo, kaj sta pomenila. Skrbstveni oficir (Fürsorgeoffizier), ki je bil prav-

zaprav vodja tržaške podružnice skrbstvenega urada v Veroni, je bil najprej esesovski kapetan Reinhold Mohrenschild, avstrijski Nemec, ki je tudi prišel iz Lublina; kaže, da ga je po odhodu na Koroško nasledil esesovski major Otto Trinkhaus. Globocnik je imel tudi poseben zvezni urad v Celovcu, ki ga je vodil esesovski poročnik Peter Feistritzer (nekaj časa je bil to verjetno tudi Reinhold Mohrenschild). Vodja oddelka za rasna in kolonizacijska vprašanja je bil esesovski kapetan Adolf Bareuther, ki se je s temi zadevami ukvarjal tudi v Lublinu oziroma Zamošču.

Poseben oddelek v Globocnikovem uradu je bil akcijski oddelek »Reinhard«, ki je včasih naveden kot »oddelek R« (Abteilung R«), včasih pa kot »Aktion R« (Aktion »Reinhard«). Akcijo »Reinhard« je vodil Globocnik sam, vodja oddelka pa je bil najprej esesovski major in kriminalni svetnik Christian Wirth, po njegovi smrti 26. 5. 1944, ko je padel zadet od krogel borcev I. bataljona Istrskega odreda, pa esesovski major Dietrich Allers. Več kot 60 članov tega oddelka je spadalo pod Hitlerjevo pisarno kot vodje nacistične stranke (Kanzlei des Führers der NSDAP), na Tiergartenstrasse 4 v Berlinu. Oddelek, ki je imel svoje skupine v Trstu (R I), na Reki (R II) in Vidmu (R III), je imel nalogo deportirati Žide, pleniti njihovo imetje, pomagati pri zatiranju narodnoosvobodilnega boja, utrjevalnih delih itd., opravljal pa je tudi likvidacije političnih nasprotnikov, tj. slovenskih, hrvaških in italijanskih protifašistov. Njegovo delo in zločine je obravnaval sodni proces v Trstu od 16. februarja do 28. aprila 1976.

Ne vemo natančno, ali je v Globocnikovem uradu bil tudi oddelek III, tj. sodni oddelek. Za operacijsko cono »Jadransko primorje« je bilo do avgusta 1944 pristojno XXXI. sodišče za SS in policijo v Veroni. Šele konec avgusta 1944 so v Trstu ustanovili XXXIV. sodišče za SS in policijo (SS- und Polizeigericht XXXIV), vendar o njegovi sestavi nimamo podatkov. Kolikor vemo, so bili v Globocnikovem uradu še nekateri esesovski oficirji, npr. poročnik Robert Schmücking, podporočnik dr. Theodor Storkmann, policijski sekretar Bernhard Karsten, kriminalni sekretar Schiedemann itd., katerih funkcij ne poznamo, ter nekaj podoficirjev. Globocnikova tajnica je bila Gottschall, Lerchova pa Müller.

Položaj nekaterih referentov v Globocnikovem uradu je bil tako pomemben, da se je skladal s potrebami drugih štabov, npr. operativnega štaba za uničevanje partizanov, štaba poveljnika redarstvene policije itd. Zato so bili nekateri referenti v Globocnikovem uradu tudi referenti v teh štabih, nekateri pa so opravljali tudi druge naloge.

Globocnik je v drugi polovici leta 1944 dobil novo, zelo pomembno nalogo. Ko je Hitler s svojim navodilom za vodenje vojne z dne 27. julija 1944 zavezal vrhovnega komisarja v operacijski coni »Jadransko primorje« za vodenje vseh utrjevalnih del v tej coni (Aktion »Pöll«) in tudi zunaj nje (v beneški ravnici), je Globocnik postal Rainerjev splošni in stalni namestnik. Globocnik je s svojimi silami, ki jih je imel na voljo, skrbel predvsem za mobilizacijo delovne sile. »Svojo funkcijo pri gradnji utrdb opravlja v okviru strankine akcije, ki zajema okoli 4.300 političnih vodij in pri kateri je dnevno zaposlena domača delovna sila okrog 120.000 glav«, je poročal dr. Rainer, ko je predlagal, da Globocnika za to odlikujejo z nemškim križcem v srebru.

Kot višji vodja SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje« je bil Globocnik vrhovni poveljnik vseh esesovskih in policijskih enot, pri čemer so upoštevani tudi nekateri kvislinški ali kolaboracionistični oboroženi oddelki, ki niso spadali pod vojaškega poveljnika operacijske cone »Jadransko primorje« (pozneje štaba 97. arm. zbora za posebno uporabo) generala gorskih čet Ludwiga Küblerja. Ker bomo o kvislinških oboroženih oddelkih, ki so spadali neposredno ali po-

*Komandant SS in policije za Istro SS-
Standartenführer Ernst Hildebrandt (iz-
virnik v MLR)*

sredno (preko poveljnika redarstvene policije v Trstu) pod Globocnika, poročali v enem naslednjih poglavij, bomo tukaj navedli samo Globocniku neposredno podrejene esesovske enote.

Do srede leta 1944 so pod Globocnika neposredno spadali trije esesovski bataljoni in jadranski oddelek esesovske propagandne standarte »Kurt Eggers« v Trstu. Pod njega so spadale tudi nekatere manjše enote.

Prvi esesovski bataljon, ki je sploh prišel na območje operacijske cone, je bil bataljon za obrambo Krasa (SS-Karstwehrbataillon) in nato SS-bataljon kraških lovcev (SS-Karstjägerbataillon), ki je pod poveljstvom SS-Standartenführerja ing. Hansa Branda septembra 1943 prispel iz Pottensteina v Nemčiji v Trbiž in so ga takoj uporabili za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Iz Trbiža se je premestil v Gradiško, od tam pa nazaj v Kanalsko dolino, in to štab v Mužac (Moggio Udinese), kjer so najprej iz njega ustanavljali 24. esesovsko divizijo kraških lovcev (Waffen-Gebirgs — Karstjäger Division der SS Nr. 24), a so uspeli ustvariti le brigado z dvema polkoma, ki tudi nista bila popolna. Za dr. Brandom so bili poveljniki stotnik (pozneje major) Josef Berschneider, major Werner Hahn in major Wagner.

Drugi esesovski bataljon v operacijski coni je bil stražarski bataljon v Trstu (SS-Wachmanschaften), ki je imel do pomladi 1944. leta že štiri čete iz moštva raznih narodnosti (Ukrajinci, Italijani, Hrvati, Slovenci), od katerih so bili nekateri prostovoljci in drugi prisilno mobilizirani. Bataljon, ki je do poletja 1944 narasel na najmanj 6 čet, je vodil najprej esesovski poročnik Johannes Schwarzenbacher, ki je tudi prišel iz Lublina, po njegovi smrti maja 1944 nekaj časa stotnik Gustav Hanelt in nato esesovski in policijski stotnik Guido Hornof, ki je bil tudi avstrijski Nemec. Zaradi pobegov je bataljon do zime 1944—45 splahnil na eno četo, ki so jo sestavljali Ukrajinci in Italijani in jo je vodil esesovski poročnik Josef Oberhauser, ki je bil obenem vodja tržaške skupine akcijskega oddelka »Reinhard«

(R I). Moštvo tega bataljona je bilo v stražarski službi po raznih krajih operacijske cone (4. četa je bila npr. v Štorjah pri Sežani) in hodilo je tudi v ofenzivne akcije proti partizanom.

Tretji esesovski bataljon v operacijski coni je bil 7. SS šolski in nadomestni bataljon planinskih lovcev (SS-Gebirgsjäger — Ausbildungs- und Ersatzbataillon 7), ki je prispel junija 1944 v Gradiško. Poveljeval mu je esesovski podpolkovnik Arthur Wagner.

Od manjših enot je neposredno pod Globocnika spadala tudi štabna četa (Stabskompanie), ki ji je aprila 1945 poveljeval esesovski poročnik Fritz Joachim. Vemo tudi za obstoj t. i. obrambnega šturma (Wehrsturm), ki mu je poveljeval esesovski podporočnik Sailliez. Ta enota je 28. januarja 1945 zaprisegla pred vrhovnim komisarjem dr. Rainerjem, več o njej pa ne vemo.

Posebna Globocnikova enota pa je bil akcijski oddelek »Adria« propagandne standarte SS »Kurt Eggers« v Trstu, ki ga je vodil esesovski poročnik (pozneje stotnik) dr. Franz Hradetzky. Ta oficir je bil avstrijski Nemec in pred prihodom v Trst okupatorjev politični in upravni funkcionar na Koroškem in Gorenjskem. Bil je tudi vodja dveh ali celo treh oddelkov v Globocnikovem uradu, predavatelj v »šoli za bojevanje proti tolpom« (Bandenkampfschule), domobranskih šolah itd. Akcijski propagandni oddelek je imel nalogo, da organizira in vodi nacistično propagando v vsej operacijski coni »Jadransko primorje« in je bil tesno povezan s propagandnim oddelkom pri vrhovnem komisarju v Trstu, ki ga je vodil dr. Karl Lapper, avstrijski Nemec, in propagandnimi referenti pri nemških svetovalcih v pokrajinah. Oddelek je imel poleg vodstva v Trstu (poleg Hradetzkega še esesovska podporočnika Jürgens in verjetno dr. Franz Stanglica) od začetka leta 1944 dalje tudi nekaj akcijskih propagandnih enot (Propaganda — Einsatztrupp), navadno za vsako pokrajino po eno (po 4—7 mož), ki so jih vodili esesovski podoficirji. Leta 1945 je imel svoje enote tudi v Ljubljani, na Gorenjskem in v Celovcu. Tesno povezana s tem oddelkom ali pa celo njegova sodelavca sta bila glavna urednika nemških časnikov v Trstu, tj. Deutsche Adria Zeitung (esesovski poročnik dr. Hermann Pirich) in Adria Illustrierte (esesovski podporočnik Wilhelm Henke). Sodelavec oddelka je bil tudi esesovski podoficir dr. Hanns Schneider — Bosgard, pisec knjige oziroma priročnika za notranjo uporabo Bandenkampf in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«, ki je izšla jeseni 1944 v Trstu (rokopis hrani arhiv IZDG) in ji je predgovor napisal Globocnik. Akcijski propagandni oddelek v Trstu pa se ni ukvarjal samo s propagando, temveč je tudi neposredno sodeloval v akcijah proti narodnoosvobodilni vojski in z iskanjem sodelavcev narodnoosvobodilnega gibanja. Za ta namen je imel po terenu razpredeno mrežo zaupnikov, in to takšnih, ki so mu poročali o učinku njegove propagande, pa tudi tistih, ki so mu izdajale sodelavce narodnoosvobodilnega gibanja.

2. Komandanti SS in policije v pokrajinah (SS- und Polizeikommandeure)

V nekaterih zasedenih pokrajinah (npr. v generalni guberniji na Poljskem in v Sovjetski zvezi) so imeli višji vodje SS in policije na posameznih območjih vodje SS in policije (SS- und Polizeiführer), ki so bili pravzaprav njihovi pooblašenci za svoja območja in so imeli na njih približno enake pristojnosti kot višji vodje SS in policije za vso pokrajino. Globocnik sam je bil tak vodja SS in policije v lublinskem distriktu skoraj štiri leta. Vodje SS in policije so vodili splošno SS in

*Komandant SS in policije za Furlanijo
SS-Oberführer Hanns von Feil (slikan
kot SS-major; izvirnik v BDC)*

vsklajevali dejavnost obeh glavnih vej nemške policije (tj. varnostne in redarstvene) na svojih območjih in bili so tudi zavezani za vodenje boja proti narodnoosvobodilnemu oziroma odporniškemu gibanju na svojem območju. Seveda pa je to poslednje veljalo le za določen obseg, kajti večje operacije je vodil operativni štab za uničevanje tolpe, ki ga sami niso imeli, imel pa ga je višji vodja SS in policije za vso pokrajino. Pri načrtovanju in vodenju operacij proti partizanom so jim bili kot operativni oficirji (I a) na voljo akcijski oficirji redarstvene policije v pokrajinah. Za usmerjanje domobranstva so imeli posebne vodje, o katerih bomo pisali v posebnem poglavju, in podrejeni so jim bili tudi zavarovalni komandanti na nekaterih območjih (Sicherungskommandanten); tudi te bomo navedli pozneje.

Verjetno se je ozemlje operacijske cone »Jadransko primorje«, ki tako ni v celoti spadalo pod Globocnika, zdelo Himmlerju premajhno, da bi na njem uvedli popolnoma enako organizacijsko sestavo SS in policije, kot v nekaterih že omenjenih zasedenih ozemljih. Zato je bila ta sestava nekoliko drugačna, prilagojena pač velikosti ozemlja. Namesto vodij SS in policije so bili za pet pokrajin operacijske cone »Jadransko primorje« najprej imenovani trije območni vodje SS in policije (Standortführer der SS- und Polizei), in to za Furlanijo v Vidmu (Udine), za gorško in tržaško pokrajino brez mesta Trst v Gorici, za kvarnersko pokrajino in Istro v Pazinu, medtem ko so za Trst sklenili, da bo tamkajšnje delo SS in policije vodil Globocnikov urad neposredno. Določili so, da območni vodje SS in policije — do prihoda imenovanih vodij so to funkcijo opravljali oficirji redarstvene ali varnostne policije v teh mestih, rešujejo skupna vprašanja SS in obeh vej nemške policije, tj. varstvene in redarstvene. Naloga območnih vodij SS in policije je bila tudi ta, da so imenovali oficirje ali podoficirje za obravnavo vseh vprašanj SS in policije v tistih krajih, kjer so bile takšne enote. Nabirali so tudi italijanske kolaboracionistične oddelke, podrejeni so jim bili vsi šolski tabori SS — stražar-

skih enot (SS — Wachmannschaften), odgovarjali so za varnost območja itd. Kdo so bili območni vodje SS in policije, ne vemo. Kmalu pa so to ureditev spremenili in uvedli položaj Globocnikovih »pooblaščenecv za SS in policijo« v pokrajinah (Beauftragte des Höheren SS- und Polizeiführers). Ni nam znan natančnejši datum njihovega imenovanja, kaže pa, da je to bilo šele pozimi 1943—1944, najverjetneje januarja ali začetek februarja 1944. Bilo je pač potrebno nekaj časa, da so se poleg Globocnikovega urada v Trstu ustanovili tudi ustrezni policijski uradi v pokrajinah. Bile so zlasti kadrovske težave, saj ni bilo dovolj ustreznega kadra niti za Globocnikove pooblaščenca same in sta morala trikrat to funkcijo opravljati kot vršilca dolžnosti Globocnikova sodelavca iz Trsta, esesovska majorja Lerch in Michalsen. Dne 25. aprila 1944 je Himmler pooblaščenca za SS in policijo preimenoval v komandante SS in policije za pokrajine (SS- und Polizeikommandeure). Takrat jim je Globocnik natančneje določil položaj in naloge, ko je povedal, da so komandanti SS in policije »odgovorni vodje in komandanti vseh sil SS in policije na svojem območju«. Vendar pa jim niso bile podrejene tiste enote SS in policije, ki so veljale za trupo, npr. premični SS policijski polki ali bataljoni, razen če bi Globocnik posebej ukazal, da jim je kakšna od teh enot tudi podrejena. Komandanti SS in policije so bili tudi vodilni organi za izvajanje vseh povelj Globocnika in njegovih »glavnih sodelavcev« (poveljnikov varnostne in redarstvene policije). Globocnik je tudi določil, da imajo komandanti SS in policije v svojem štabu vodjo personalnega urada (tudi sam je imel za to majorja Lercha), ki je lahko komandant odseka redarstvene policije ali vodja izpostave varnostne policije in varnostne službe. Vodje personalnega urada si iz sodelavcev svojega policijskega urada izberejo referente za štab komandanta SS in policije, lahko pa del nalog komandantov SS in policije opravijo tudi referenti v štabu komandanta odseka redarstvene policije ali v izpostavi varnostne policije in varnostne službe, da bi štedili s silami.

Kaže, da je sestavljanje štabov Globocnikovih pooblaščenecv za pokrajine oziroma komandantov SS in policije šlo počasi in neenotno. Komandant SS in policije za tržaško pokrajino je npr. imel 1. marca 1944 le adjutanta, uradnika zaščitne policije in tolmača ter je imenoval vodjo svojega personalnega urada esesovskega stotnika Gustava Hanelta šele sredi avgusta 1944, komandant SS in policije v Vidmu pa je imel do junija 1944 svojega načelnika štaba itd. Nekaterim komandantom je vsaj do jeseni 1944 uspelo sestaviti majhen štab, ki so ga sestavljali predvsem vodja personalnega urada, adjutant, operativni oficir, orožar in intendant.

Globocnikov pooblaščenec za SS in policijo v tržaški pokrajini je postal esesovski brigadni general Erasmus Malsen von Ponickau, dotedanji policijski prezident v Halle a. d. Saale in v Poznanju. Himmler ga je poslal v Trst le za 2 meseca in je ostal še naprej prezident v Halle, vendar je ostal pri Globocniku do konca vojne. Na tem položaju v Trstu je bil do jeseni 1944, spomladi 1945 je bil komandant SS in policije za Istro. V pozni jeseni 1944 je postal komandant SS in policije za tržaško pokrajino Globocnikov sodelavec Michalsen, ki je do takrat opravljal to dolžnost v Istri. Obakrat, ko je bil komandant SS in policije v Istri in za tržaško pokrajino, je Michalsen še naprej vodil II. oddelek v Globocnikovem uradu v Trstu.

V pomanjkanju ustreznega kadra je Globocnik za svojega pooblaščenca za reško ali kvarnersko pokrajino na Reki kot vršilec dolžnosti imenoval svojega sodelavca iz Trsta, esesovskega majorja Ernsta Lercha. Podobno kot Michalsen, je tudi Lerch ostal še v Globocnikovem uradu. Spomladi 1944 pa je postal komandant SS in policije na Reki esesovski podpolkovnik Wilhelm Traub, ki je ostal na tem položaju do konca vojne.

*Komandant SS in policije za Istro SS-
Standartenführer Franz Sido (slikan kot
SS podoficir; izvirnik v BDC)*

V Istri je pooblaščenec za SS in policijo postal najprej esesovski polkovnik Ernst Hildebrandt, ki se je spomladi 1943 bojeval v SS diviziji »Prinz Eugen« v Črni gori in v Hercegovini. Najvišji vodja SS in policije za Italijo Karl Wolff ga je kmalu poklical v Italijo in je tam postal vodja SS in policije za osrednjo Italijo (Italien — Mitte) v Bologni. Zato je Globocnik poslal v Pulj svojega sodelavca, vodjo II. oddelka, esesovskega majorja Michalsena, najprej za vršilca dolžnosti in nato za komandanta SS in policije za Istro. Jeseni 1944 pa je Michalsena v Pulju nasledil esesovski polkovnik Franz Sido, vendar je bil tam le malo časa, verjetno niti do zgodnje spomladi 1945, ko se kot komandant SS in policije za Istro v Pulju omenja že znani esesovski brigadni general Erasmus Malsen von Ponickau.

V Gorici je Globocnikov pooblaščenec postal esesovski major Karl Tauss, avstrijski Nemec, ki je bil v splošni SS že od jeseni 1939 brigadni general. To dolžnost je opravljal do konca vojne in je bil edini pooblaščenec oziroma komandant SS in policije v operacijski coni »Jadransko primorje«, ki je bil na tem položaju v Gorici ves čas, tj. od imenovanja Globocnikovih pooblaščenecv do konca vojne.

Globocnikov pooblaščenec za Furlanijo v Vidmu (Udine) je postal esesovski nadpolkovnik (SS-Oberführer) Hans von Feil, ki je bil na tem položaju do jeseni 1944. Zaradi nesporazumov z nemškim svetovalcem za Furlanijo so ga premestili v severno Italijo ali na Tirolsko. V Vidmu ga je nasledil esesovski major Ludolf von Alvensleben, ki je imel v splošni SS že čin polkovnika in je bil leta 1940 v Lublinu pod Globocnikom vodja SS in samozaščite. Von Feil je imel v Vidmu svojega načelnika štaba (Stabsleiter), in sicer esesovskega majorja (v splošni SS je bil podpolkovnik) Franza Steudla, avstrijskega Nemca. Vendar je Steudel sredi junija 1944 padel pri Srpenici, ko je njegov avto napadel oddelek borcev iz Briško-beneškega odreda in garibaldinske brigade »Friuli«. Pri drugih Globocnikovih pooblaščenih nismo zasledili načelnikov štaba. Morda je bil to v Trstu v drugi polovici leta 1944 esesovski kapetan Gustav Hanelt.

Globocnikovi pooblaščenca ali komandanti SS in policije v pokrajinah operacijske cone »Jadransko primorje« niso bili vsi enake kakovosti in kaže, da Globocnik tudi ni vsem enako zaupal, vsaj kar se tiče protipartizanskega bojevanja. Imamo namreč podatke, da sta sodelavca iz Globocnikovega urada v Trstu, esesovska majorja Lerch in Michalsen uživala večje Globocnikovo zaupanje in ju je zagadelj posebej potiskal v ospredje in jima dajal še posebne operativne naloge za boj proti narodnoosvobodilnemu gibanju. Imamo namreč podatke, da sta prav onadva vodila nekatere ofenzivne akcije proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije, medtem ko podobnih podatkov nismo našli za druge Globocnikove pooblaščenca. O posebno naklonjenem odnosu in zaupanju Globocnika do Michalsena in Lercha govori že tudi samo to, da je Globocnik zaupal Michalsenu funkcijo svojega pooblaščenca ali komandanta SS in policije kar za dve pokrajini, najprej za Istro in nato za tržaško pokrajino, Lercha pa je 26. junija 1944, približno potem ko je ta nehal biti vršilec dolžnosti pooblaščenca za reško pokrajino, imenoval za komandanta SS in policije za posebno uporabo. Ob imenovanju je določil:

»2. Svojo akcijo izvaja povsod tam, kjer začasno nastanejo luknje ali izpadi.

3. Od primera do primera ga bom tudi pooblastil, da bo z nasvetom in pomočjo sodeloval s komandanti SS in policije.

4. V teh primerih mu morajo vsi uradi omogočiti vpogled v celotno dejavnost SS in policije«.

S temi tremi določbami je Globocnik še povečal Lerchov pomen. Kot bomo videli, je ta proti koncu vojne še nenehno rastlel.

Ko že govorimo o posebni Globocnikovi naklonjenosti do nekaterih svojih sodelavcev, moramo poleg Lercha in Michalsena navesti še esesovskega majorja Christiana Wirtha, zloglasnega inspektorja akcijskega oddelka »Reinhard« v Lublinu in Trstu. Lahko celo rečemo, da so bili trije oficirji Globocnikovi najzvestejši sodelavci in so tudi uživali njegovo največje zaupanje. Tako kot si je v Lublinu prizadeval, da bi jim v Berlinu »izboril« kar največji esesovski čin, tako jih je tudi v Trstu držal na zelo pomembnih položajih, seveda v mejah svojih in tudi njihovih možnosti. Wirthu je maja 1944 zaupal pomembno nalogo zavarovanja ceste Trst—Reka in ga je zato imenoval za »zavarovalnega komandanta« (Sicherungskommandant). Tisti čas je imenoval še dva zavarovalna komandanta, prvega za boksitno območje v zahodni Istri in drugega za premogovno območje v južni Istri, vendar sta imela oba nižja čina in ju je podredil komandantu SS in policije za Istro, medtem ko je Wirth kot zavarovalni komandant za cesto Trst—Reka bil podrejen neposredno Globocniku. Ko je Wirth pri opravljanju svoje naloge 26. marca 1944 padel pri Kozini, ga je tudi pri tej nalogi nasledil esesovski major Dietrich Allers.

3. Varnostna policija in varnostna služba (Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst)

Nemški okupator je v operacijski coni »Jadransko primorje« jeseni 1943 ustanovil tudi organe varnostne policije in varnostne službe. Še septembra 1943 je dr. Ernst Kaltenbrunner kot šef glavnega državnega varnostnega urada (RSHA) imenoval poveljnika varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni »Jadransko primorje«, in sicer esesovskega podpolkovnika, vladnega svetnika dr. Ernsta Weimanna. Ta je bil v letih 1938—1943 vodja urada državne policije (Staatspolizeileitstelle) v Celovcu, od julija do septembra 1943 pa komandant varnostne policije in varnostne službe v Žitomirju v Ukrajini. Dr. Weimann si je svoj urad uredil naj-

Komandant SS in policije za goriško pokrajino SS-Sturmbannführer Karl Tauss (slikan kot SS nadpolkovnik; izvirnik v BDC)

prej v Albergo di Città, odkoder ga je oktobra 1943 preselil v mogočno stavbo na Piazza Oberdan 4. Po liniji varnostne policije je bil podrejen poveljniku varnostne policije za Italijo SS-Brigadeführerju in generalmajorju policije dr. Wilhelmu Harsterju v Veroni, imel pa je stike tudi neposredno z glavnim državnim varnostnim uradom v Berlinu. Seveda pa je operativne naloge dobival od višjega vodje SS in policije Globocnika.

Dr. Weimann pa ni ostal poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu do konca vojne, temveč le do srede maja 1944, ko so ga poslali v Galatz v Romuniji za poveljnika varnostne policije in varnostne službe.

Nasledil ga je SS-Brigadeführer in generalmajor policije Wilhelm Günther, ki je prišel iz Poljske in je bil tudi nekaj časa v Lublinu. Ko je pozimi 1944–1945 zbolel, ga je februarja 1945 nasledil SS-Oberführer in polkovnik policije, višji vladni in kriminalni svetnik dr. Emanuel Schäfer, ki je prišel iz Beograda. Kaže, da tudi on ni bil dolgo na tem položaju, saj nek vir aprila 1945 omenja kot poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu esesovskega majorja Hansa Rexeisna, avstrijskega Nemca, ki je bil najprej v policijski službi na Koroškem in nato v Beogradu. Od štirih poveljnikov varnostne policije in varnostne službe v Trstu sta bila torej dva takšna, ki sta prej delovala na Koroškem, eden pa v Lublinu.

Sedež poveljnika varnostne policije in varnostne službe v operacijski coni »Jadransko primorje« je bil ves čas v Trstu. Verjetno zaradi zavezniškega bombardiranja tega mesta so v S. Danielu in Friuli vzpostavili izogibno nastanišče (Ausweichquartier), ki ga je verjetno vodil esesovski major Wilhelm Beissner, ki je prišel tja iz Zagreba. Vendar so že 5. oktobra 1944 to nastanišče prenesli v Videm (Udine), moštvo 3. čete 13. bataljona Schuma (Schutzmannschaft) pa premestili v Pulj na voljo vodji tamkajšnje izpostave; vendar ne za stražarsko službo, temveč za »ogled-

Globocnikov namestnik (od avgusta 1944) SS-brigadeführer Karl Herrmann (slikan kot polkovnik zaščitne policije; izvirnik v BDC)

ništvo in uničevanje tolpa. O tej četi ne vemo ničesar. Kmalu je tudi major Beissner zapustil operacijsko cono.

Naloga poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je bila podobna nalogi njegovih vrstnikov v zasedenih pokrajinah: uničevanje nasprotnikov nacizma in tretjega rajha, kar je seveda povedano zelo splošno in enostavno. Pri tem ni bil temeljni oborožen boj s partizanskimi enotami, kajti za to je bila zavezana predvsem redarstvena policija, temveč izsleditev in uničevanje političnih organizacij narodnoosvobodilnega gibanja. Kot bomo videli, je bila ena od treh vej nemške varnostne policije tudi kriminalna policija (Kriminalpolizei) z nalogo zatirati raznovrstni kriminal, vendar je v operacijski coni »Jadransko primorje« bila ta naloga za nemško varnostno policijo precej bolj v ozadju kot kjerkoli drugje. Prvič je to bilo zaradi moči in širine narodnoosvobodilnega boja, ki je zaposloval večino kadra nemške varnostne policije, in drugič zaradi obstoja italijanskih policijskih organov, ki so vsi brez izjeme nadaljevali svoje delo tudi po italijanski kapitulaciji. Zato je lahko nemška varnostna policija velik del naloge zatiranja kriminala prepuščala italijanskim policijskim organom.

Urad poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu je združeval tri veje, in sicer tajno državno policijo ali gestapo, kriminalno policijo in varnostno službo (SD) kot strankino in policijsko, od pomladi 1944 pa še kot vojaško obveščevalno službo. Sestavljen pa je bil ta urad podobno kot glavni državni varnostni urad v Berlinu ali Harsterjev urad v Veroni. Imel je sedem ali osem oddelkov, od katerih sta se prva dva ukvarjala z organizacijskimi, personalnimi, šolskimi in upravnimi ter gospodarskimi vprašanji same varnostne policije in varnostne službe, vsi drugi pa z vsebinskimi vprašanji tajne državne in kriminalne policije ter varnostne službe.

(Nadaljevanje prihodnjič)

France Perovšek

Zbor aktivistov OF kranjskega okrožja v novembru 1944

Pred meseci je nekega večera zazvonil telefon in ko sem dvignil slušalko, se je predstavil brat Jožeta Mraka, ki je bil v drugi polovici novembra 1944. leta sekretar kranjskega okrožnega komiteja. Bil sem nekoliko začuden, ko se je šele po skoraj dvaintridesetih letih seznanil z menoj zato, da bi izvedel, kako je bilo novembra 1944, ko je na poti na zbor aktivistov OF kranjskega okrožja padel Nemcem v roke njegov brat Jože Mrak. Kolikor sem tisti trenutek lahko na hitro izkopal iz spomina takratno pot, sem to tudi napravil. Nato pa sem sklenil, da bom napisal vse, kar mi je ostalo v spominu o okrožnih zbori aktivistov OF na Gorenjskem novembra 1944 glede na to, da ti zbori še niso podrobno obdelani in tudi zato, ker sem se udeležil kranjskega okrožnega zbora in poti nanj na levi breg Save, ki se je tragično končala za sekretarja Mraka in člana Pokrajinskega mladinskega vodstva Marjana Ramovža-Kapo.

V prvi polovici novembra 1944 je v zvezi s takratnim vojno-političnim položajem v Jugoslaviji in v svetu prišel na Gorenjsko Miha Marinko, da bi z oblastnim komitejem partije ter pokrajinskim odborom OF pretresel vsa pomembnejša vprašanja in neposredne naloge, ki jih je bilo potrebno obvladati v tistem času. Bili smo namreč priče izredno burnemu dogajanju na vseh frontah: antihitlerjevska koalicija je v velikem ofenzivnem naletu prisilila Nemce povsod na umikanje, ki je na trenutke preraščalo v beg; v Jugoslaviji pa je bila NOV sredi nezadržne ofenzive in dokončnega osvobajanja. Prav takrat je bil dokončno osvobojen že Beograd z obsežnimi predeli Srbije, cela Makedonija in drugi predeli Jugoslavije. Sklepi II. zasedanja AVNOJ so bili v zaključnem obdobju uresničevanja. Nova Jugoslavija je za svoje narode kot za svet že postala dokončno dejstvo, čeprav je bilo potrebno vojaško še zadnjič obračunati z Nemci in vsemi njihovimi kolaboracionisti na precejšnjem delu njenega ozemlja in čeprav je bilo potrebno obvladati še marsikateri problem v njenih mednarodnih političnih odnosih, zlasti še z nekaterimi glavnimi zavezniki. Šlo je za to, da v tistem kratkem času, ki nas je še ločil do pravega konca vojne, z dejavnostjo na bojiščih, z učinkovitim delovanjem ljudske

oblasti in vseh političnih organizacij na že osvobojenih in še vojskujočih se predelih Jugoslavije utrdimo sadove našega boja. Nova ljudska država je ne glede na dokončno osvobojeni del in še prostrana viharna bojišča že morala delovati kot enotna in vsestransko dovršena ter tako že v vojnih razmerah uspešno vstopiti v bližnji povojni čas.

Mnogo nalog in problemov je bilo zato na tako izpostavljenem območju, kot je bila v tistem času Gorenjska. Oblastni komite je o njih na razširjenem sestanku izčrpno razpravljaj. Vzporedno s tekočimi nalogami je predvidel tudi tiste, ki bi jih bilo treba izvesti v primeru pospešenega zaključka vojne, zlasti še, če bi prišlo do morebitnega izkrcanja zahodnih zaveznikov v Istri in tako do možnosti, da bi prišlo v zaključnih vojnih operacijah v srednjeevropskem prostoru do prehoda njihovih enot prek Slovenije v Avstrijo. Sicer je bila namera celotnega narodno-osvobodilnega boja v Jugoslaviji takšna, da z okupatorjem in domačimi izdajalci na naših tleh dokončno obračunamo sami. Smotrnost in tudi sama možnost morebitnih skupnih nastopov z zavezniškimi enotami v širšem sklopu zaključnih vojnih operacij je bila zato izključno stvar naše presoje in odločitve. Vendar pa se te možnosti kljub vsemu ni smelo popolnoma zavreči, zlasti še spričo špekulacij domobrancev in pritepenih kvislinških enot iz že dokončno osvobojenih krajev Jugoslavije, ki so trosile gesla, češ da bodo ob koncu vojne s pomočjo zahodnih držav ostale na teh tleh.

Glede na to so bile vse naloge sestavljene v vojno-politične in politično-organizacijske, ki so bile sicer med seboj tesno prepletene, toda svojevrstne v neposrednem delu. Jedro vojno-političnih je bila čim doslednejša mobilizacija novih borcev v enote naše vojske tako, da bi v zaključnem obračunu z Nemci, domobranci, četniki in vsemi drugimi izdajalci imeli položaj tudi v tem delu Slovenije takoj trdno v rokah. Politično-organizacijske pa so bile podrejene prizadevanjem, da se na vsem ozemlju zagotovi brezhibno delovanje naše oblasti, ki naj odraža vso tisto ljudsko voljo, ki je bila korak za korakom uveljavljena v oboroženem boju ter z drugim zasedanjem AVNOJ dobila najširši razmah. Seveda pa so bila ob tem avtomatično zajeta tudi vsa tista »čista« upravna in strokovna področja, ki jih mora obvladovati in usmerjati vsaka oblast, če hoče, da o njenem obstoju in učinkovitosti ne more biti nobenih bistvenih vprašanj. Zato so bili posebno za gospodarsko dejavnost takoj po vojni predvideni že čisto konkretni ukrepi.

Da bi vse to uresničili čim hitreje in popolnejše, je bilo sklenjeno, da je treba sklicati zборе aktivistov OF po okrožjih in na njih še podrobneje opredeliti naloge in izvoliti okrožna vodstva OF. Ti zbori naj bi nekako dopolnili delo, ki je bilo zastavljeno s pokrajinsko konferenco OF za Gorenjsko maja tega leta na Jelovici, na kateri je bil med drugim izvoljen tudi pokrajinski odbor OF kot politični in hkrati oblastveni organ za ta del Slovenije. V tem smislu se je že v naslednjih mesecih tudi zelo razvejal delo pokrajinskega odbora. Z izvolitvijo okrožnih vodstev OF bi bilo za razmere, kakršne so vladale na Gorenjskem, tudi po formalno-demokratični poti zaključeno sestavljanje organov oblasti, ki bi lahko glede na vojno-politični položaj sprejeli in izpeljali vse naloge.

Okrožni komiteji KP so bili neposredno zadolženi za celotno organizacijsko pripravo teh zborov. Določiti so morali kraje zasedanj, poskrbeti za celotno organizacijo in zavarovanje ter za ustrezno udeležbo delegatov. Izbrati je bilo potrebno vse kadre, ki so bili takrat gonilna sila celotne naše dejavnosti po okrožjih. Šlo je

namreč za to, da se teh zborov ne udeležijo samo aktivisti-partizani, predstavniki vojske in že izvoljenih NOO, ampak tudi tisti, ki so kot t. i. legalci izvrševali svoje aktivistične dolžnosti po tovarnah, vaseh in mestih, ki so bila še pod stalnim nemškim in vedno bolj tudi pod domobranskim nadzorom. Še posebej je bilo poudarjeno, da je treba zagotoviti udeležbo teh aktivistov iz mestnih središč, kot so Kranj, Tržič, Radovljica, Jesenice, Bled, Škofja Loka in drugih. Čeprav smo se zavedali, da se z udeležbo legalcev na tako širokem zboru izpostavljammo določenemu tveganju, če bi za njihovo udeležbo zvedeli Nemci, smo se za to vseeno zavestno odločili. Njihov prihod je bilo pač potrebno solidno pripraviti, ne pa kolebati pred bojaznijo, da bi se zbora utegnil udeležiti kakšen »nepravi« legallec. Povabljeni so bili namreč prekaljeni ljudje, ki so svoje politično poslanstvo že dolgo izvrševali v zelo težavnem okolju. Tako so prestali že vrsto trdih preizkušenj.

Tehnične in kadrovske priprave so bile torej naložene okrožnim komitejem, zavarovanje pa odrednim enotam. Posamezni člani oblastnega komiteja, ki so bili hkrati člani pokrajinskega odbora OF, pa so dobili odgovornost za vsebinski potek zborovanj, torej za to, da imajo referate, vodijo razpravo in poskrbe za čimbolj določene sklepe. Ta vsebinska zadolžitev je bila še dopolnjena z nalogo, da zadolženi član oblastnega komiteja pride v določeno okrožje dovolj zgodaj in da še pred začetkom zbora preveri vse predpriprave. Bogdan Osolnik je bil na primer zadolžen za jeseniško okrožje, kamor je odšel še Miha Marinko in tudi nekateri drugi člani komiteja. Jaz sem bil zadolžen za zbor v kranjskem okrožju. Škofjeloško okrožje so glede na to, da je oblastni komite imel svoj sedež na njegovem območju, prevzeli člani, ki so se ta čas zadrževali na sedežu in vodili priprave za zbor v Cerknem. Za kamniško okrožje pa je bila zadolžena Angelca Mahnič-Bratko, ki pa zaradi pretrganih zvez ni mogla izpeljati te naloge.

S sedeža oblastnega komiteja na Blegošu sem odšel v kranjsko okrožje okoli sredine novembra, toliko dni pred zborom, da bi se bilo možno vključiti v zaključne predpriprave. Z menoj je odšel tudi Marjan Ramovž-Kapa, dijak iz Kranja, ki bi se zbora udeležil kot predstavnik pokrajinskega mladinskega vodstva. V Kropi, oziroma v njeni neposredni bližini sem se sestal s sekretarjem okrožnega komiteja partije Jožetom Mrakom, ki je tu imel začasni ali stalni sedež. Od tu je namreč vodil priprave za sam zbor, hkrati pa je imel možnost hitrih in neposrednih stikov z oblastnim komitejem. Zbor aktivistov pa je bil predviden na levem bregu Save, v zgornjem delu doline Drage pri Begunjah. Odločitev za levi breg Save je bila pogojena z dejstvom, da je bila večina območja kranjskega okrožja od levega brega Save do stare jugoslovansko-avstrijske meje na severu in da je bilo tam tudi poglavitno območje Kokrškega odreda. Tudi legalci so na to stran lahko prišli manj opazno. Poleg tega pa so to izbiro narekovali čisto politični vzroki, saj je zbor na levi strani Save po svoje nazorno pokazal našo moč glede na to, da so Nemci smatrali, da ta predel v tistem času sodi med tiste na Gorenjskem, ki ga najbolj obvladajo.

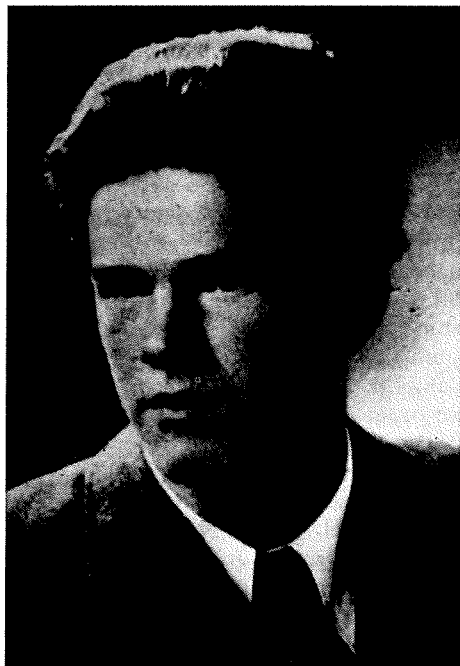
Po vsej verjetnosti sem prišel v Kropo dan ali dva pred nameravanim preходом preko redne kurirske zveze čez Savo, železnico in glavno cesto in nato naprej na kraj predvidenega zborovanja. Mojo domnevo, da sem imel takrat v Kropi tudi nekaj sestankov s tamkajšnjim širšim okrajnim in krajevnim aktivom, mi je to poletje potrdila Ivka Križnar, ki se jih je udeležila. Seveda pa mi je najbolj ostalo v spominu, da je zadnjo noč pred preходом zapadlo precej novega snega in da me je zjutraj sekretar Mrak obvestil, da preko redne kurirske zveze med Radovljico

in Otočami, čez tako imenovano »zajlo«, ne bo mogoče prečkati Save in železnice. V sveže zapadlem snegu bi pustili sledi, ki bi jih Nemci takoj odkrili in s tem trajno presekali to kurirsko pot. Rečeno je bilo, da kurirji v primeru, kakršen je nastal tega dne, nikdar ne uporabljajo te zveze čez Savo in bi vsaka izjema pomenila zapraviti to linijo. Ta prehod je bil namreč blizu železniškega podvoza preko porušenega visečega mostu, oziroma brvi, od katere so ostale le napete jeklene vrvi med obema bregovoma Save. Preko njih so se po škripcu spuščali tisti, ki so prečkali reko, s tem, da je bil izkoriščen izmenični padec med točkami na obeh bregovih pritrjenih vrvi. Od tod tudi označba te linije za zvezo preko zajle. Tudi sam sem v poletnih mesecih tega leta dvakrat prečkal Savo na tak način.

Moram reči, da me je ta vest prizadela, ker je bilo hkrati sporočeno, da vzdolž Save vse do Besnice ni zagotovljenega kakšnega drugega prehoda, čas našega prihoda v Drago pa je bil natančno določen. Pred začetkom zbora aktivistov je bilo potrebno izvršiti še zadnje organizacijske priprave, preveriti zavarovanje in sploh biti na kraju zborovanja nekoliko pred zbiranjem udeležencev, da bi bilo možno v primeru potrebe na novo ukrepati. Zato smo se dogovorili, da je potrebno kar najhitreje vnovič preveriti vse možnosti, da bi še isti večer prešli na levi breg Save in na sam kraj zbora. Sekretar Jože se je s tamkajšnjimi aktivisti, med katerimi so bili po vsej verjetnosti tudi nekateri člani okrožnega komiteja in naša obveščevalna služba, takoj lotil tega dela. Ob tem dogovarjanju sem še posebej opozoril, da je treba preučiti možnost prehoda prek mostu v Otočah, ki so ga določen čas za redno zvezo uporabljali tudi kurirji in prek katerega sem prav tako že šel. Glede na kasnejši tragični razplet te novembrske poti se prav tega dogovarjanja o možnostih prehoda in nato samega prehoda čez Savo in železnico še danes dobro spominjam, saj sem se posebno v tistih dneh večkrat vračal k vprašanju, kako je prišlo do odločitve za pot, ki je bila končno izbrana in kaj sem doživel na njej. Zato bom o tem povedal nekoliko več.

Na odgovor, ali bo možno še isti večer prečkati Savo in železnico, je bilo treba čakati do opoldneva ali prvih popoldanskih ur. Končno je prišla novica, da tudi s preходом čez Otoče ni nič, ker je zadnje čase na mostu stalna nemška zaseda, da pa je možno iti prek Save čez most v Lancovem, od tam naprej pa čez progo, in sicer po poti, ki jo v izjemnih primerih uspešno uporablja obveščevalna služba. Rečeno je bilo, da je prehod možno uresničiti še isti večer in da bo organiziran po obveščevalni liniji. Sekretar Jože je pripeljal s seboj tudi nekaj tovarišev, ki naj bi nas spremljali do mostu v Lancovem. Hkrati je bilo tudi sporočeno, da so neposredni organizatorji samega prehoda že odšli v Lancovo oziroma v njihovo bližino, da bodo uredili vse potrebno. Ne vem, ali so s sekretarjem prišli ljudje iz okrožne ali okrajne izpostave naše obveščevalne službe, vojaški obveščevalci ali pa kurirji iz bližnje kurirske postaje, oziroma aktivisti, ki so to zvezo za naš primer usposobili. Z njimi se je neposredno dogovarjal sekretar Jože, ki je bil ob tem zadovoljen, da je uspelo tako hitro najti ustrezno rešitev. S svoje strani sem se osredotočil predvsem na preverjanje solidnosti te načrtovane poti. V odgovorih na vrsto vprašanj sem o tem dobil sledečo sliko:

Prehod prek mostu v Lancovem in nato čez progo naj bi bil v večernih urah, ko je že temno. V nuji ga občasno uporabljajo oboroženi obveščevalci ali druge manjše partizanske skupine, in sicer tako, da se točno vključijo v prihajanje in odhajanje tamkajšnjih prebivalcev na železniško postajo oziroma z nje. Seveda je bilo to mišljeno za tiste večerne vlake, ki že v temi pripeljejo ali odpeljejo

Jože Mrak, sekretar kranjskega okrožnega komiteja KPS

potnike, predvsem pa delavce jeseniške železarne. Zato lahko to pot isti večer uporabijo največ trije do štirje partizani, na ta način, da titovke zamenjajo s klobuki in ogrnejo pelerine, pod katerimi imajo skrito orožje. Biti morajo brez nahrbtnikov, tako da pomešani med ostale ljudi ne vzbujajo posebne pozornosti. Da se ta civilni videz še podkrepi, spremlja vsakega partizana skojevka-domačinka, ki je to spremstvo že večkrat uspešno opravila. Zaradi morebitnega ukrepanja v primeru zapleta, mora biti razmik med posameznim parom dovolj velik.

Po vsem tem sem si pač mislil, da je prehod približno tak, kot v Otočah, ki glede na neposredno bližino Nemcev tudi ni bil enostaven, da pa je sedanji nekoliko težji, ker je bilo potrebno imeti civilni videz. Celovite slike pa si kljub podrobnemu pojasnjevanju predlagateljev nisem mogel ustvariti, ker tistega predela nisem poznal. Nikoli še nisem bil ne na Lancovem ne v Radovljici in ne v njuni neposredni bližini. Zato mi je ostalo le prepričanje, da ne smemo zavreči te možnosti, posebno še, ker je predlagana zveza po izjavah njenih organizatorjev že do sedaj večkrat delovala brezhibno.

Ob tem podatku in zatrjevanju, da bo tudi tokrat potekalo vse po predvidevanjih, seveda če se upamo na pot in v želji čimprej priti na drugo stran ter izpeljati nalogo glede zbora, smo se dokončno odločili za ta prehod. Takoj smo odšli v spremstvu ljudi, ki jih je s seboj pripeljal sekretar Jože.

Do Lancovega je bila hoja naporna in dolga. Obiti je bilo treba Kamno Gorico, kjer je bila nemška posadka. Ker je bilo možno, da med Kamno Gorico in Lancovem nenadoma trčimo na kako nemško patruljo, smo izmenoma hodili po cesti in po pobočju nad njo, kar pa je bilo spričo snega precej naporno. S prvim mrakom smo dospeli do neke hiše nad mostom v Lancovem, kjer so nas že čakali neposredni

organizatorji prehoda. Sporočili so nam, da je zveza nared, da so mladinke kot naše spremstvo prek mostu in proge do predvidene točke tudi že pripravljene. Izročili pa so nam še pelerine in klobuke. Po določenem času, že v popolni temi, smo mi trije, torej sekretar Jože, Kapa in jaz, ogrnjeni s pelerinami in s klobuki na glavi, odšli na pot po predvidenem načrtu. Poslovili smo se od tovarišev, ki so nas pričakali v tej hiši, in se po cesti v spremstvu skojevk v določenem razmiku napotili proti mostu. Prešli smo ga brez vsakih zapletov. Že na mostu, še posebej pa, ko smo prišli čezenj, se je dalo v odsevu radovljiških luči nad nami zaznati železniško progo, ki je ob približevanju eni izmed hiš na desni strani ceste, kjer smo se po načrtu morali za kratek čas ustaviti, postajala vse bolj izrazita. Ta postanek je bil verjetno zaradi tega, da pričakamo prihod oziroma odhod vlaka. Torej, tako stanje na cesti, kot so ga organizatorji prehoda predvidevali. Skoraj prepričan sem, da so nas tam čakale druge tri mladinke, ki so nas potem peljale preostali del poti. Predstavljal sem si, da bo ta pot peljala nekaj časa v določeni razdalji od proge mimo nekaterih hiš, železnico pa da bomo kmalu prečkali na primernem kraju. Toda niti na misel mi ni prišlo, da bo njen nadaljnji del šel tako rekoč skozi nemško žrelo.

V hiši so vsakemu ponudili skodelico mleka, ki ga kljub prigovarjanju najprej nisem hotel popiti. Neposredno pred kako težjo potjo praviloma nisem zaužil ničesar. To zaradi primera, če bi bil ranjen v trebuh. Ker sta se obotavljala tudi moja dva tovariša, mladinke pa so nas začele priganjati, je bilo glede tega mleka pač tako, da bo tisti, ki ga bo popil prvi, tudi prvi odšel. Ne glede na svoje prejšnje navade sem tedaj mleko v dušku izpil in dejal, da grem. Še enkrat je bilo poudarjeno, da bomo šli vsak s svojo spremljevalko v dovolj veliki razdalji in se sešli šele, ko bo vse kritično za nami in ko bomo prišli na kraj, kjer bo spet čakala naslednja zveza.

Ko sem s svojo spremljevalko prišel iz hiše, me je vodila najprej po cesti, po kateri smo prišli že prek mostu in ki pelje v samo Radovljico. Zato sem jo vprašal, ali ne bova kmalu zavila s ceste. Odgovorila mi je, da bova šla kar po njej in naj hodim čimbolj sproščeno, ker je tod že večkrat tako vodila tudi druge partizane. Med tem sva se hitro približevala razsvetljenemu odseku ceste in že srečala nekaj ljudi. Ko sva se približevala cestnemu nadvozu prek železnice, ki je tik ob poslopju radovljiške železniške postaje, sem pred seboj zagledal prihajajočega človeka s puško na rami. Mladinko sem vprašal nekako s temi besedami: »Ja, pa menda ni to naš, ta, ki gre proti nama in ima puško?« Odgovorila mi je, da je to Nemec, ki gre verjetno na progo ter naj se čisto nič ne vznemirjam, ker bo šel lepo mimo naju, kar se je sem pa tja tudi že primerilo, ko je peljala kakega našega po isti poti. Na tem delu se je cesta res že čisto naslonila na progo in v naslednjih trenutkih sva se s prihajajočim Nemcem tudi srečala. Mimo naju je šel povsem nebrizno, medtem ko sva midva nekaj govorila, da bi dajala videz običajnih domačih mimoidočih. Spomnim se, da mi je takoj po srečanju s njim tovarišica dejala, naj ne pospešujem koraka, kar me je začudilo, saj se nisem zavedel, da bi ga ob tem srečanju kakorkoli pospešil. Neposredno za tem sva se že znašla na nadvozu, pod katerim je tekla železniška proga in jo tako prešla. Hkrati pa sva za seboj na desni strani nadvoza pustila skoro dotikajočo se razsvetljeno železniško postajo. Na peronu, vsega nekaj metrov pod nama, sem zagledal ljudi, v glavnem uniformirane Nemce in železničarje ter nekaj civilistov. Sploh je bil ves tisti del razsvetljen in šla sva tako rekoč skoro čez samo železniško postajo, ki je bila dobesedno na dosegu roke. V tistem hipu me je kot blisk spreletelo spoznanje, da

je ta pot za nas, ki nismo domačini, neprimerna! Toda hkrati sem se tudi zavedal, da je najvažnejše ostati miren, da povratka ni več, da je treba iti samo naprej in v skrajnem primeru uporabiti pod pelerino skrito brzostrelko in bombo, vse ostale občutke pa odriniti na čas, ko bo vse mimo.

Cesta je takoj za nadvozom zavila na desno v središče mesta, midva pa sva šla po nekaj korakih z nje naravnost po ožji ulici, po vzpetini, za katero je spremljevalka rekla, da pelje mimo drogerije. Pri prvi hiši na začetku te ulice, v kateri je bila baje gostilna, sva trčila na drugega Nemca, ki je stal sredi ceste in se nekaj vneto in glasno pogovarjal z žensko, ki je gledala skozi okno v prvem nadstropju. Kazalo je, kot da jo nekaj prepričuje ali da ji pojasnjuje, in sicer s tako barvo glasu, kot da gre za dva dobra znanca. Šla sva tik mimo njega, ne da bi se le-ta zmenil za naju ali odvrnil pogled od sobesednice na oknu. V tistem hipu sem začutil, da je z leve po nekakšni pešpoti, ki se spušča iz mesta proti postaji, takrat že neposredno za najinim hrbtom, šla proti nadvozu skupina ljudi. Oziral se nisem, že zaradi tega drugega Nemca ne. Možno je, da so bili to Nemci ali pa civilisti. Nadaljevala sva pot, ne da bi koga še srečala, saj je bila naprej cesta do drogerije res bolj osamljena, obdana v glavnem z nizkimi hišami.

Neposredno za tem sva prišla do drogerije, prečkala glavno mestno ulico in dospela do nekega parka. Od tam sva zavila po ožji ulici, ki se je razmeroma naglo vijugasto spuščala med hišami v že neosvetljeni del radovljiskega predmestja. Komaj sva imela za seboj začetni del tega klanca, pa sva nenadoma zaslišala strel, ki se ni zdel tako blizu! Kmalu za njim je odjeknil še eden ali največ dva. Vprašal sem spremljevalko, kje točno naj bi po njenem mnenju padli ti strelji, oziroma ali misli, da se je to zgodilo na naši poti in da sta moja tovariša zašla v težave. Tisti hip v resnici ni bilo moč niti pomisliti na to, da bi šla nazaj preverjat, kaj se godi, temveč je bilo treba iti naprej, kot je bilo po prvotnem načrtu predvideno. Usoda vsakega izmed nas je bila na tem delu poti vezana pač na spremljevalko in svoje lastno ukrepanje, saj smo šli dejansko skozi samo mesto Radovljico. Na drugi strani pa mi je tudi tovarišica rekla, da so bili ti strelji najbrž na sami progi, češ da na njej večkrat kaj počí. To pojasnilo me sicer ni prepričalo, da tovariša za menoj nista zašla v kako hudo stisko, vseeno pa mi je raslo upanje, da to mogoče le ni res, ker je bilo slišati samo nekaj strellov. Domneval sem, da bi bilo v primeru neposrednega obračuna več streljanja, ker bi prav gotovo prišlo do obojestranskega ognja. Tudi v primeru, da bi morala bežati s ceste nazaj proti Savi, oziroma vzdolž nje, bi zasledovalci več streljali.

Po vsem tem sva šla hitro proti kraju, ki je bil predviden, da se vsi trije pari zopet snidemo. Jože, Kapa in jaz bi od tam naprej s kurirji nadaljevali pot. To mesto je bilo že čisto izven Radovljice in ko sva s spremljevalko prišla tja, je bila tam tudi že pričakovana zveza. Na tem mestu smo nato čakali v upanju, da Jože in Kapa le prideta, posebno še, ker mi je tovarišica, ki me je spremljala, vztrajno dopovedovala, da se po njeni sodbi najbrž ni zgodilo nič hujšega. Menila je, da sta ostala dva para zaradi strellov na progi ali pa ob trčenju z Nemcem, na katerega sva najprej naletela midva, zavila s ceste in nadaljevala pot med Savo in železnico, ki naj bi jo prešla pod železniško postajo, in da bo treba glede na daljšo pot in sneg dalj časa čakati na njihov prihod. Žal se ta njena pričakovanja niso uresničila. Nismo še dolgo čakali, ko je bilo v Radovljici čutiti nemški alarm. Najprepričljivejši dokaz zanj ni bilo samo brnenje motornih vozil, temveč predvsem nenadno in močno

osvetljevanje z žarometi vse radovljjske okolice. V tistem trenutku sem se odločil za takojšen odhod, ki pa je bil povezan z izredno napornim pritajevanjem pred žarometi. Skojevko, ki me je spremljala, sem hotel vzeti s seboj, češ, da je njen povratek domov nevaren, vendar je ona to odločno odbila, češ da ima možnost iti najprej k znancem in od tam poizvedeti, kaj se je zgodilo, šele potem pa ustrezno ukrepati.

Od trenutka, ko sem se odločil za odhod, me je poleg skrbi za moja tovariša vsega prevzela misel, kaj bo z zborovanjem, če so koga izmed njiju ujeli in kaj storiti, da se zborovanje vseeno nemoteno opravi. Ko smo se uspeli izvleči iz območja žarometov in je bila nadaljnja pot nekako varnejša, sem se ves predal skrbem okoli zborovanja. Takoj sem se odločil, da je treba ne glede na to, kakšna usoda je zadela moja tovariša, kraj zborovanja in vse, kar sodi zraven, nemudoma spreminiti. Predvideval sem sicer tudi možnost, da se jima ni nič pripetilo in sta uspela pobegniti, da pa do našega zbornega mesta nista mogla priti in sta v celoti spremenila nadaljnjo pot. V tem primeru bi se najprej lahko spet sešli naslednji dan. Toda ta domneva se mi je zdelala zelo krhka. Zato sem ostal pri sklepu, naj bo zborovanje predstavljeno in naj se uresniči železno načelo konspiracije in budnosti kot v primerih, ko je bilo potrebno takoj ukrepati, čim se je pokazala možnost, da je kdo padel v roke sovražniku. Priti čimprej v Podgoro, kakor smo rekli območju med Tržičem in Begunjami in kjer so nas že čakali tovariši, ki so tu pripravljali zbor. To je bila tedaj glavna skrb. Treba je bilo namreč še to noč pripraviti vse, da se že v zgodnjih jutranjih urah zavrti kolesje, ki bo poskrbelo za to spremembo. Če bi Jože in Kapa do teh jutranjih ur le prišla, bi pač vnovič pretehtali vse okoliščine.

Ko sem končno prišel v Podgoro, sem s tamkajšnjimi aktivisti in z enoto Kokrškega odreda, ki je taborila nad cesto Tržič—Begunje, takoj vzpostavil potrebne zveze. Zelo hitro je bilo tako zagotovljeno vse za uresničenje zamišljene spremembe zbora. Na delu je bila tudi obveščevalna služba, da bi med drugim čimprej izvedeli, kaj se je pripetilo v Radovljici.

Ker do predvidenega časa Jože in Kapa nista prišla, je celotna skrb za spremembo nemudoma stekla. Sprememba je bila v naslednjem: zborovanje ne bo v dolini Drage, temveč v Jelendolu, imenovanem Puterhof, v poslopju tamkajšnjega gradu. Za ta kraj smo se ogreli vsi, ker je bilo mnogo lažje zagotoviti zavarovanje, pa tudi za zborovalce so bile tam ugodnejše razmere. Ta sprememba ne bi prinesla večjih zastojev, saj bi se spremenili samo končni člani javk in poti na zborna mesto, dan in čas zbora pa bi ostal isti. Tudi glede zavarovanja ne bi bilo težav, saj bi ga prevzele tiste enote Kokrškega odreda, ki so bile na tržiškem območju.

V tem času sem se zadržal v taborišču tretjega bataljona Kokrškega odreda, od koder je bilo možno urejevati celoten potek vseh teh sprememb. Kmalu zatem pa sem z oddelkom Kokrškega odreda odpotoval v Puterhof, kamor smo prišli proti večeru. Pot v Puterhof je bila po svoje tudi zanimiva, ker je bilo treba cesto Tržič—Ljubelj prečkati še podnevi. Ob prihodu tja sem ugotovil, da lepo tečejo vse priprave ter da že prihajajo prvi delegati.

Naslednjega dne zjutraj so se začeli zbirati še ostali udeleženci zbora, med njimi zlasti aktivisti-legalci. Kmalu je bilo mogoče ugotoviti, da je udeležba delegatov iz Kranja in levega brega Save tako rekoč popolna ter da ni nihče imel na poti nobenega zapetljaja. Ni pa bilo delegatov z desnega brega Save, iz območja Kroepe, ker je bila naša zveza čez Savo začasno pretrgana. Tistega dne, ko je bil zvečer predviden prehod delegatov prek ~~Save~~ ^{ANDEL} v železnice, so med drugim Titovi lovci,

*Marjan Ramovž-Kapa, dijak iz Kranja,
član Pokrajinskega odbora ZMS za Go-
renjsko*

kot smo takrat imenovali naše letalstvo, bombardirali železnico. Zdaj pa so bili prav tam prisotni Nemci in je bil vsak prehod nemogoč. Vse drugo je bilo v redu. Poročilo o zavarovanju je bilo ugodno ter dopolnjeno tudi z različicami, kako bi potekal umik aktivistov, če bi prišlo do obsežnejšega nemškega ali domobranskega napada. Puterhof je zavaroval drugi bataljon Kokrškega odreda.

Razpoloženje pred začetkom zasedanja je bilo zelo razgibano in veselo. To razpoloženje se je še posebej stopnjevalo zaradi tega, ker je bil zbor v gradu in da se je zbralo glede na tedanje razmere v tem delu Gorenjske, na enem mestu veliko ljudi. Zlasti legalci so se počutili močne in sproščene, ko so videli, da jih obkroža tolikšna vojaška partizanska moč in da do nenadnega presenečenja od sovražnika skoro ne more priti. Seveda pa je glavni pečat dajal temu razpoloženju takratni vojno-politični položaj v svetu in doma, saj je bil dokončni zlom Nemcev že zelo blizu. Tega sem bil izredno vesel, čeprav sem bil hkrati obremenjen z mučnim dogodkom ob prehodu v Radovljici. Še preden sem iz Podgore odšel v Puterhof, sem dobil sporočilo, da sta moja tovariša Jože in Kapa padla v roke Nemcem in da so ju že naslednje jutro ustrelili. Kasneje se je pokazalo, da je ta usoda doletela le Kapo, medtem ko so Jožeta ustrelili šele kasneje. Pismo s temi podatki mi je prinesla Ivka Križnar, ki se je kot legalka v zelo nevarnih okoliščinah spretno in hrabro prebila do Podgore.

Zborovanje je bilo v prostornem grajskem gospodarskem poslopju, ki je lepo okrašeno delovalo kot prostrana dvorana. Vanjo so se nagnetli aktivisti in borci Kokrškega odreda. Takemu občutku se je pridružila še zavest, da smo v letih partizanjenja na Gorenjskem na tem bregu Save malokrat zborovali v velikih zaprtih prostorih. Prijeten občutek množičnosti je dajalo nad 100 opolnomočenih delegatov iz okolice, precej delegatov iz vojske, aktivisti, ki sicer niso bili opolnomočeni, partizani iz zavarovanja, kurirji, tehniki in intendant. Vsi ti so napolnili

dvorano do zadnjega kottička in zato ni čudno, da imajo to zborovanje še danes mnogi udeleženci v lepem spominu. Stvar pravzaprav ni bila preprosta, saj so bile razmere na tem območju še posebej nevarne zaradi naraščajočega domobranstva.

Zborovanje se je začelo 19. novembra po vseh pravilih skupščinskih zasedanj. To smo namreč tudi hoteli in zato je zborovanje odprl šestdesetletni Franc Zaplotnik, najstarejši prisotni delegat, po domače Primc iz Gozda. Izvoljeno je bilo delovno predsedstvo ter predlagan in sprejet dnevni red.

Po teh formalnostih sem prebral obširno poročilo, v katerem so bile zajete vse naloge, ki smo jih obravnavali na seji oblastnega komiteja in pokrajinskega odbora OF. Pravzaprav je šlo v poročilu za zadeve, ki smo jih v tistem času povsod poudarjali. Nanašale so se na bližajoči se konec vojne in v tej zvezi na naše naloge vojaškega in političnega pomena. V tem okviru je bil seveda poudarjen tudi mednarodni položaj nove Jugoslavije. Stremeli smo za tem, da se splošne politične smernice in drugi problemi ter naloge prilagodijo političnim razmeram v kranjskem okrožju. Ob tem je bilo treba upoštevati splet takih ali takih pojavov, posebno pa vsestransko sposobnost kadrov za uresničevanje prej omenjenih nalog med prebivalstvom.

V tem okviru so bile podrobno obdelane naloge za mobilizacijo novih borcev v enote NOV in bolj učinkovito politično delo pri organiziranju vseh ljudi. Prav to naj bi omogočilo pospešeno usposabljanje organov ljudske oblasti, pred katere je bližnji konec vojne postavljaval velike naloge. V tej zvezi so bile tudi podrobno obravnavane vojaške, politične in druge naloge, glede na morebitno invazijo zahodnih zaveznikov na severnem Jadranu. To vprašanje je bilo važno zaradi povečane dejavnosti domobrancev na tem območju, ki so ob ustanavljanju novih postojank igrali prav na karto zahodnih zaveznikov. Domobranci si niso v tem času predstavljali zahodnih držav kot svoje potencialne zaveznike, temveč kot svoje pomočnike pri raznih mahinacijah, da bi z njihovo pomočjo prišli na oblast ter z njihovo intervencijo vzpostavili staro Jugoslavijo. Še več, da bi »konstituirali« katoliško podonavsko federacijo. Tudi glede na poseben geopolitični položaj kranjskega okrožja je bilo poudarjeno, da nezavidljiv položaj Nemcev na skoro vseh bojiščih ne sme ustvarjati nikakršnih utvar, da bo obračun z njimi končan že v nekaj tednih. Prav zaključne operacije utegnejo biti težka preizkušnja, saj osrednji smoter našega boja obstoji v osvoboditvi z lastnimi močmi. Obravnavali smo še vrsto drugih pomembnih vprašanj, ki so zadevala čas pred in po koncu vojne. Zlasti je bilo poudarjeno varovanje tistih gospodarskih podjetij, ki Nemcem za končni izid vojne ne pomenijo ničesar več, nam pa v novi državi ogromno, če bodo od prvega dne naprej nemoteno delovala.

Razprava je bila izredno živahna. V njej je bilo mnogo kritičnosti ter ostrih obsodb napak in odklonov. Predlaganih je bilo več pobud za izboljšanje političnega dela, učinkovitejšo mobilizacijo novih borcev, kakor tudi za neposredno spopadanje z vsemi oblikami sovražne dejavnosti. Zanimivo je bilo v razpravi tudi to, da je bilo postavljenih predsedstvu zbora precej vprašanj, glede na dokončno usodo Primorske, Trsta in Koroške. Zanimali so jih tudi bodoči odnosi nove Jugoslavije z zavezniškimi državami. Želeli so dobiti odgovor tudi na vprašanje, koliko bomo ob koncu vojne izpostavljeni raznim izsiljevanjem velikih sil. Poudarjeno je bilo, da je ves naš dotedanji boj pa tudi vsa naša bodočnost odvisna izključno od nas samih, od naše vojske in politične moči. Močno je bil poudarjen tudi enakopravni položaj nove Jugoslavije v zavezniškem bloku. To je bilo potrjeno prav s primerom, da so enote RA v operacijah proti Nemcem na južnem krilu vzhodne fronte prestopile naše meje šele z dovoljenjem vlade nove Jugoslavije. To naj bi bil vzgled

tudi za primer, če bi prišla na jugoslovansko ozemlje zavezniška vojska, katere status prav tako ne bi bil v ničemer vprašljiv glede na suverenost in mednarodni položaj nove Jugoslavije. Po izkušnjah, ki smo jih imeli z zahodnimi zavezniki v začetku vojne, ko so podpirali izključno četnike in njim pripisovali uspehe partizanskega boja, je bilo jasno in odločno stališče nove Jugoslavije do tega vprašanja posebno pomembno.

Sklepi so opozarjali, da naša oblast deluje sicer v težkih vojnih razmerah, toda da prav to dokazuje, da je v bistvu izpolnjena ena najvažnejših programskih točk OF tudi v tem delu Slovenije. Dokončni prevzem oblasti na Gorenjskem naj bo ob koncu vojne le zgodovinsko pomembno politično dejanje v sistemu že konstituirane in delujoče oblasti. Tudi glede mobilizacije v našo vojsko so bili sklepi zelo določni. Mobilizirati vse, ki so sposobni za vojaško službo v NOV. Sklenjeno je bilo, naj odidejo v operativne enote naše vojske tudi vsi tisti aktivisti, ki jih lahko nadomestijo novi kadri, posebno žene in mladina. S soglasno izvolitvijo okrožnega plenuma in tajništva OF, ki naj bi kot izvršilni organ odgovarjal prav za operativno uresničenje sprejetih pobud in nalog, je zbor uresničil eno svojih glavnih poslanstev.

Zasedanje je v celoti uspelo. Nihče ni padel v roke Nemcem ali domobrancem, pa tudi kasneje ni bilo slišati, da bi bil kdo izmed njih izdan kot udeleženec tega zbora.

Jaz sam pa kljub uspelemu zboru nisem bil v celoti zadovoljen, ker je okrožje izgubilo sekretarja okrožnega komiteja, saj so bili v tistem času prav sekretarji najodgovornejši za uresničitev sprejetih sklepov. Razen tega je bilo mučno tudi to, da so Nemci v času našega posvetovanja vdrl v Drago, torej v kraj, ki je bil najprej predviden za zbor. Borci kokrškega odreda, ki so zavarovali vhod v Drago, so se z njimi spopadli in jih tudi odbili. Nemci so sicer vdrl tudi v Bohinjski kot, kjer je bilo zborovanje jeseniškega okrožja, vendar šele potem, ko je bil zbor že končan in ko so delegati zborna mesto že zapustili. Pred odhodom smo še na sestanku z okrožnim komitejem, poverili dolžnost sekretarja po stažu najstarejšemu članu Antonu Pezdirju-Vojtehu, dosedanjemu sekretarju okrožnega odbora OF. Rečeno je tudi bilo, da bo oblastni komite čimprej imenoval in poslal novega okrožnega sekretarja.

Med vračanjem na desni breg Save sem se v mislih mnogo zaustavljal ob usodi, ki je doletela sekretarja Jožeta Mraka in člana PO ZMS Marjana Ramovža-Kapo. Z obema sem bil že prej mnogo skupaj in bili smo dobri prijatelji. Jože Mrak, doma iz znane partizanske družine v Poljanski dolini, je bil pred prevzemom dolžnosti v kranjskem okrožju administrator na Obkomu. Marjan Ramovž pa je bil na skupnem centru pokrajinskih vodstev političnih organizacij med najbolj zavzetimi mladinskimi aktivisti.

Čeprav v tistih časih izgube v naših vrstah niso bile nič izjemnega, je bil vsak, ki jih je sodoživljal, globoko prizadet in pretresen, zlasti še, če je izgubil sodelavce in tovariše. Razumljivo, da sem zato na tem povratku obnavljal vse, kar se je dogodilo pred dnevi na naši poti na levi breg Save. Pri tem razmišljanju sem prihajal do zaključka, da smo bili odšli zares na zelo tvegano pot. Če človek na vse to gleda z današnjimi očmi, je bilo zgrešeno v glavnem to, da so zvezo preko Lancovega oziroma mestnih ulic Radovljice uporabili za ljudi, ki sploh niso poznali tamkajšnjih prilik in ne njene neposredne okolice. Res je sicer, da so bili podobni prehodi tudi v drugih krajih in da sem tudi sam pred tem na Gorenjskem mnogokrat šel po podobnih, precej tveganih poteh, toda vsakokrat smo šli kot bojna skupina, ki je bila pripravljena sprejeti tudi spopad. Zraven pa je bil vedno tudi

tisti, ki si je bil pot zamislil. V radovljiškem primeru pa tega ni bilo. Nismo vnaprej vedeli, da bomo šli domala čez peron železniške postaje in skozi samo Radovljico. Če bi bili to vedeli, bi si bili nedvomno našli kakšno drugo možnost prehoda.

Z vsem omenjenim seveda nočem zmanjševati prizadevnosti tistih, ki so to pot pripravili, zlasti ne zares junaškega zadržanja skojevk.

Ob vsem tem pa je še nepojasnjeno vprašanje, kako se je tedaj odigralo zajetje Jožeta in Kape. Kmalu zatem smo sicer izvedeli, da naj bi bil eden izmed njiju ob srečanju z Nemcem po nerodnosti sam sprožil orožje, ki ga je imel pod pelerino. V istem času je mimo prišla nemška patrulja, ki ju je ob strelo obkolila in ujela. Kasneje ni prišlo do podrobne obnovitve tega tragičnega dogodka.

Ostalo je le zgolj ugibanje, čeprav me je zanimalo tudi to, kako in zakaj je do nas najprej prispela vest, da sem v Radovljici padel jaz, da sta pa moja tovariša srečno prispela na cilj. Toda moral sem takoj vnovič na pot, tokrat v Belo Krajino, od tam pa po sklepu CK KPS na novo partijsko delo v južno Primorsko in v Slovensko Istro.

Janez Kajzer

Življenje Slovencev v svobodi

Srednješolske demonstracije

Ko se je bližal konec leta 1945, so se ljudje s podvojenimi silami vrgli na delo, kot da bi morali vse postoriti že do novega leta. V ljubljanskih brigadah se je organiziralo okrog deset tisoč mladink in mladincev, v dvanajstih vajenskih in v dvajsetih dijaških brigadah. »Sedaj, ko imamo svojo republiko, v jedru ljudsko, moramo še bolj poprijeti za delo, da bo republika iz dneva v dan močnejša in trdnjša,« je zapisal mladinec Jože Šircelj. »Kdor ne daje skupnosti, tudi ne more od nje sprejemati ... Borili se bomo z orodjem v roki. Boj bo gotovo oster, nobena brigada ne bo hotela biti zadnja.«

Časopisi so začeli objavljati slike udarnikov, novatorjev, izumiteljev, vseh tistih, ki so pripomogli, da je delo steklo bolje in hitreje.

Ni bila vsa mladež enako zagreta za novi čas. Zvedelo se je, da dijaki na nekaterih ljubljanskih šolah zagovarjajo medvojno početje škofa Rožmana in Rupnika in ju imenujejo celo sveta moža. Na drugi šoli pa so gojenke pred vsem razredom snele sliko maršala Tita. Nekateri dijaki so govorili, naj nihče ne bere časopisov, češ da jih cerkev prepoveduje.

Vse to je bilo povod, da je Ljubljana doživela srednješolske demonstracije. Povorka srednješolcev-demonstrantov je s pesmijo »Na juriš, na juriš ...« prikorakala najprej pred ljubljansko učiteljsiše. »Vzgoja otrok naj bo v rokah zavednih učiteljev,« je pisalo na prvem transparentu. »Iz naših šol fašiste ven,« je pisalo na drugem. Demonstranti so glasno zahtevali čistko. Ravnatelj učiteljsišča je demonstrantom pojasnil, da ni bilo na nobeni drugi šoli med vojno hujšega nasilja nad dijaki in profesorji kot prav na učiteljsišču. Domobranci so odpeljali z učiteljsišča deset profesorjev. Ob koncu vojne pa je z okupatorjem zbežalo šest profesorjev in 66 učiteljsiščnikov.

Demonstranti so sestavili resolucijo in jo poslali Narodni vladi Slovenije. Protestirali so, da se celo na učiteljsišču pojavljajo protinarodni elementi, ki izrabljajo dobrohotnost ljudske oblasti. Izrazili so sum, da bi utegnili protinarodni elementi vsak hip prevzeti vzgojo mladine. Zatem so odšli demonstrirati pred Lichtenthurnov zavod.

Kmetje, ki so bili zadolženi še iz predvojnih časov, so se razveselili, ko jim je ljudska oblast dolgove preprosto črtala. Kmetje z malo zemlje pa so se razveselili tudi napovedane agrarne reforme. V nekdanji dravski banovini je bila v rokah 202 veleposestnikov ena osmina vse površine Slovenije. Polovica teh posestnikov so bili nemški ali italijanski državljani. Agrarna reforma v stari Jugoslaviji je razlastila komaj osmino gozdov in orne zemlje teh veleposestnikov. Takšna reforma je bila le pesek v oči. Sedaj pa je šlo zares, za razdelitev vse zemlje pod geslom »Zemljo tistemu, ki jo obdeluje«. Zemljo naj bi dobili kmetje v svojih okoliših. Za tiste pa, ki je ne bi mogli dobiti doma, so pripravljali zemljo v drugih pokrajinah. Tako naj bi Kočevsko koloniziralo sedemsto kmečkih družin iz drugih krajev. V krajih z nekdanjimi veleposestvi so ustanavljali odbore agrarnih interesentov.

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji je bil objavljen 20. decembra 1945. Za razlastitev so po tem zakonu prišla v obzir veleposestva, zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih pravnih oseb, zemljiška posestva cerkva, samostanov in verskih ustanov ter vseh vrst ustanov, posvetnih in verskih, zemljiška posestva, ki so med vojno iz kateregakoli vzroka ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika, presežek zemljiških posestev nekmetov, ki niso bili veleposestniki, presežek kmečkih posestev. Cerkvam, samostanom in verskim ustanovam naj bi tudi po tem zakonu ostalo po deset hektarov njiv, sadovnjakov, vrtov, vinogradov, travnikov ali gozdov.

Nekmetom, ki niso bili veleposestniki, naj bi odvzeli presežek nad tri hektare zemlje oziroma nad pet hektarov gozda v gozdnih predelih. Razlastili bi presežek kmečkih posestev nad 20 do 35 hektarov obdelovalne zemlje in nad 10 do 25 hektarov gozda. Skupna površina obdelovalne zemlje in gozda naj ne bi presegala 45 hektarov.

Dodeljevanje zemlje je zakon predvideval v prvi vrsti za partizanske borce, za rodbine in sirote umrlih borcev, za žrtve fašističnega nasilja in za njihove rodbine. Nikakor pa naj zemlje ne bi dobili ljudje, ki niso imeli volivne pravice. Prednost naj bi imeli borci, ki so prej odšli v partizane. Končno bi bili na vrsti še invalidi iz vojn v letih 1912 do 1918. Agrarni interesenti naj ne bi dobili več kot pet hektarov obdelovalne zemlje. Sprejet je bil tudi poseben zakon o razlastitvi zemlje, ki so jo obdelovali koloni in viničarji. Lahko si je predstavljati, kakšen vihar sta povzročila takšna zakona, posebno med tistimi, ki naj bi jih agrarna reforma oškodovala.

Oblasti so menile, da je za razdelitev zemlje zima najbolj primeren čas. Zato je bilo treba z razlaščevanjem pohiteti. Pri tem so morali paziti, da ne bi tisti, ki jih bo zakon prizadel, zakon obšli. Po drugi strani pa je bilo treba paziti, da ne bi zašli v drugo skrajnost in ne bi razlaščevali posestev, ki niso spadala pod agrarno reformo.

Ljudje so na sestankih veliko razpravljali o agrarni reformi. Na sestanku v vasi Ločna se je dvignil star hlapec, ki je vse do svoje starosti služil graščaku. Rekel je, da za pošteno delo ni dobil poštenega plačila. Krmil je gospodarjeve prašiče, gospodinja pa mu je z lojem belila žgance. Povedal je, da pozdravlja odločbo, da naj bo zemlja last tistega, ki jo obdeluje, zato pozdravlja agrarno reformo.

V Križevcih v Prekmurju so se zbrali na sestanku vsi interesenti in razpravljali, kako bi zemljo najbolj razdelili. Nekdo je predlagal, naj bi zemljo obdelovali zadružno, ker bi tako dajala največ koristi.

Po drugi strani so posestniki, ki naj bi jim bila zemlja odvzeta, hodili na okraj in s ponižno sklonjeno glavo moledovali za zemljo. Drugi so poskusili doseči svoj namen s podkupninami.

Druga delovna brigada v Bohinju septembra 1945. Za prihajajočo zimo je bilo treba pripraviti dovolj kurjave

Na Prevaljah je bilo veliko zborovanje agrarnih interesentov, ki ga je vodil ljudski poslanec za prevaljski okraj Lovro Kuhar — Prežihov Voranc, slovenski pisatelj. Zborovanje je zatem tudi natanko popisal v članku, ki ga je objavil v Ljudski pravici. Prostorna dvorana Ljudskega doma na Prevaljah je bila nabito polna in še je ostalo kakih sto ljudi zunaj.

Prevaljski agrarni interesenti so imeli celo vrsto pripomb na agrarni zakon ter veliko dodatnih predlogov. Videti je bilo, da so zakon dobro preštudirali. Tako so predlagali, naj ne bi jemali zemlje tistim gorskim kmetijam, ki so presegale zemljiški maksimum, saj je šlo večidel za neplodno zemljo. Zahtevali so, naj bi se advokatom in lesnim trgovcem odvzela vsa zemlja, prav tako naj bi bila razdeljena vsa zemlja kulturbundovcev, fašistov in narodnih izdajalcev. Posestnikom, ki so imeli več žag, naj bi pustili le po eno. Planinska posestva, ki so bila dotlej grofovsko last, naj bi uporabili za združne pašnike.

Prežihov Voranc je zapisal: »Zborovala je Jazbina, ker je njen stoletni boj za Požganico bil končan z velikim uspehom. Dolgoletni boj našega ljudstva je rodil ljudsko oblast in ta ljudska oblast sedaj skrbi za to, da se bodo izpolnile ljudske želje in da se bo zadostilo pravici, ki je stoletja bila pokopana.«

Odvzem vojnega dobička

Po vsej deželi so se začele tudi javne razprave za odvzem vojnega dobička, to je za odvzem tistih vrednosti, ki so si jih posamezni obrtniki, tovarnarji in drugi

podjetniki pridobili med vojno na račun ljudstva. Poglejmo si na konkretnem primeru, kako je potekala takšna razprava.

Mesar in gostilničar A. iz nekega kraja na Gorenjskem je ocenil svoje premoženje na dan 6. aprila 1941 na 800 000 dinarjev, 9. maja 1945 pa naj bi bilo njegovo premoženje vredno 930 000 dinarjev. Referent je na razpravi predlagal, naj bi mu odvzeli 100 000 dinarjev vojnega dobička.

Navzoče ljudstvo je zahtevalo, da se primer temeljiteje preuči. Ugotovili so, da je mesarjeva prijava približna, brez knjižnih dokazov. Posamezne priče so izpovedale, da je A. med okupacijo sodeloval na obe strani. Mobilizaciji v NOV se leta 1944 ni odzval, temveč se je izmikal na vse načine, ponujajoč različne usluge. Končno se je obvezal, da bo pokrajinski tehnik dobavljal ves pisarniški material. Naša NOV je izdala prepustnico zanj in za njegov avto. To stvar je temeljito izkoristil. Križem se je vozil z avtomobilom, na debelo prevažal blago za svoje kupčije, verižil in se ukvarjal s črno borzo. Obvezo, ki jo je dal partizanom, je izpolnjeval v tako majhni meri, da ni bilo vredno govoriti.

Po vsem tem je komisija njegovo prijavo zavrnila kot neverodostojno. Komisija je po svobodni oceni ugotovila 300 000 dinarjev vojnega dobička, ki mu je bil odvzet v korist sklada za podpiranje oškodovanih krajev in žrtev fašistične okupacije.

Marsikdo je sam ocenil vojni dobiček previsoko, včasih pa je komisija ocenila, da sploh ne gre za vojni dobiček.

Demobilizacija armade

Še ne povsem obnovljena železnica je komaj stregla naraščajočim zahtevam prometa. Ni šlo drugače, konec novembra 1945 je morala ukiniti določeno število potniških vlakov, da bi lahko opravila izredne prevoze. Predvsem je bilo treba prepeljati visoko število kolonistov z družinami in premičninami, začela pa se je tudi velika demobilizacija armade. Armada se je odločila demobilizirati 200 000 borcev. In to v kratkem roku enega meseca.

Za začetek je armada odpustila najmlajše in najstarejše letnike, hranilce in vse ženske, ki so bile v sestavu Jugoslovanske armade.

Železniške postaje so bile vsak dan polne poslavljalajočih se vojakov. Slovo je bilo pogosto težko, stekle so tudi solze, saj mnogi niso več pomnili, kdaj so oblekli uniformo. Godba, pesmi, kolo, vzklikanje, vse se je na postaji zlilo v eno, stiskali so si roke in se objemali za slovo.

Eden izmed prvih demobilizirancev je pisal svojemu komisarju: »Zdaj pa poslušaj, tovariš major, kaj se je zgodilo v naši vasi, ko smo se vrnili trije demobiliziranci. Vsa vas nas je na volitvah v krajevne odbore enoglasno izvolila, mene za predsednika, drugega tovariša za podpredsednika, tretjega pa za odbornika. Kot še nikoli mi je postalo jasno, kakšno zaupanje ima ljudstvo v našo vojsko. Nekaj malega smo že storili v vasi. Zbrali smo pet vagonov žita in ga poslali okrajnemu odboru, naj ga razdeli osirotelim krajem. Odbor pa je nasprotno še tri vagone žita dodelil nam, češ da smo sami potrebni in naj ga razdelimo med svoje prebivalce...«

Vsepovsod so skrbeli, da bi demobilizirani borci našli ustrezne zaposlitve. Pri tako obsežni demobilizaciji to nikakor ni bila lahka naloga.

Špekulanti, črnoborzijanci...

Tudi težave vsakdanjega življenja so terjale nove ukrepe. Pred bližajočo se zimo je bilo treba poskrbeti za čimveč živil in jih čimbolj pravično razdeliti.

Po vsej Sloveniji in Jugoslaviji so se vrstile manifestacije za priključitev Trsta in vsega slovenskega ozemlja k Jugoslaviji

Trgovinski minister se je moral po eni strani ukvarjati z vprašanji neredne dobave najnujnejših količin hrane, po drugi strani pa s črnoborzijanci in z nekaterimi funkcionarji, ki se jih je polotila vrtoglavica in so zelo grešili pri poslovanju s stranjani.

Ob različnih demonstracijah in manifestacijah je bilo videti vse več gesel proti špekulantom in črnoborzijancem. Prevladovalo je mnenje, da iz sebičnih namenov povzročajo nered v preskrbi, pogosto pa tudi nepoučene ljudi hujskajo proti oblasti. Na vrata je vse bolj trkala zima, nihče ni imel zalog, ljudje so bili odvisni le od živilskih nakaznic, zato so pričakovali, da bodo črnoborzijanci stisko do kraja izkoristili in prodajali živež po hudo pretiranih cenah. Komisije, ki so se morale ukvarjati z odkrivanjem špekulantov, so se pritoževale, da ljudje pri iskanju nočejo sodelovati. Takšni komisiji v Ljubljani so ljudje v treh mesecih poslali komaj štirinajst prijav. Organi komisije pa so sami izsledili 297 črnoborzijancev. Komisije so prosile ljudi, naj ne bodo preveč obzirni in naj vendarle prijavljajo ljudi, ki iz stiske drugih kujejo dobiček zase.

Neki bralec je ugotavljal: »Gledamo, kako delajo pujsi črno smrt, danes tu, jutri pri sosedu, se jezimo, se grizemo in zvrčamo krivdo na neko oblast, katera pa smo mi sami.«

Da oblasti vendarle ne nameravajo mirno gledati početja črnoborzijancev, je dokazal zagrebški primer. Tam so nekega črnoborzijanca, ki je na veliko ilegalno trgoval, pred sodiščem obsodili na smrt.

Zlasti mesta so hudo potrebovala kurjavo. Oblasti so želele zagotoviti prebivalcem mest za 40 odstotkov več drv in premoga, kot so ga dobili v zadnji zimi pod okupacijo. Prostovoljci, kmetje in brigade so v gozdovih na veliko sekali les za kurjavo. Ljubljanska mladinska delovna brigada je sekala drva v Bohinju. Ko se

je vrnila domov, je prepevala: Hej sekirca zagodi, naj odmeva povsodi naš pozdrav, iz bohinjskih gozdov... Ta brigada je nasekala 1600 kubičnih metrov drv. Sami so ugotavljali, da bi jih lahko nasekali nekajkrat več, če ne bi odšli na delo brez izkušenj. Tako pa so se nenehno učili na lastnih napakah.

Komaj so ljudje nehali razmišljati o kurjavi, že so spet razmišljali o hrani. Odkupi presežkov krompirja niso bili zadovoljivi, so ugotavljale odkupne oblasti. Res je bila krompirjeva letina slaba, toda tudi predpisane količine za oddajo so bile nizke. Kmetje krompir skrivajo, so ugotavljali. S tem so ogrozili preskrbo prebivalstva, rušili so zvezo delavcev in kmetov, so menili odborniki. Krivi naj bi bili tudi tisti, ki so kmetom prišepetavali. Tudi posamezni krajevni ljudski odbori so bili do teh vprašanj brezbrizni.

Aktivist iz Ključarevcev je pisal: »Danes skrivajo pri nas krompir, da ga ne bi bilo treba prodati. Ne vedo naši ljudje, da po Bosni, Hercegovini, Dalmaciji gladujejo in zmrzujejo. Sicer se pa ne smete čuditi, da so člani odbora vrgli v tretjo skrinjico in da smo imeli v tretji skrinjici (skrinjici brez liste) 147 glasov. Sram me je, da je naš odbor v okraju najslabši...«

Pisatelj Branko Rudolf se je pritoževal, da v Mariboru v zadnjem mesecu sploh ni bilo dobiti bele moke, v Rušah pa sama bela moka. Pritoževal se je, da je v Mariboru tega živila nasploh premalo, v Murski Soboti, pri Sv. Trojici in v Lenartu pa prodajajo žemlje brez nakaznic, in sicer popolnoma mirnodobske žemlje najboljše kakovosti.

Nabavljalni zavod Slovenije — Navod, je mariborskemu književniku natančno odgovoril, koliko moke je kam poslal. Če pečejo peki bele žemlje, naj pisec vendarle povpraša pristojne oblasti, od kod jim bela moka. Navod jim je ni poslal.

Dandanes se zde morda ta vprašanja malenkostna. Takrat pa je šlo močno zares. Ljubljana je dobivala namesto mesa — ribje konzerve. Konjiškemu okraju en teden niso dobavili mesa, da bi videli, na katerih mizah bo kljub temu meso — meso iz črnega zakola.

Prehrabene stiske so rodile podvojeno iskanje črnih zalog. Na Rakeku so v kletah neke zasebne trgovine našli zazidano skladišče, v njem pa 15 000 kg sladkorja, 10 000 kg riža, 300 kg prave kave, 640 kg mila, 350 kg sveč, 700 litrov kisa, 350 kg masti, 2600 kg ajde, 2400 kg ovs, 700 kg žitne kave, 900 kg otrobov, 80 bal angleškega blaga in velike količine drugega špecerijskega in manufakturnega blaga. Veliko blaga so našli tudi v trgovčevem stanovanju, na podstrešju in v pisarni. Zaloge so zaplenili in jih razdelili med siromašno ljudstvo Loške doline, Žerovnice, Blok, Cerknice in Rakeka.

V Ljubljani so prijeli čevljarja, pri katerem so našli pravo bogastvo usnja, podplatov in čevljarjskih potrebščin. Izgovarjal se je, da blaga ni mogel prijaviti, ker ga je imel zakopanega pod tremi tonami premoga. Izkopal ga je šele pred dnevi. Velikih količin usnja ni nameraval prodati na črni borzi, ampak je samo čakal, da bi dobil dovolj pomočnikov, nakar bi vso zalogo podelal v čevlje in jih podaril državi za siromake. Njegovo pripovedovanje je naletelo le na smeh.

Casopisi so začeli objavljati zajetne sezname drobnih črnoborzijancev, ki so bili kaznovani na denarne kazni. Kaznovani so bili predvsem zaradi prekupčevanja s saharinom, ker so prodajali živila po višjih cenah, ker so kupovali pnevmatike na črni borzi, ker so neupravičeno prejeli živilske nakaznice, ker so prodajali teleta na črni borzi, ker so brez dovoljenja prevažali racionirano blago itd.

Prehrabnim stiskam je v vseh teh povojnih mesecih veliko odpomogla organizacija UNRRA. V slabih sedmih mesecih je dobavila 7500 tovornjakov z 2700 prikolici, nadalje 2600 konj in 7600 mezgov ter 780 000 ton različnega blaga: žita,

mesa, masti, sladkorja, tekstilnega blaga, obutve. Poslala je tudi več kot dva tisoč traktorjev, ki so že jeseni orali brazde na jugoslovanskih njivah.

Za leto 1946 je UNRRA obljubila Jugoslaviji za 519 milijonov dolarjev blaga (Avstriji za 100 milijonov, Češkoslovaški za 315 milijonov, Kitajski za 675 milijonov). Ker naj bi ob koncu leta 1946 pomoč UNRRE v Evropi prenehala, so Združeni narodi obljubili Jugoslaviji najizdatnejšo pomoč, preden bi se postavila na lastne noge. Jugoslavija je sporočila, da potrebuje od živil najbolj mast in meso, od drugega pa bencin, olje, maziva, koks, črni premog, lokomotive, železniške vagone, tračnice, opremo za gradnjo cest. Žito naj bi dobavljali Jugoslaviji le še do prihodnje žetve.

Pojav birokracije

Rubrike pisem bralcev v domačih časopisih so se večale iz dneva v dan. Pretežna večina pisem je bila še vezanih na vojno, v pismih so ljudje razkrinkavali okupatorjeve sodelavce, spodbujali drug drugega pri obnovi, pisali o prvih uspehih. Ta pisma, ki morda celo bolj kot članki odražajo čas, v katerem so bila napisana, pa čeprav ne obravnavajo vedno velikih, za vse pomembnih stvari. Tako se je neki lovec v pismu časopisu razveselil začasne uredbe o lovu, in se obenem razjezil nad tistimi, ki so stopali v lovske vrste zgolj zato, da bi si teden za tednom pristrelili nedeljsko pečenko, takšno, kakršne še nekaj časa ne bo mogoče kupiti na karte.

Če ljudje niso razmišljali o hrani, so razmišljali o obutvi. Veliko ljudi je bilo brez dobre obutve, mnogo otrok bosih. Usnja pa nikjer, saj je okupator ob enem samem vpadu v Savinjsko dolino v letu 1944 odpeljal 3600 glav živine. Zato so ženske začele zbirati kakršnokoli staro gumo, iz katere bo usnjarska industrija naredila gumijaste podplate za obutev. Vsak, še tako neznamenit kosček stare gume je prišel prav. Če ne bo potreboval čevljev vaš otrok, so dopovedovali propagandisti, jih bo pa potrebovalo 1 200 000 sirot, kolikor jih je v Jugoslaviji.

Ljudje so bili tudi nepotrpežljivi. Neka ženska je na pristojnem uradu vložila prošnjo za zimski plašč. Po šestih tednih je šla vprašat. »Kadar bo rešeno, boste obveščeni,« so ji odgovorili. Čez teden dni se je spet opogumila. Tokrat so ji rekli, da je prošnja že na Mesnem odboru. Tam so ji rekli, da bo prišla na vrsto čez teden dni. Takrat pa: Odbito!

Ženska je razložila, da se je vrnila iz taborišča, da je bila tam tudi hči, mož in sin pa v partizanih, da nimajo ničesar. Svetovali so ji: »Zaprosite še enkrat!«

Če so se ljudje na kaj jezili, so se jezili na birokratske odnose, ki so jih stari uradniki prizadevno gojili naprej, malce pa se je njihovega načina nalezel tudi del mladega uradništva.

V novem času so se tudi zelo razpasle seje in sestanki, potrebni in manj potrebni. Pesnik Igo Gruden se je v Pavlihi iz nove razvadice duhovito ponorčeval:

Mi sejemo in sejemo,
in ko še enkrat vse presejemo,
mi sejemo pač znova;
to naša je obnova.

Premiera nove kulture

Pozno jeseni se je začela tudi prva povojna kulturna sezona. Šestnajstega oktobra 1945 je odprla svoja vrata ljubljanska drama — z dramo Za narodov blagor Ivana Cankarja, dva dni pozneje opera s »Knezom Igorjem«.

Kritik Dušan Moravec je ob premieri Cankarjeve komedije zapisal, da je Cankar zdaj prvič pred občinstvom tak, kakršen je hotel biti sam. Še v eni zadnjih predvojnih sezon pa so v uprizoritvi Hlapcev ostale neizgovorjene vse tiste besede, ki so najbolj žive, borbene in resnične v Cankarjevem delu. Cankarjevim dramam je bila pot na oder vselej ovirana, če že ne zaprta — v senci Karadjordjevega orla ne manj kot v znamenju črno-žoltega prapora.

Ljubljanska drama in opera sta obljubili, da bosta njuna umetniška kolektiva večkrat obiskala podeželje, pa naj bi bilo to združeno s še takšnimi težavami, istočasno pa bosta organizirali množičen prihod podeželjanov v matično hišo. Nadalje sta opera in drama obljubili, da bosta posvetili ob domačih delih največ pozornosti tistim delom, ki so si jih v preteklosti najbolj želeli, pa so bila žal nezaželeni — delom sovjetskih dramatikov in seveda Čehom, Bolgarom in drugim Slovanom. Na sporedu pa bo tudi nekaj dobrih ameriških komadov, ki da bodo dokazali, kako tudi Amerikanci o marsičem razmišljajo. Vodstvo drame je sporočilo, da se že ukvarja z mislijo o prezidanem gledališkem poslopju. Obe hiši sta izrazili potrebo po novi dvorani, ki bi lahko sprejela 2000 do 2500 gledalcev in bi bila namenjena množičnim predstavam. Rešitev teh vprašanj so sicer prepuščali prihodnosti, vendar so upali, da bližnji prihodnosti. Niso si mogli predstavljati, da bo zamisel trideset let pozneje še vedno neuresničena.

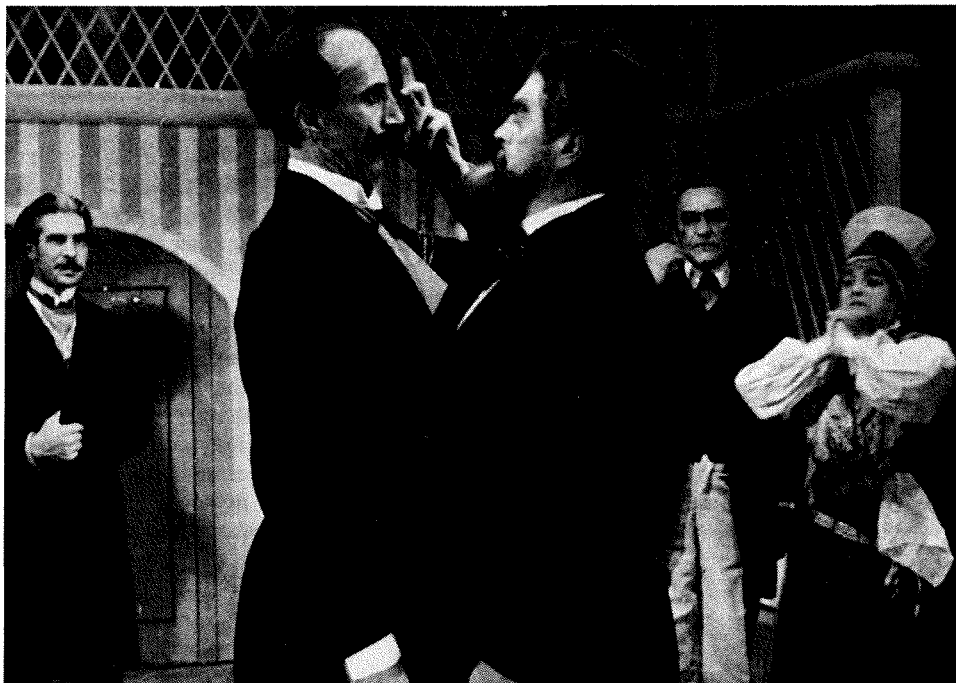
Nanovo oživljeno Društvo slovenskih književnikov je v Ljubljani v kratkem razdobju priredilo dva literarna večera. Filharmonična dvorana, ki ni ravno majhna, je bila nabito polna. Med občinstvom je vladalo zanimanje za novo literaturo. In res so bile črtice in pesmi večidel naravnane na pravkar prestano trpljenje. O tem je pisal celo nestor slovenskih pisateljev Fran Saleški Finžgar. Kako zelo so si bralci želeli videti svoje pisatelje, priča razočarano mrmranje, ko je napovedovalec sporočil, da se Prežihov Voranc ni mogel udeležiti večera. »Zdi se, kakor da bi hotel biti še danes v osvobojeni domovini skrit, kakor je prej moral biti. To nikakor ne gre in tega ni mogoče sprejeti,« se je razjezil poročevalec z literarnega večera.

Na drugem večeru je bila bržkone prvič po vojni izražena zahteva ali želja po velikem besedilu na temo pravkar končane vojne. Izrazil jo je Josip Vidmar. Menil je, da od nobenega prisatelja ni mogoče zahtevati, da bi pisal samo o tem velikem poglavju naše zgodovine: »In vendar — kakor nas privlači v naravi vse bolj razgiban, kipeč slap kot mirna voda, tako bo tudi našega resničnega pisatelja zamikala in pritegnila najprej snov iz časa našega boja za prostost. Zato bo šel ustvarjalec težko mimo te borbe, če bo hotel napisati veliki tekst.« Ob koncu je povedal, da je do zdaj korakala literatura pred narodom, zdaj pa gre življenje pred literaturo.

Zanimiva je tudi misel, ki jo je v tistih dneh izrekel slaven sovjetski pisatelj Ilija Ehrenburg, ki se je mudil na obisku v Jugoslaviji. Na svojem novomeškem predavanju je našim pisateljem povedal: »Sedaj lahko rečemo: Minila je doba vojske, začenja se doba pisateljev, arhitektov, inženirjev, pesnikov. Človeška misel je tista, ki bo morala do konca uničiti, do konca razbiti ostanke fašizma na vsakem področju.«

Kaznjenci na odru

Trditev, da kultura človeka plemeniti, vzgaja, spreminja, so v tistih dneh prekusili tudi v nekem kazenskem zavodu ob Krki. Kaznjenci so v sejni dvorani sodnije priredili kulturni večer — za občinstvo. Poprej so se več tednov učili parti-

Prizor iz Cankarjeve drame Za narodov blagor, katere premiera je bila v začetku decembra 1945 v Slovenskem narodnem gledališču

zanske pesmi, recitacije in skeče. Dvajsetletno dekle, ki je pri zaslišanju zakrknjeno vztrajalo pri svojem, je pri vajah ob nekem prizoru stopilo vstran in se razjokalo.

Ko se je pred napolnjeno dvorano razgrnila zavesa, je stopil na oder govornik — kaznjeneec. Govor je bil sproščen, navkljub temu je govorniku včasih ušel pogled po ljudeh, ki so strmeli vanj. Morda se je bal, da se mu bodo smejali. Toda ljudje so tiho sledili govoru. Ob koncu je govornik dejal: »Priznamo, da smo grešili, toda sedaj se bomo popravili in tudi mi bomo prispevali k obnovi domovine svoj delež. To kazen prestajamo sedaj, da postanemo novi ljudje!«

Ljudje so ploskali. Preskus je uspel. Kaznjencem, ki so čakali na nastop, je odleglo.

*

V začetku oktobra 1945 je slovenska kultura slavila majhen praznik. Začele so izhajati kar tri nove revije. Obnovljen je bil Tovariš, le da je bil sedaj natisnjen v bakrotisku, kar se je zdelo nenavadno razkošno. Drugi dve reviji sta bili namenjeni otrokom: Ciciban in Pionir. Obe je začela izdajati Mlada knjiga, odsek Glavnega odbora ZMS. Pisatelj Josip Ribičič je začel takoj v prvi številki Cicibana tiskati znano povest o Tinčetu in Binčetu, Tone Seliškar pa partizansko zgodbo o trmasti in pametni partizanski muli. Najmlajše bralstvo je bilo navdušeno.

Nekdo pa z novo, mirnodobsko kulturo le ni bil zadovoljen. To so bili partizani — invalidi. Kritizirali so glasbeni spored radia, ki jim je sicer pomenil veliko razvedrilo. Sporočili so, da se z veseljem pripravijo na poslušanje oddaje Partizanska pesem. Hudo pa so razočarani, ko potem zaslišijo namesto partizanskih pesmi cvileče glasove neke partizanske romance in izumetničene partizanske pesmi.

»Postavite pred mikrofonske tri partizanske borce, pa nam bodo zapeli od srca, iskreno in bojevito naše partizanske pesmi — nočemo pa nekih sopranistik s partizanskimi romancami. Posnemite na plošče pesem mitraljezov, plahutanje min, žvižganje granat in klice: Na juriš ... Taka in podobna glasba bi bila za nas invalide in sploh stare partizane, ki se ne morejo vživeti v izumetničenost in instrumentalne koncerte, res lepo božično darilo. Če bo šlo tako dalje, bomo kmalu slišali: Partizanska pesem v C-molu, opus tretji, ritmo moderato, ma non forte!

Dajte nam pravih, izvirnih partizanskih pesmi, kakor smo jih prepevali in slišali na naših dolгих partizanskih pohodih, kakor so se rodile iz naših src takrat, ko smo trpeli, ko smo se borili in krvaveli, tolkli sovraga in kljub težkim žrtvam zmagovali,« so odločno zahtevali partizanski invalidi.

Tudi z neko drugo kulturo, namreč s telesno kulturo, ni šlo vse tako kot bi bilo po mnenju športnikov treba. Športniki so se pritoževali, da kažejo ljudje premalo zanimanja za nogometne tekme. Zgodilo se je, da je večtisočglavo občinstvo v areni sledilo dirkam motorjev in koles ter preskušnji vojaških jahalcev. Ko pa je bil na vrsti nogomet, je ostalo le nekaj stotin gledalcev. Ob drugi priložnosti so se športni funkcionarji pritoževali, da se občinstvo ob nogometnih tekmah preveč razgreje, da zasmehuje igralce, kriči nad njimi in se jih po potrebi tudi loti. Treba bo vzgojiti novo, bolj disciplinirano nogometno občinstvo, so ugotavljali.

Neumorni ljudski duh

Poglejmo si še, kako smo v tem prvem povojnem razdobju poskušali, malce neobgljeno sicer, posodobiti stare navade in običaje. Leta 1945 dedek Mraz še ni uspel prisankati k nam — saj so bile prometne razmere še vedno slabe. Zato je moralo ostati pri starem Miklavžu. Vendar so tudi tega marsikod duhovito predrugčili. Tako so se na Brdu pri Ljubljani odločili, da ne bodo otrokom več kazali našemljenih hudob, pač pa jim bodo nazorno pokazali, kdo so prijatelji in kdo so sovražniki ljudstva. AFŽ je s sodelovanjem ZMS in vsega prebivalstva zbrala denar za obdaritev 250 otrok. Miklavževanje je bilo pri Brdniku. V nabito polni dvorani je vse nestrpno čakalo začetek. Napovedovalec je najprej pojasnil, zakaj se letos miklavževanje razlikuje od prejšnjih obdaritev. Nič več razkošja, vse preprosto in naravno. Ko se je dvignil zastor, je pred malčke stopil Miklavž z dolgo belo brado in z belimi lasmi, pokrit s kučmo starega očanca, v rokah je držal listino dobrih del. Na njegovi desnici so stali pod velikim napisom »Angeli, prijatelji ljudstva«: članice Rdečega križa, partizan in mladinec, vsi v krojih. Obsevala jih je dnevna svetloba. Na Miklavževi levici so stali pod napisom »Parkeljni — sovražniki ljudstva«: hinavski fašist, naduti, ošabni Nemec, a poleg njiju hlapec domobranec, v kotu pa se je stiskal še črnoborzijanec. Te je obsevala rdeča svetloba.

Miklavž je mladino poučeval o dolžnostih posameznika do skupnosti. Malčki so se Miklavžu lepo zahvalili za darila in mu zapeli »Kovači smo«.

Navajamo to malce nenavadno miklavževanje kot zgovoren primer neumornega ljudskega duha. Sicer naivnim združevanjem starega in novega so uspeli tako rekoč prvi trenutek ustvariti ljudski večer, ki je bil vendarle ozko povezan z novim časom.

Silvester je bil tik pred durmi. Ponekod so se navkljub težkim časom pripravljali na novoletne zabave. Tako so na Vrhniki pripravljali kar dve novoletni veselici: prvo sindikati, drugo mladina. Vrhniški aktivist se je razburil, ker so sindikati in mladina pobirali za veselici denar, jajca in druga živila. Menil je, da je stiska

za živež prehuda in da bo spomladi bržkone še hujša. Ponekod da ljudje še stradajo. Zato je zločin, če na veselicah prodajajo klobase ali meso, kar se je na Vrhniki in v njeni okolici že večkrat zgodilo. Aktivist je tudi opozoril, da se nekatere veselice skrivajo pod imenom mitingov. Veselica še ni miting, čeprav na njej zapojejo kakšno pesem.

Prehrambeni referenti so se trudili, da bi ljudem vsaj za novo leto priskrbeli kak posladek. Tako so v okrožnem mestu Ljubljani lahko lastniki živilskih kart 31. decembra dobili pri svojih stalnih mesarjih na odrezek »meso d december« po deset dekagramov svežega mesa. Ni bilo veliko, vendar je bila to izredna delitev, nekaj za povrh.

Oddelek za notranjo upravo je sporočil, da so gostinski obrati na Silvestrovo izjemoma odprti do ene ure zjutraj, ljubljanska drama je za Silvestrovo ponudila Škvarkinovo komedijo Tuje dete, opera pa Prodano nevesto.

Prvo silvestrovanje v svobodi je bilo skromno, a saj so bile tudi želje skromne. Večina ljudstva se je zavedala, da si še dolgo ne bo mogla privoščiti nikakršnega razkošja. Prvi dnevi, veliki dnevi svobode so vsaj približno pokazali, kakšno bo življenje v novi državi. To so bili dnevi nujnega spopada in obračuna z vsem preživelim. Bili pa so tudi dnevi utrjevanja zaupanja v bližnjo in daljno prihodnost. Trezni ljudje so se že v tistih dneh zavedali, da bo ta pot vse prej kot gladka.

Boris Višnovec

Balada o Ljubanu

Končala je svoja vsakodnevna opravila. Ali pa je morda tudi kaj pozabila. Sicer pa ni tako važno, če je prah pometen in če je posoda pomita in če se parket sveti.

Toda vedno je bolje, če so stvari na svojem mestu.

Vsaka stvar na svojem mestu. To človeka pomirja.

Trudila se je, da bi delala tako kot nekoč.

Ni vedela ali so od tedaj minili tedni ali meseci, ali pa se je vse skupaj zgodilo včeraj.

Ugasnila je luč.

Tedaj v mraku pa je naenkrat vse postalo bolj določno. Tiho. Otroka sta spala v sosednji sobi. Morda sem imela Ljubana najrajši. Ni si hotela tega priznati. Saj končno sta bila njena tudi otroka, ki sta spala v sosednji sobi. Samo otroka sta. Ljuban pa je bil že velik. Še vedno je moj otrok. Tudi če bi živel sto let, bi bil še vedno moj otrok.

Odpeljali so ga in ustrelili.

Prišli so po njega in ga odvedli po blatni ulici pritličnih hiš srbske vasi, kamor so jih izselili ob pričetku vojne. Vodili so ga skozi sadovnjake in prek njiv. Čutila je v sebi njegove korake, ki so stopali prek brazd. Opotekala se je po blatnem kolovozu, oвеšenim z grmovjem. Onkraj travnatih ploskev so se približevali obronki gozda.

Tisti kraj je samo rahlo dvignjen nad ravnico.

Zadaj je gozd.

Spredaj so travniki in nato njive in nato sadovnjaki, ki obdajajo hišice srbske vasi. Sam si je kopal grob in pogled mu je kradoma bežal proti streham hiš v sadovnjakih. Skupina vojakov v zelenih uniformah je čakala ob podrtem deblu. Vojak, ki ga je stražil, si je prižgal cigareto.

Zemlja je vlažna in mehka. Včasih je presekala korenino. Ni čutil teže zemlje, ki jo je odmetaval iz jame.

— Dovolj, je ukazal vojak, ki ga je stražil.

Oficir mu je pomignil, naj miruje ob jami.

Vse je bilo tiho.

Vojaki so stopili v vrsto in dvignili puške.

Bil je samo mehak udarec, ki ga je odnesel v neskončnost.

Hitro so zasuli grob.

Ostal je sam.

Tekla je po isti poti. Po blatni uličici pritličnih hiš srbske vasi, mimo sadovnjakov in prek njiv. Opoitekala se je po blatnem kolovozu ovešenim z grmovjem. Onkraj travnatih ploskev so se približevali obronki gozda.

Stal je tam na robu gozda in ji kazal, kje je njegov grob.

Zaklicala je: Ljuban!

Ni slišala odmeva svojega glasu in tudi njega ni bilo več tam.

Tam je bila gomila.

Pokrita z listjem.

Pokleknila je na tla in pričela z dlanmi razgrebati zemljo.

Zemlja je bila mehka.

Ko je odgrnila vrhnjo plast, je postala zemlja trša. A še vedno jo je lahko odri-vala z dlanmi.

Kup ob jami je postajal višji.

Stopila je v jamo in pričela zemljo odmetavati z rokama.

Začutila je, da se zemlja osipa in postaja zopet mehkejša.

Rahlo je odgrnila listje in spoznala njegovo roko. Razkrila je obraz.

— Tu si, Ljuban. Iskala sem te!

Skozi okno se je svetlikalo jutro.

Dvignila se je in se napotila po hladni travi proti obronkom hribov.

Sedaj je vedela, kje je njegov grob.

Benedetič — Košuta

Rižarna

(Nadaljevanje in konec)

Oficir: Gospa Elena, zapojte nam kaj!

Mafalda: Čudovito! Zapoј, zapoj nam kaj!

Elena: Zakaj me spravljate v zadrego?

Oficir: Lepo prosim.

Elena: Kako bi vam mogla odreči?

Avvocato: Meni pa bi lahko, kaj?

Mafalda: Kaj boš zapela, Elena? Glej, da bo nekaj sentimentalnega, lepo prosim, nekaj nežnega!

Elena: Kaj svetuješ, ljubček?

Cavaliere: Nekaj nemškega za dragega gosta. Recimo Schumanna.

Elena: Prav?

Oficir: Prav.

(Elena sede za klavir in zapoje Schumannov samospev ali kaj drugega primerneга. Ko konča, ji prisotni navdušeno ploskajo.)

Oficir: Najlepša hvala, gospa Elena. Čudovito ste zapeli. Vi pa res znate človeka omrežiti.

Elena: Hvala vam.

Avvocato: Zdaj pa še eno zame, ampak bolj preprosto, se razume! Recimo kar ti-sto ... *(Zapoje.)* Tutte sere sotto quel fanal ...

Elena *(Začne v nemščini Lili Marlen, ki jo potem Avvocato nadaljuje v italijanščini, refren pa pojeta dvojezično.)*

Oficir: Kaj je še novega?

Cavaliere: Prošnjo bi imel ... ampak ... *(Mu pomigne z glavo in stopita nekoliko v ospredje.)* Družina Levi sprašuje po svojem sinu.

Oficir: Levi ... Levi? Bi radi vedeli, kje je?

Cavaliere: To očitno že vedo.

Oficir: Kako?

Cavaliere: Rekli so, da je v Rižarni.

Oficir: Kaj jih potemtakem še zanima?

Cavaliere: Sprašujejo, kako mu je.

Oficir: Dobro. Recite jim, da mu je dobro. Če pa vas zanima še moje mnenje, celo preveč dobro, zato bomo gospodiča poslali malo na sever. Verjetno kar s prvim transportom.

Cavaliere: Saj tega očitno se boje. Radi bi mu pomagali.

Oficir: Pa imajo možnost?

Cavaliere: Trgovin sicer že lep čas nimajo več, vsaj uradno so jih prodali, denarja pa jim očitno ne manjka.

Oficir: Ta judovska zalega se še zmeraj valja v njem ko v dreku!

Cavaliere: Koliko, mislite, bi bilo potrebno?

Oficir: Koliko je bilo za Levitusa in Franka?

Cavaliere: Petsto tisoč.

Oficir: Kaj pa oni drugi ... kako mu je že bilo ime ...?

Cavaliere: Salonicchio?

Oficir: Salonicchio, da. Koliko on?

Cavaliere: Ne vem. Menda tudi petsto tisoč.

Oficir: Petsto torej tudi za njih. V redu?

Cavaliere: Bom sporočil.

Oficir: Sporočite jim tudi, da je na seznamu za Auschwitz s prvim transportom.

Avvocato (pride): Smem?

Oficir: Kaj je dobrega?

Avvocato: Odvetniška beračija. Prosili so me, da uredim z nekaterimi Židi, ki bodo menda v kratkem deportirani.

Oficir: So prosilci arijci?

Avvocato: Čistokrvni.

Oficir: Tu ne moremo poseči vmes, Avvocato. Naj vzamejo deset tisoč lir in gredo na komando v Ulici Giustinelli.

Avvocato: Prav. Potem je tu neki Gino ali Giacomo, ki bi bil rad oproščen obveznega dela. Baje je zelo krhkega zdravja. Je že vplačal tri tisoč ...

Oficir: Prav minimalno?

Avvocato: Sem se pozanimal. Več res ne more.

Oficir: Kako pa je s popisom židovskih nepremičnin? Ste že kaj uredili? Naša prevajalka ne zmore vsega sama. Zadnje čase imamo precej zasliševanj in mora biti na njih prisotna, delo pa zastaja.

Cavaliere: O tem sva z Avvocatom že precej govorila.

Oficir: To boste morali urediti čimprej. Problem Židov mora biti do jeseni rešen.

Cavaliere: Storili bomo, kar je v naših močeh.

Avvocato: Še nekaj bi vam moral povedati. Na uho mi je prišlo, da eden izmed šoferjev, ki so pri vas v službi ...

Oficir: Kako se piše?

Avvocato: To je tisti taksist, ki se je vrnil domov iz Berlina.

Oficir: Ne poznam ga.

Avvocato: Tržačan, ki je emigriral v Nemčijo in bil sprejet v službo na visokem mestu. Sam se s tem ponaša.

Oficir: Ne vem, kdo bi to bil.

Avvocato: Saj ste mu redno dajali bencin.

Oficir: Kaj je z njim?

Avvocato: Pravijo pač, da ... da dela na svojo roko ...

Oficir: Kako to mislite?

Avvocato: Skratka, da ... če lahko stori uslugo in kaj zasluži ...

Oficir: Mislite?

Avvocato: Nič ne mislim. Pravijo.

Cavaliere: In če pravijo ...

Oficir: Avvocato, Avvocato, vi ste hujši od gestapa!

Avvocato: Samo malo poklicne spretnosti.

Oficir: Taksist ste rekli?

Avvocato: On.

Oficir: Prav. Mu bomo že stopili na prste.

Avvocato: Dobro bi bilo, da ne bi že nocoj prenočeval doma. Kaže, da ima na trnku neko veliko židovsko ribo. Vsekakor zanj preveliko. Škoda bi je bilo.

Oficir: Bomo uredili po hitrem postopku.

Avvocato: In ... tisti Mauro iz Benetk? Z osebnimi posli si je nagraabil toliko, da lahko odpre privatno banko.

Oficir: Ta? Bodite brez skrbi. Zrel je za leseno kladivo.

Mafalda (pride): Vi pa ste se znova zagovorili. Ne zamerite, če motim, ampak tiste oči uboge živali ...!

Oficir: Prosim?

Mafalda: Vaš konj!

Oficir: Ah, da!

Mafalda: Ne gre in ne gre mi iz spomina. Tako čudovito ste povedali o njegovih očeh. Ubožec! Povejte nam še kaj tako lepega.

Cavaliere: Mafalda, konji si ne lomijo nog na vsakem ovinku!

(Pride vojaški sel in izroči sporočilo esesovskemu oficirju.)

Oficir: Meine Damen und Herren, zgodilo se je nekaj strašnega. Sturmbannführer Christian Wirth je bil ubit v zasedi!

Mafalda: Ah!

Elena: Kje?

Cavaliere: Kdaj?

Avvocato: Nikar, no! Kaj takega!

Oficir: Boljševiki pri Hrpeljah. Peljal se je na Reko brez spremstva.

(Medtem ko tudi drugi gostje vzklikajo presenečeni in pretreseni, oficir pozdravi in odide s slom.)

Avvocato: Porca miseria! Kdo ve koga nam bodo zdaj poslali na vrat!

Cavaliere: Nekaj časa bomo verjetno morali biti previdni.

Avvocato: Saj! Nikoli ne veš ...!

Mafalda: Banditi! Jezusmarija!

(Medtem oživi nevidna Rižarna.)

Glasovi: Satan je mrtev ... Satan je mrtev ... Satan je mrtev ...

Glas: Naši so ga, naši!

Glasovi: Satana so ubili ... Satana so ubili ... Satana so ubili ...

Glas: Naši so ga, naši!

Glas: Nikar se ne veselite preveč. Satan ima sto življenj, Satan ne umre: prišel bo nad nas v podobi nekoga drugega.

12. prizor

PRI SODNIKU

Sodnik narekuje tipkarici prošnjo, naslovljeno nemškimi sodnim oblastem.

Sodnik: Spoštovano državno tožilstvo pri višjem deželnem sodišču v Frankfurtu. Zvezna republika Nemčija. Marec 1970. *(Po kratkem premoru.)* Iz dokumentov, ki so bili nam dostavljeni in ki vam jih posredujemo — povelja za aretacije in deportacije, izjave prič, pisma na smrt obsojenih, razna pričevanja — izhaja, da

je bila v Trstu pri Sveti Soboti bivša delavnica za luščenje riža, spremenjena v masovno uničevalno taborišče s krematorijsko pečjo. V njej je bilo usmrčenih na tisoče ljudi — Židov, talcev, partizanov. Rižarno so tudi uporabljali za Transporte jetnikov, ki so jih skozi centralne zapore v Trstu odpravljali v taborišča v rajhu. Ker je v zvezi s tem možno sklepati, da obstaja neposredna povezava s procesom v Nürnbergu, izjava Konrad Morgen, v Düsseldorfu, za zločine v Treblinki in posebno s preiskavami vašega sodišča, vas prosimo za pravno pomoč. (*Zatemnitev.*)

13. prizor

NA NEMŠKEM SODIŠČU. ZASLIŠEVANJE OBTOŽENCA

Obtoženec: Bolan sem na srcu, muči me pa tudi omotica. Lahko vzamem tableto?

Nemški sodnik (ukaže): Dajte obtožencu kozarec vode. (*Obtoženec vzame tableto in pije malo vode.*) Ste zdaj pripravljeni odgovarjati na vprašanja?

Obtoženec: Pripravljen sem.

Nemški sodnik: Prikažite nam v glavnih obrisih vašo vojaško kariero v tretjem Reichu.

Obtoženec: Od leta 1941 do Velike noči leta 1944 sem deloval na komandi v ulici Tiergartenstrasse 4 v Berlinu. Za Veliko noč sem bil odposlan v Italijo. Prišel sem v Trst na komando in se prijavil, če me spomin ne vara, takratnemu hauptsturmführerju Lerchu.

Glas: Hauptsturmführer Lerch, koroški ubijalec!

Glas: Hauptsturmführer Lerch, nekaznovani koroški ubijalec.

Nemški sodnik: Opozarjam vas, da imate po paragrafih 57 in 55 StPo pravico, da tozadevno ne odgovorite.

Obtoženec: Ne bom uporabil pravice do molčanja.

Nemški sodnik: Kakšne so bile vaše funkcije v Trstu?

Obtoženec: Bil sem komandant za zaščito takojmenovane kraške ceste med Trstom in Reko.

Glas: Ščitil cesto? Požigal, ropal, moril. Ti, in pred tabo satan Wirth.

Obtoženec: Ščitil sem cesto in zato nisem bil sam. Imel sem na razpolago Wehrmacht, Milizio territoriale, krajevno Guardia di finanza, prostovoljce SS...

Glas: Požigali, ropali, morili! Vaša kraška cesta od Trsta do Reke je tekla po upepeljenih vaseh...

Glas: Brezovo brdo, Misliče, Ostrovica, Zalči, Prelože...

Glas: ... Vaša cesta je tekla po truplih...

Glas: Lipa! Postreljenih, živih sežganih, razmesarjenih — 269 ljudi...

Glas: Fabcji, Sušak, Podgraje in Kuteževo...

Glas: Tominje, Podbreže, Zajelšje, Pregarje, Huje, Habrk — vse ste požgali...

Glas: ... Pobili, žive sežgali — 105 ljudi.

Glas: Beka in Ocizla...

Glas: Gabrovica, oropali in požgali vso vas. Umorili deset ljudi.

Glas: Selo na Krasu...

Glas: Požigali, ropali!

Glas: Šmarje pri Kopru, Vodice, Poljane, Mune in Žejane...

Glas: Požigali, ropali!

Glas: Tatre in Kozjane. Pregarje ...

Glas: Požigali, ropali, morili. Taka je bila vaša zaščita kraške ceste od Trsta do Reke.

Nemški sodnik: Ko ste nastopili službo v Trstu, so vam bila dana tudi kaka posebna navodila?

Obtoženec: Jaz sem neposredno vodil en oddelek SS, toda moram brž dodati, da ta oddelek nikakor ni bil podrejen meni v disciplinskem pogledu, pač pa samo za taktične potrebe v smislu zaščite ceste. Skladno z načrti višjega SS — in policaj — führungerja Globočnika pa so bile organizirane še druge kompanije po zgledih tiste, ki je prišla iz Poljske v Trst. Ljudi za te nove kompanije smo dobili izmed tržaških domačinov. Tako je prišlo tudi do nove kompanije, ki so jo sestavljali Ukrajinci in Italijani, vodstvo pa je bilo esesovsko. To novo kompanijo so v predmestju Svete Sobote namestili v Rižarni. Položaje unterführerjev so zasedli tudi Italijani.

Nemški sodnik: Med te taktične potrebe so spadale tudi aretacije krajevnih civilnih prebivalcev?

Obtoženec: Nikakor.

Glas: Družina Šlosar, Anton — 94 let, Anton — 56 let, Marija — 53 let, Marija — 22 let, Mario — 14 let, Pahorjevi, Kovačičevi, 66 let, 78 let, 18 let, 17, 16 ...

Obtoženec: Nikakor. To v nobenem pogledu. Moje naloge so bile jasno določene: zaščita ceste pred partizansko nevarnostjo. Če je bil kdo v bojih s partizani ujet, je bil tudi izročen višjemu štabu za boj proti partizanom, šele nato je bil odpeljan v tako imenovani komprenzorij Rižarne.

Nemški sodnik: In kaj se je potem zgodilo s temi jetniki? So bili mogoče v Rižarni usmrčeni?

Obtoženec: Del teh ujetnikov so izpustili in prav gotovo niso nobenega usmrtili v Rižarni!

Glas: Začelo se je s sežigom 71 talcev z openskega strelišča, s 26 talci iz Premariacca, z 51 talci iz ulice Ghenga ... Pet tisoč so jih tu sežgali, dvajset tisoč pa poslali od tu v Auschwitz, Buchenwald, Dachau, Mathausen, v nemška taborišča smrti ...

Nemški sodnik: Ste kdaj v Rižarni opazili neko posebno zgradbo, ki bi ustrezala krematorijski peči? Izrecno vas še enkrat opozarjam na pravico molčanja po paragrafu 55 in 57 StPO.

Obtoženec: Kljub temu moram izjaviti, da tega nisem nikoli videl.

Nemški sodnik: Nekatere priče izjavljajo, da je bilo v Rižarni zbirno taborišče Židov.

Obtoženec: Tega nisem nikoli izvedel.

Nemški sodnik: Da so v Rižarni zapirali, mučili in sežigali politične osumljence in partizane.

Obtoženec: Tega nisem nikoli izvedel.

Nemški sodnik: Da so tu bili eliminirani tudi nedolžni ljudje, ženske, starci, otroci.

Obtoženec: Ne, ne, tega nisem nikoli izvedel. Pustite, da v miru opravljam svoj poklic in da na stara leta uživam sad svojega dela.

(Zatemnitev. Zaključni prizor sodnikov. Luč na sodnika, ki sedi za svojo mizo. Na drugem koncu nemški sodnik.)

Nemški sodnik: Dosedanji rezultati predpreiskave so pokazali, da prič očitidcev žal ni. Tudi ni mogoče ugotoviti, kdaj naj bi se ti zločini točno dogodili. Končno doslej niso bili odkriti nujno potrebni dokazi za to, da bi bil obtoženec kriv za usmrtitve, do katerih naj bi prišlo v omenjeni Rižarni. Obtoženec v bistvu ostaja

pri trditvi, da ni ničesar slišal o teh usmrčitvah za časa svojega bivanja v Trstu. S tem sem zajel skoraj vse ugotovitve, do katerih je nemška sodna oblast že prišla v svojih predpreiskavah. Zadeva je torej rešena.

NE VEMO NIČ

Kdo je bil tujec nasilno v teh krajih?
Kdo je bil tukaj od zmeraj doma?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič.
Kdo je umiral in branil življenje?
Kdo je okužil vode in neba?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič, nič, nič ...
Kdo je ubijal z lesenim kladivom?
Kdo je izumil te strašne peči?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič.
Kdo je izbiral med reveži žrtve?
Kdo je ukazal naj ogenj gori?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič, nič, nič ...
Kdo je grmadil kosti in zlatnino?
Kdo je bil sojeni Žid in kristjan?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič.
Kdo je bil streljan, zažgan in obešen?
Kdo je bil talec in kdo partizan?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič, nič, nič ...
Kdo je moril nas po celi Evropi?
Kdo je pognal v plamene ves svet?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič.
Kdo je, ki jutri bo s smrtjo med nami?
Kdo naj bo sojen? In kdo bo preklet?
— Ne vemo nič. Ne vemo nič, nič, nič ...

14. prizor

V RIŽARNI

Ljudje kot v ostalih prizorih. Vžig motorjev, crescendo pasjega zavijanja.

Anton: Slišiš? Pognali so motorje. Zdaj se bo začelo.

Olga: Pripravljajo se na sežiganje ... Iz ognja bo zasmrdelo ...

Anton: Danes je južno vreme. Še bolj bo smrdelo ...

(Zatamnitev. Križajo se snopi reflektorskih luči. V ozadju začenja žareti. Nekje ob strani — nepretrgani slušni efekti zavijanja laježev in glasbe po zvočnikih.)

Schultz (enakomerno skandiranje): Cecilia, Vera, Zorko, Anton, Gianbattista ...

Vojaki (Vmes korakajo preko odra.)

Schultz (šteje po nemško): Ena, dve, tri, štiri, pet — komm!

Glasovi (vmes): Mama, mama, majka moja, mamma mia ...

Schultz: Franc, Paolo, Luigi, Božo, Vincenzo ... ena, dve, tri, štiri, pet — komm — komm!

(V glavni skupini prizora v Rižarni.)

Ženski glas: Oče naš, kateri si v nebesih, posvečeno bodi tvoje ime. Pridi k nam tvoje kraljestvo ...

Anton: Tiho! Štejte korake. Kdor bo ostal živ, bo povedal. Prejšnjo noč 56 ... še po-
prej 74 ... 60 ... 80 ...

Schultz: Komm! Komm! Los! Banditen!

Glas: Vlačijo nas v krematorij! Vsi smo partizani!

Glas: Tovariši! Živela svoboda! Viva il comunismo!

Anton: Smrt fašizmu!

Milena: Smrt fašizmu!

Olga: Tovariši! Ne bojmo se smrti! (*Vmes pojejo partizansko pesem.*)

Schultz: Ena, dve, tri, štiri, pet — komm! (*Nadaljuje.*)

Abramo, Ljudmila, Danilo, Vojko, Stanko ...

Glas: Velušček Anton, Uršič Franko »Jožko«, Giorgio Frausin in Vincenzo Gigante, sestre Purger, Clara in Spira, Vera Bratonja, Paolo Reti, Segulin Franc »Božo«, Vidali Lorenzo »Enzo«, Olga Železnik, Strani-Stranič »Pola«, Stoini Paolo »Dante«, Kolarič »Božo«, Tonelli Virginia »Luisa«, Kovačič Zorko, Cecilia Deganutti, Berghinz Giovanni »Battista«, Vili Martinis, Cattaruzzi Luisa »Gigia«, Ravnič Štefanija ...

(*Na proscenij pride mati s pismom v roki.*)

Mati: 5. aprila 1945. Draga mama! Sporočam ti, da jest sem danes poklican za me ustreliti. Torej zbogom za vekomaj. Draga Mama — zbogom Draga Sestra zbogom Dragi Tata zbogom Smrt fašizmu — Svoboda narodu!

15. prizor

PRI PREISKOVALNEM SODNIKU

On: Prosim vas. Prebrati morate vsako vrstico.

Sodnik: Vzbujate mi nestrpno radovednost. Povejte mi, no, zakaj počnete vse to?

On: Gospod sodnik, če se ne motim, ste me to že nekoč vprašali in, če se ne motim, sem vam tudi pošteno odgovoril. Vi mi pa očitno še zmeraj ne verjamete ...

Sodnik: Verjamem, da je res, kar ste povedali, mislim pa, da to še ni vse.

On: Vse?

Sodnik: No, ja. Hočem reči ...

On: Da vam kljub vsemu še nekaj prikrivam.

Sodnik: Ne jemljite tega za zlo.

On: Zakaj? Res sem vam nekaj zamolčal. Predno so me odpeljali v Buchenwald in potem skozi Sutthof in Politz v Dachau, sem imel svoj dom in družino. Ko sem se vrnil, nisem našel nikogar več.

Sodnik: Razumem vas.

On: Se spominjate usode tistega majhnega otroka kostanjevih in skodranih las, ki ga je esesovec ogromne postave vlekel čez dvorišče?

Sodnik: Otrok se je spotaknil in padel ...

On: Vojak je zaklel in ga brcnil s peto škornja v glavo. Glava je dobesedno počila.

Sodnik (*čez čas*): Je bil to vaš otrok?

On: Vsakdo od nas ima nekje takšnega otroka. Njegov jok nas budi iz spanja, njegova lakota nam razžira drobovje. Vsakdo od nas. Tudi tisti, ki jih nismo rodili.

16. prizor

VISOKA DRUŽBA

Visoka družba po tridesetih letih. V frotirnih plaščih na krovu jahte ali na terasi obmorske vile. Oficir je seveda že trideset let civilist.

Oficir: Kadarkoli se vrnem v ta čudoviti zaliv, me obide nedopovedljiva bridkost ob misli, da je bila to pravzaprav naša Adriatisches Küstenland. Kakšna škoda, da je to samo še zgodovina!

Cavaliere: Jaz pa ti moram priznati, Hans, da mi je tudi prav tako. Ko bi le ne imeli opraviti s to rdečo zalego! Kamorkoli se ozreš...

Oficir: Kaj pa naj rečemo mi s svojim predsednikom vlade, ki se obdaja z boljše-viškimi špijoni?

Mafalda (pride): Kako čudovita voda! Kako prijetno topla! Imenitna res! Vidva pa mislita kar tu občepeti?

Cavaliere: Očitno. Vsaj kar se mene tiče.

Mafalda: Kje pa je moj mož?

Oficir: Avvocato pravkar prihaja, če se ne motim.

Mafalda: Ljubček, daj, no, pridi!

Avvocato: Tako, takoj! Samo trenutno se mi res ne ljubi.

Mafalda: Grd si, da veš! Jaz te čakam, tebe pa ni. Kaj ne, Hans, vi svoje žene ne bi pustili tako čakati? Vi že ne bi, vem.

Avvocato: Hans je še s sabo ne pripelje.

Oficir: Nekdo mora varovati hišo.

Mafalda: Radi jo imate, kar priznajte. Mar je to kaj hudega? Lepo je od vas, vam rečem, lepo. Saj vem, da ste ji prejle telefonirali.

Oficir: Jaz njej? Ona meni!

Mafalda: E, vi vi vi! (Čez čas.) Nič nam še niste povedali o svojih konjih. Tako rada vas poslušam, ko govorite o njih s tolikšno ljubeznijo.

Oficir: Po večerji se bomo pogovarjali samo o konjih, če ste za to.

Mafalda: Res?

Avvocato: Kje pa bomo večerjali?

Cavaliere: Kaj če bi šli večerjat kam ven?

Mafalda: Recimo v Gradež.

Oficir: Lahko. Če vam s tem ustrežem.

Avvocato: Ona zmeraj Gradež, Devin in tako dalje in tako dalje.

Mafalda: Velja. Vidite, Hans, jaz sem tako potrebna nežnosti, potrebna nekoga, ki bi bil dober z mano, on pa... ti, ja... ti pa tako... oh! Grem! Paola pojdeš z mano? (Mafalda in Avvocato odideta.)

Oficir: Ta se pa tudi ne bo spremenila, kaj? ... Tri dni sem že tukaj, Cavaliere, pa mi še ničesar nisi povedal o ubogi Eleni!

Cavaliere: Kaj naj ti pravim? Saj veš, kako je bilo z nama!

Oficir: Kako se počutiš kot vdovec?

Cavaliere: O tem pa si bodiva na jasnem: jaz ne morem biti vdovec, ker nisem ovdovel. Sem se že veliko prej ločil in torej sem ločenec.

Oficir: Se počutiš mlajšega?

Cavaliere: Kako pa tvoji konji?

Oficir: Dobro, kar dobro. To je danes donosen posel. Razmišljam, če naj kupim še eno konjušnico blizu Frankfurta.

Cavaliere: Tako?! In...?

Oficir: Malce daleč je. Ne vem, kaj bi storil. To sem kupil iz golega veselja in šele potem ugotovil, da je mogoče tudi zaslužiti. Zdaj pa... Ti, žena mi je poslala sporočilo.

Cavaliere: Kdaj?

Oficir: Prejle. Ti veš, da sem še zmeraj v zvezi s Fettkejem...

Cavaliere: Fettke?... Je to tisti višji oficir, ki je prej služboval v Mauthausnu?

Oficir: On. Saj smo triinštiridesetega skupaj praznovali božič...

Cavaliere: Seveda, seveda! Eh... (*Zavzdihne.*) Kje pa živi?

Oficir: V Hamburgu. Od časa do časa drug drugega obiščeva.

Cavaliere: A še koga drugega kaj vidiš?

Oficir: Z Allersom sem govoril pred tednom dni. Prosil sem ga, naj prevzame pravno zastopstvo za nekega mojega kolego, ki je imel prometno nesrečo...

(*Pride Avvocato.*)

Čujte, Avvocato, pravkar sem vam hotel povedati nekaj, kar vas utegne zanimati.

(*Tiše.*) Včeraj je gospod Fettke telefoniral moji ženi. Menda je moral spet na zaslišanje, pa ga je zanimalo, če sem tudi jaz dobil poziv od sodišča.

Avvocato: Tako?!

Cavaliere: Spet zaslišanje?

Oficir: Očitno se nekdo ne more sprijazniti z dejstvom, da je življenje pač za ljudi, ki ga znajo prijeti za roge.

Avvocato: Kolikor niso tu v ozadju kake politične špekulacije in tako dalje in tako dalje. Kaj pa hočejo od vas?

Oficir: Vas niso nikdar klicali?

Avvocato: Mene? Zakaj pa mene?

Oficir: No, no... Lahko bi vas, ne?

Avvocato: Seveda bi me lahko, ampak... pozabljate, da smo v Italiji!

Oficir: Naše kličejo menda prav na zahtevo italijanskih sodnikov. Spraševali so me o peči. Kako velika je bila, kdo jo je naredil, čemu je služila... Kolikor vem, je bila to zelo primitivna naprava, celo brez železnih vrat in tudi na rešetki je stalo kvečjemu od deset do dvanajst ljudi. Res pa je, da je zaradi visokega dimnika služila svojemu namenu. Dimnik je namreč imel zelo dober vlek.

Avvocato: Pa ste tudi to povedali?

Oficir: Kaj? Povedal sem pač, da peč ni več obratovala in da je bila zabita, ko sem jaz nastopil službo v Trstu.

Avvocato: Niso tam nekoč zažgali neko ovco?

Oficir: So. Moralo je to biti poleti 1944, nekako v juliju, ko je Blankenburg... ste ga poznali?

Avvocato: Blankenburga? Seveda sem ga poznal!

Oficir: No, on je ubil ovco s prusko kislino ali s ciankalijem, da bi preskusil učinek strupa. Šlo je verjetno za ampulo, kakršne smo pozneje dobili za morebitni samomor.

Avvocato: Kaj hočejo s tem?

Oficir: Nekdo dreza in dreza, vaši zahtevajo, naši pa nas morajo zaslišati!

Avvocato: Veste za koga gre?

Oficir: Vi ne?

Avvocato: Jaz?

Oficir: Oh, vemo, vemo! Smo tudi že ukrepali. Niste še srečali našega novega gosta?

Avvocato: Sem, ja. Kdo je to?

Oficir: Plačilni.

Avvocato: Kako ste rekli?

Oficir: Plačilni. Tisti, kateremu moraš poravnati račun.

Avvocato: Pa ja ne mislite...

Oficir: Nikdar nisem bil obremenjen s to napako, da bi mislil... Izpolnjeval sem ukaze in izkoristil sleherno priložnost, dokler je bil še čas.

Avvocato: Že, že, ampak... čemu je prišel sem? To se mi zdi zelo neprevidno. Naj ga kdo vidi...

Oficir: Ne razkazuje se preveč.

Avvocato: Vseeno. Tudi zaradi nas.

Oficir: Naj vas pomirim. To je eden naših najboljših mož in je tu samo, da stvar izpelje. Sam se ne bo izpostavljal nobeni nevarnosti. Le brez skrbi! Sicer pa — tako so sklenili.

Avvocato: Ste.

Oficir: Smo, če vam je ljubše. Vendar jaz o tej zadevi ne vem ničesar. Ne tiče se me, preprosto ne tiče.

17. prizor

ZADNJI DOKAZ

Prazno prizorišče. ON vstopi, pogleda naokoli in obstane.

On: Nikogar! (*Stopi z naglimi koraki k zidu. Zakliče.*) Kdo ste? ... Kje ste? ... (*Kratek premor.*) Čakajo ...

(*Zaslišimo avto, ki pridrvi od nekod, zavira in se v bližini ustavi.*)

Oni. To so oni.

(*Streli. On se opoteče in nasloni na zid.*)

Tu ... tu ... (*Še en strel.*) Zadnji dokaz ...

(*Zdrkne ob zidu na tla in zariše nanj krvavo sled. Avto oddrvi. Tedaj oder zaživi z vsemi mrtvimi in živimi pričami v zaključnem mogočnem koralu.*)

ZAKLJUČNI KORAL

Pesem ni volk in ne grize,
kadar je krik bolečin
kakor v tem času brez vere
pesem, ki je opomin.

Vendar bi morala imeti
ostre zobe kakor volk,
da bi grizla v zavesti človeka
in bi pregrizla tvoj molk.

Ne ubijaj in ne daj, da te ubijajo ...

Molk je znanilec poraza,
molk je le krinka strahu,
molk je očitno priznanje,
da fašizem živi, zdaj in tu.

Živi in grozi nam še zmeraj!
Še zmeraj in vsak dan bolj!
Svet je še zmeraj v ognju —
vstani in krikni: dovolj!

Ne ubijaj in ne daj, da te ubijajo!
Ne moli sovražnega boga!
Ne kleči na svoji zemlji!
Ne bodi tujec doma!
Bodi človek, ponosen in visok!
Čuvaj svobodo!
Čuvaj svobodo!
Čuvaj svobodo!

Fran Roš

Gostišče »Orient«

Dogodilo se je približno tako, kakor je v tej zgodbi povedano. Spremenjena so samo imena in priimek družine, ki so jo hitlerjevci v juniju 1941 iz slovenske Štajerske izgnali v Srbijo.

Bila je to družina železniškega kontrolorja Draga Zobca z ženo Anko, štiri-letno Mirico in dveletnim Vladkom. V novem, manjšem srbskem kraju je nastopil službo na železniški postaji in si s pomočjo dobrih ljudi zasilno uredil življenje.

Kmalu je semkaj prejel pismo svojega brata Stanka, poštnega nameščenca. Medtem so tudi tega izgnali in se je udomil v enem izmed mest v Pomoravju, poldrugo uro železniške vožnje od Dragovega bivališča.

Nedvomno bi bilo zdaj prav, da si obe družini kje najdeta skupni dom, to bi jima olajšalo življenje. Seveda je pri tem prihajal v poštev večji kraj, to pa je bilo Stankovo mesto z močno slovensko kolonijo. Stanko je bil tam z ženo in hčerko. Sedem ljudi bi se tesneje stisnilo in si medsebojno pomagalo. Imata vsak svojo, čeprav borno plačo. Res je tudi, da je Anka skrivaj vzela s seboj šestnajst tisočakov. Zložene v šive oblek in plaščev jih je gestapovcem prikrla. V Srbiji so ta denar zamenjali v okupacijske bankovce, ki pa so hitro kopneli.

Preselitev so opravili še pred koncem septembra 1941. Drago Zobec je dosegel premestitev v mesto, kjer ga je pričakovala bratova družina. Z malenkostno prtljago ni bilo posebnih težav. In tako so se namerili k mešanemu vlaku, ki bi jih bil moral sprejeti tedaj že zgodaj popoldne. Vendar je imel tokrat skoraj pet ur zamude menda zaradi neke okvare na progi, to pa v tem času ni bilo redko.

Morali so čakati. S kovčkoma, nahrbtnikom in dvema aktovkama so posedli v bližnji gostilnici. Anka, krepka svetlolaska, je vzela v naročje svojega najmlajšega. Drago, visok, mršav mož, je hčerki na papir risal like človeških obrazov. Jedli so kajmak s kruhom in pili čaj. Zgovorni gostilničar je obujal spomine na prvo svetovno vojno in jo primerjal s sedanjo. Na kratko je prisedel postajni načelnik, mlad človek. Vedel je, da so »šumci« tri postaje od tod dvignili železniški tir, a bo škoda vsak čas popravljena.

»Zdaj bi že morali biti tam, kjer nas brat pričakuje,« je pomislil Drago. »Ne-prijetno bo potovanje ponoči, ko pa je prosto gibanje dovoljeno le do osme večerne ure. Hudo bo z otrokoma...«

Mračilo se je že. Sinko je zaspal v materinem naročju in tudi hčerki se je dremalo. Napotili so se k postajnemu poslopju in čakali. Bil je že skrajni čas, da je končno prisopihal vlak s petimi vagoni, napol praznimi. Namestili so se v njem na umazani klopi, v poltemi, med revno oblečenimi potniki. Speča otroka sta se zganila le, kadar je močan sunek stresel vagon. Mali Vladko je zajokal, a se je ob steklenici mleka pomiril.

Starejši kmet je tožil. Nemci so mu zaprli sina. Rešiti ga hoče, ne smejo mu ga ustreliti, zato potuje k njihovi komandi v Jagodino. Pa je s seboj vzel tri steklenice najboljših slivovke, morda mu bo z njo uspelo. Imel je še četrto steklenico, to je dajal krožiti med potniki. Zdaj in zdaj jih je osvetlil plamen vžigalice, ki so si z njo prižigali cigarete z grobo rezanim temnim tobakom, zavitim v časopisni papir. Tu je bilo zadušljivo in še dobro, da se je dalo odpreti okno, ko je marsikatero brez šip bilo zabito z deskami.

»Kaj naj storimo?« se je oglasil mlajši delavec, menda tovarniški delavec. »Pred nekaj dnevi so četniki pri Gornji Mutnici ujeli več partizanov. Bili so izdani, vendar so se borili hrabro. Izročili so jih Švabom v Čupriji. Ali jih bodo postrelili?«

Zobčevi so prispeli in izstopili. Enonadstropno postajno poslopje je bilo pri vhodu le toliko razsvetljeno, da se je na njem dalo prebrati ime ČUPRIJA. Dragu je bilo znano, da je od tod do mestnega središča skoraj pol ure hoda. Zdaj pa je že minil čas, ko so se civilisti smeli prikazati na ulici. Treba bo pač noč prebiti tu na postaji, v čakalnici...

Drago je ogovoril postajnega uslužbenca. Ta svojemu poklicnemu tovarišu ni branil prenočiti v kolodvorskem prostoru, a mu je nasvetoval:

»Sto korakov od tod je gostišče s tujskimi sobami. Nekaj so jih sicer Nemci vzeli zase, a so gostilničarju pustili dve še poleg stanovanja, ki ga uporablja sam. To je zelo blizu in do tja ne boste srečali nobenega Nemca, jaz pa bi vas pospremil. Za prenočevanje boste malenkost plačali, zato pa si boste lahko odpočili. Kar pojdimo, dokler oba nemška vojaka v kolodvorski službi sedita tamle v sobi!«

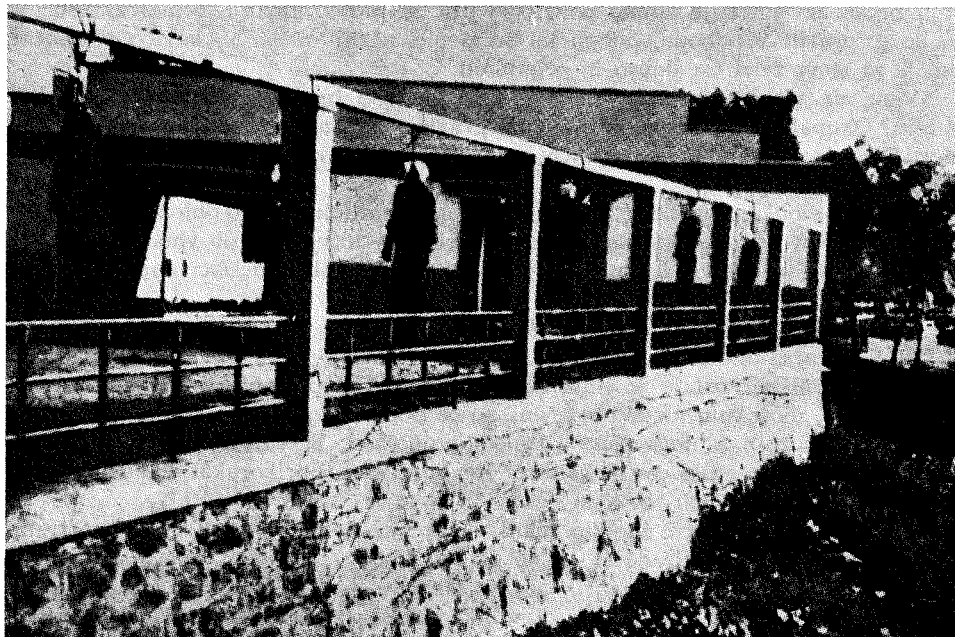
Krenili so med dvema hišama z otrokoma na rokah staršev. Skozi temo je komaj zaznavno brlela rdečkasta lučka nad pragom širokega poslopja. To je bilo gostišče »Orient«. Železničar je rahlo potrkal na okno v pritličju. Čez čas jim je vrata odprl debel brkač z utripajočimi drobnimi očmi. Bil je gospodar. Železničar mu je predstavil došlece. Ogledal si jih je in še izpraševal o namenu njihovega potovanja. Zaklenil je za njimi in jih po škripajočih lesenih stopnicah privedel v edino nadstropje te hiše. Odprl jim je manjšo sobo z dvema posteljama, mizo, stoloma in železnim stojalom za umivalnik, ki pa je manjkal. Tu je dišalo po jodu.

»No, da,« je dejal, »soba bo pravšnja za vas, saj druge nimam proste. Utesnili so me. Mora biti tako, kakor hočejo oni, ki so zdaj naša oblast. Tukaj vas nič ne sme motiti, he, he... Seveda mi boste sobo plačali in tudi prijavnice izpolnili. Morda pride še kak Nemec k vam, da si vas ogleda. Soba namreč ne sme imeti ključa, da se ne more zaklepati, to so ukazali oni.«

»Potem pa je tukaj nevarno,« se je ustrašila Anka. »Bolje bi bilo noč prečuti na kolodvoru.«

»Ne, ne!« jo je miril gospodar. »Tudi tam so Nemci. Le nič se jih ne bojte! Oni tu pod mojo streho se zanimajo za drugačne stvari. He, he...«

Električna žarnica na stropu je bila pregorela in treba je bilo svetiti s svečo. Za prenočevanje so plačali osemdeset dinarjev.

Ustreljeni in obešeni partizani v Čupriji 29. septembra 1941

Zobčevi so ostali sami. Slekli so vrhnje obleke in se razmestili v obeh posteljah, k vsakemu od staršev po eden otrok. Drago je ugasil luč. No, tudi ta noč bo minila in v jutru bodo poiskali Milanovega brata v Kosovski ulici 9, to je menda blizu mestnega središča. Tudi v poštnem uradu bi ga utegnili najti.

Drago in Anka sta prisluhnila. Tišino so vse bolj prekinjali moški in ženski glasovi. Po hodniku so udarjali koraki nekega težkega človeka v škornjih. Spremljalo jih je nemško govorjenje. Kdorkoli bi lahko vdrl k njim, zato pa vso noč ne bosta smela zaspiti. Nato jima je segel v ušesa tenak ženski hohot z vzkliki v madžarskem in italijanskem jeziku. Neke boste noge so stekle mimo njihove sobe.

»Kaj se godi tukaj?« je zaskrbljena vprašala žena. »Kakšne vrste je to gostišče »Orient«? Kam smo zabredli?«

»Ali naj vrata zaslonim z mizo in še s posteljo, da ne bi kdo mogel do nas? Toda to nam ne bi dosti pomagalo. No, otroka trdno spita...«

Minila je polnoč. Nekdo je butnil v duri, da so se odprle. Še mlad nemški vojak, a s širokim telesom, se je pognal v sobo. Očitno je bil pijan, ko je v svojem jeziku besno zaklical:

»Kdo je tukaj? Prižgite luč!«

»Žarnica ne gori,« mu je nemško odvrnil Drago. »Tu smo civilisti...«

»Ni tu nobene deklice? Te me zanimajo! Naj vrag vzame vse civiliste v tej hudičevi deželi!«

Pljunil je v sobo, tako da je s tem orosil Draga, in zaloputnil duri. S hodnika se je še slišala njegova pesem »O du mein Liebchen...«

Hiša se je pomirila. Zdaj sta lahko zadremala tudi Anka in Drago, a ne za dolgo. Seveda so stenice bile tu neizbežne.

V oblačnem jutru je minila policijska ura za prosto gibanje v mestu. Zobčevi so se pripravili k odhodu, potem ko so popili nekaj mleka in kave. Gostilničar jim je za slovo želel vse dobro in pripomnil:

»Vem, da vam prenočevanje pri meni ni moglo biti preveč prijetno. Pa kaj hočem? Okupator ima oblast in zato tudi pravice. Oni mi ne plačajo nobene najemnine. Tudi to bo minilo in moj »Orient« si bo spet povrnil ugled. Zaradi kakšne stenice pa tudi oprostite...«

Zobčevi so odšli v pritličje, Anka z Vladkom v naročju, Drago obložen s prtljago. Že več korakov oddaljena sta se še ozrla in videla sta: na zidu ob vhodu v gostišče »Orient« se je v dnevni svetlobi zdaj dal prebrati na beli deščici napis s črnimi črkami

WEHRMACHTSBORDELL

Torej je zares bilo tako.

Pred železniško postajo je stala starikava kočija z vpreženim mršavim konjem. Z izvoščkom, možakom v rjavi raševini, so se pogodili za vožnjo v Kosovsko ulico 9. Zanj je voznik zahteval šest »bank« (desetakov). Zasedli so vozilo in bič je ošvrknil kljuse. Po grobi cestni kaldrmi jim je nasproti prikoral vod Hitlerjevih vojakov. Zadirčno so peli enolično pesem in se mrko ozirali na potnike.

»Veste, kaj se je sinoči zgodilo tukaj v Čupriji? Švabi so sredi mesta postrelili petindvajset ujetih partizanov!« se je zgrozil kočijaž. »To oni počenjajo v naši Srbiji! Uklenjene so jih prignali iz Gornje Mutnice, tam je bila krvava bitka. Pred šolo, v njej je njihova komanda, so ujetnike sinoči postrelili. Čez noč so jih pustili ležati na dvorišču, davi pa so pet izmed teh še obesili nad potokom, nad Ravanico.«

Kočija se je kmalu primajala na rob mestnega trga. Ozrli so se po njem in pri tem sta Zobec in njegova žena k sebi stisnila oba otroka, da ne bi mogla videti strahote. Ob Ravanici so viseli na kandelabrih, vseh pet v preprostih oblekah, mladi in starejši. Kosi belega platna so jim zakrivali obraze, ko so se tam rahlo pozibavali...

Na praznem trgu, pred komando so stali trije vojaki — stražarji s puškami. S poslopja je hitlerjevska zastava oznanjala okupatorjevo oblast.

Doklej še? je pomislil Drago Zobec. Oni pa se zdaj bližajo že Moskvi. Puške pokajo vse bolj tudi v Srbiji in v Sloveniji. Za novo svobodo!

»Kosovska ulica 9!« je zaklical voznik in ustavil kočijo. Iz nizke hiše je stopil Dragov brat. Objela sta se. Dež je pričel rositi v ta mrakobni dan 29. septembra 1941.

Gema Hafner

Zaverovanost v ideale

(Ob peti obletnici smrti Davorine Bevkove)

V novembru se zvrstita praznika — Dan mrtvih in Dan republike — ko vse bolj živo splapola spomin na osebnosti, ki so s svojim klenim značajem in s požrtvovalno, žlahtno dejavnostjo postali bojevniki za pravičnejši svet. Med take svetle like sodi tudi Davorina Bevkova, neuklonljiva, zvesta sopotnica pokojnega rapsoda Primorske. Bevk je kot viharik ključoval vsem sunkom fašističnega nasilja, toda da je tako dolgo in ponosno kot glasnik umetniške slovenske besede ključoval potujčevanju, je vsekakor tudi Davorinina zasluga: v oporo mu je bila njena neomajna zaverovanost v ideale, trdno zasidrana v veri v pravičnejši svet! Rodila se je 14. novembra 1894 v delavski družini Bratuževih, v predmestju Gorice in že kot otrok prav kmalu spoznala bridkosti socialnih krivic. Nadarjeno, živahno dekletce, ki je z zvedavo radoživostjo usmerjala prve korake v svet znanja, se je z vso gorečnostjo oklenilo želje — postati učiteljica! Obiskovala je nemško žensko učiteljsko v Gorici, kjer se je navduševala za lepoto slovenske umetniške besede, za vokalno glasbo in slikanje. Da bi dala duška narodni zavednosti, se je v usodnem letu 1914 — v katerem je maturirala — odrekla svojemu imenu Martina in prevzela ime — *Davorina*. Že v jeseni se ji je izpolnila davna želja — odšla je poučevat v odročno, istrsko vasico Kubeč, ki kakor orlovo gnezdo domuje vrh skalnatega hriba: pravcata trdnjava narodne zavednosti. Kamnite hiše s pergolami in

oleandri, kot staro srebro zglajeni prago, kjer posedajo nonice, toplo vzdušje domačnosti, v kateri se utrjujejo pri srčni medsebojni odnosi. Davorina se je nesebično razdajala v svojem plemenitem poslanstvu, bila je res v pravem pomenu besede — ljudska učiteljica! Po prvi svetovni vojni je poučevala na Gorškem, nazadnje v idilični vasi v Vipolžah do leta 1925. Toda ker se ni uklonila fašistični oblasti, je — po prosluli Gentilijevi šolski reformi — bila premeščena v Piemont — za »maestri-no«. Kakšen udarec zanjo! Zapustiti svoje šolarčke... Nič več ne bodo strmele vanjo njihove svetle, razprte oči, ki so kakor odprta okenca njihovih vdanih src. In prav v tem usodnem času, ko je bilo potrebno, da na Primorskem odrasča klen mlad rod, ki bo znal ključovati potujčevanju! Životariti tako daleč od domače zemlje z gaji murv in smokev okrog prijaznih vasic... Kje je topli dih zemlje in morja! Davorina se je v gorski vasi v Piemonti počutila kakor izruvano drevo in na tujih tleh ni mogla dolgo vzdržati. Toda takrat je že dobro poznala pisatelja Bevka in se je leta 1926 vrnila v Gorico: zaživela sta skupno življenje, zasidrano v skupnih idealih. Zdaj sta bila dovolj trdna, da sta ključovala vsem udarcem življenja, tudi preziru in preganjanju. Zlohotni pozornosti sta se umaknila v Trst, kjer sta skromno živela v Rocolu, v delavskem predmestju, v enosobnem stanovanju brez vodovoda in elektrike, toda že čez nekaj mesecev sta se zaradi svoje

požrtvovalne dejavnosti znašla za zapa-hi. Ko so ju izpustili iz zloglasnega tr-žaškega zopora — pri jezuitarjih —, sta bila iz Trsta — izgnana. Vrnila sta se v Gorico, kjer sta na Solkanski cesti, v skromnem stanovanju hiše, v kateri so prebivali rokodelci in železničarji, živela vse do odhoda v partizane. Bevk kot duša pisateljske in založniške dejavnosti na Primorskem, je bil pravzaprav po-seobljeni Čedrmac, kar je vzbujalo ogor-čenost fašističnih oblastnikov. Ker se jim ni posrečilo doseči, da bi se pisatelj umaknil v Jugoslavijo niti ga prisiliti k molku, so se vse pogosteje ponavljali sunki nasilja: zaslíševanja, hišne preíska-ve, grožnje, spet hišni pripor in nato konfinacija na otoku Ventotene — leto dni. Ko je Hitler z bliskovito vojno os-va-jal države, je bil Bevk preganjen znova na jug Italije, kjer je čemel po tabori-ščih: Pesticci, Colfiorito, Isernia — po-stojanke klavnega prisilnega životar-jenja, ki so jih interniranci imenovali — terra maledetta — prekleta dežela. Toda rapsod Primorske ni klonil! V tren-utkih malodušja, včasih že skoraj na robu obupa — mu je bila Davorina v trdno oporo tudi tedaj, ko je bil daleč od nje. Živahen temperament, neusah-ljiv optimizem, neuničljiva energija, za-verovanost v ideale in topla človečnost — so bile bistvene lastnosti njene osebnosti. Prežeta z zanesenjaško vero v po-sanstvo Bevkove ustvarjalnosti je z z njim vzdržala vse — vsemu navkljub. Bila je njegova neutrudljiva, požrtvoval-na sodelavka — prepisovala je v njego-ve številne rokopise in občasno tudi sama zasukala pero. Za Goriško matico je napisala knjigo za gospodinje »Ljubi moj domek« in za zbornik »Luč« v Trstu prispevek »Žena v raznih pokli-cih«; oboje je izšlo leta 1934 s psevd-onimom Martina Seljak. Razen tega je bila politična delavka, skrbela pa je tudi za zveze med Bevkovimi sodelavci, zlasti še ob prvih začetkih organiziranja Osvo-bodilne fronte v Gorici. Zaradi tega je morala v zapor, ker so v nenadni hišni preiskavi našli zadnje pismo organiza-torjev.

Življenje pa tudi njuni tihi, osebni sreči ni prizaneslo: 1. septembra 1939. leta, ko je Hitler napadel Poljsko — je umrla njuna edinka, hčerkica Jerica. Ob ugaslem plamenčku življenja, v vonju sveč in cvetja sta po radiu poslušala grozljivi hrup vojnih fanfar — spomi-njal je na bobnenje bližajočih se kopit jezdecev Apokalipse... V usodnem po-ložaju, v hudi preizkušnji je zanju ve-

ljalo vodilo — neomajno ostati v vrstah tistih, ki se bore zoper nečlovečnost, kar je seveda Bevkova znova pahnilo za za-pahe... Pisatelj je iz goriških zaporov 10. septembra 1943 odšel v partizane in kmalu za njim tudi Davorina: delovala je na osvobojenem goriškem ozemlju kot članica glavnega odbora AFŽ, ostala pa je skoraj ves čas na tem ozemlju, tudi v časih nevarnih premikov v letu 1945. Davorina je bila spet v svojem ele-mentu: znova se je lahko razdajala v tesnih stikih s preprostimi ljudmi v kmetjskih domovih po globačah in str-mih pobočjih, v nenehni nevarnosti pred izdajami in v napetih situacijah bodrila ljudi, jim krepila vero v zmago pravice... Toda Trst in Gorica sta bila znova odrezana od narodovega telesa! Ta zavest je Davorini in njenemu možu ob-ležala kot kamen na srcu. Leta 1947 sta zapustila Trst, kjer je bil Bevk predsed-nik PNOO, in se stalno naselila v Ljub-ljani. Ko pa je Bevk po upokojitvi opu-stil visoke politične funkcije in se po-svetil le pisateljevanju, zlasti mladinskih del, in z literarnimi nastopi obiskoval šole križem Slovenije, se je Davorina navduševala za tovrstno poslanstvo, za-vedajoč se pomembnosti osebnega stika pisatelja z mladino: takšna nepozabna srečanja vzbujajo ljubezen do naše umetniške besede in do svetlih tradicij NOB. Davorina ga je vsa vzradoščena pričakovala, ko se je Bevk vračal z li-terarnih nastopov, obložen s šopki cvet-ja in ličnimi šolskimi izdelki. Te spo-minčke — izraz ljubezni in spoštovanja — sta zelo cenila in lično izdelana luka-rica je zakraljevala na njegovi pisalni mizi. Kako je lepčkana! jo je Davorina vselej znova občudovala — darilce šolar-jev iz Gorišnice pri Ptuj — ter živahno, z značilnim glasovnim odtenkom gori-škega dialekta pripovedovala, kje je Bevk dobil ta ali oni spominek. Z vznemirljivo napetostjo je pričakovala film Neretva: zdaj bo mladina doživela našo epopejo! Šestkrat si ga je ogledala in bila potem pripravljena razpravljati o podrobnostih ter idejnih stališčih — pozno v noč. Razpravljanje je bilo sploh njena strast: platinasto belih las, svetlih, sijočih oči, zgovorna in živahna, z mla-dostno rdečico na širokem, markantnem obrazu ni čutila bremena let. Bila je iz-redno razgledana, zanimala se je za vse — za politiko, filozofijo, vzgojo, pereča socialna vprašanja ter vneto prebirala knjige, revialni in dnevni tisk. Prav iz-jemno: na nobenem področju je nisi mogel presenetiti — že je njena presoja

potrjevala, da se ukvarja tudi s takimi problemi. Le kako je za vse našla čas tudi v pozni jeseni življenja, saj je nosila vsa bremena vsakdanjih opravil, mimo tega pa si je vztrajna in delavna kot mravlja, uredila v Novi Gorici — v Rožni dolini prijeten dom v lični hišici pred mejnim prehodom. Tako se je Bevku izpolnila davna želja, da bi v domačem okolju lahko v miru pisateljaval, saj mu snovi ni nikoli primanjkovalo. Rada sta zahajala tja na sončno Goriško v prijeten, z vrtom obdani domek, ki ga je Bevk, šegav in hudomušen, imenoval »vila Pufka«, namigujoč, da sta ga dolgo odplačevala na obroke. V tihoti poletnih dni — avgusta 1970 je sredi dela hudo obolel in septembra — prav na svoj 80. rojstni dan v Ljubljani umrl... Njegov pogreb je postal vseplošna ljudska manifestacija: ljudje od blizu in daleč in iz oddaljenih krajev zamejstva so se zgrnili okrog njegovega groba v Solkanu, z bridko zavestjo o težki izgubi, saj je domača zemlja sprejela v večni objem zlahtnega človeka, rapsoda Primorske, neuklonljivega viharnika... Pravzaprav se je za vedno vrnil k njim pisatelj, ki jim je z likom Čedrmaca svetil v teminah potujočeva-

nja in tudi sam — postal ČEDRMAC! Davorina je kot poosebljena Mioba, kljub nepopisni žalosti pokončna — vzdržala ta strašni udarec in odslej živela le za eno nalogo! Vse, kar je Bevkovo, ni moje, pripada skupnosti! Spet je oživila njena neizčrpna energija, prizadevajoč si z vso vneto pomagati pri uresničevanju pomembne zamisli, ki bo poznim rodovom ohranila lik pisatelja Bevka in njegovo plodno ustvarjalnost v vsej pristni življenjskosti. Njegovo delovno sobo iz ljubljanskega stanovanja prenesti v idrijski muzej in njuna hiša v Rožni dolini v Novi Gorici — bo sčasoma postala Bevkov kulturni center! Ob prvi obletnici pisateljeve smrti so v idrijskem muzeju odprli Bevkovo spominsko sobo — toda Davorina ni dočakala tega dne... Tiho, neopazno — kakor je v svoji skromnosti živela, je odšla od nas — umrla je 18. avgusta 1971 v Ljubljani, počiva pa v tihotnem gaju smrti v Solkanu v skupnem grobu ob možu in hčerkici. Prav bi bilo, da bi častilci Bevkove literarne zapuščine tudi bolje spoznali svetli lik njegove požrtvovalne, zveste življenjske sopotnice in neuklonljive borke za pravičnejši svet.

Benjamin Gracer

Naša vas

*Seveda je imela
veliko skrbi in dela
preden se je zgodil čudež:
da se je stara
hlevska dekla
dišeča po gnoju in znoju
prelevila v mlado
vabečo damo...*

*Toda ko smo ji
postavili dvorce
je zašumelo in zaigralo
da so se vsuli vanje
gosti: z dolarji, markami, franki...
in je onemela njena
proletarska služinčad.*

*Jož: kako je zdaj
vražje spogledljiva,
do omame zapeljiva...
Človek bi se kar spozabil
in pozabil da živi —
tudi od njene milosti...*

Črtomir Šinkovec

Dve knjigi o Dušanu Kvedru-Tomažu

O Dušanu Kvedru-Tomažu, narodnem heroju, sta v zadnjem času izšli kar dve knjigi. V prvi, ki jo je zbral in uredil Anton Bebler, izdala in založila pa Državna založba Slovenije, so pravzaprav zbrani Kvedrovi vojaškoteoretični spisi; o njem samem, o njegovem razgibanem življenju pa pripovedujejo zbrani spominski članki in pripevki, ki so jih posredovali njegovi prijatelji in tovariši. Vrsta spominskih pripovedi nam predstavlja Kvedra kot dijaka na ptujski gimnaziji, njegovo politično delovanje v skojevskih vrstah in v vrstah partije, policijsko preganjanje, pred katerim se je umaknil v Francijo, kjer je urejeval »Glas izseljencev« vse dotlej, dokler se ni udeležil španske državljanske vojne. Zelo bogati in zgodovinsko pomembni so spominski članki nanj, kot na udeleženca in partizana v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji, spomini kolegov na čas študija na vojaški akademiji v Moskvi ter na jugoslovanski vojaški akademiji. Več sestavkov je o Kvedru v diplomatski službi v evropskih in izvenevropskih državah. Ta knjiga zelo obširno in vsestransko pripoveduje o Kvedru, kot o človeku, vojaku in politiku, zlasti je poudarjena njegova razgibana osebnost, izredna sposobnost za vojaška in strateška ter teoretska vprašanja, ki se je izkazala v vihnih letih naše narodnoosvobodilne vojne in revolucije.

Druga knjiga, ki jo je napisala Vida Rojic, izdala in založila pa mariborska založba Obzorja, je po svojem načinu in obliki pisanja pravzaprav monografija o Dušanu Kvedru-Tomažu. Avtorica je z vsi

prizadevnostjo zbrala gradivo, ki zadeva Kvedrovo življenje, in sicer s širšo projekcijo na dogodke in dogajanja, ki so z njim v zvezi. Knjiga je razdeljena na posamezna poglavja, ki se nanašajo na posamezna in pomembnejša obdobja njegovega zelo dejavnega življenja.

Dušan Kveder-Tomaž se je rodil v učiteljski družini v Sentjurju pri Celju leta 1915. Z očetovo premestitvijo v obdravski Ptuj, je tudi sin obiskoval ptujsko gimnazijo, ki jo je dovršil z maturo leta 1933. Tega leta je postal tudi član KP. Nekaj časa je študiral tehniko v Zagrebu, nato pravo v Ljubljani, kjer je leta 1935 postal član PK SKOJ in urednik časopisa »Mlada pota«. Toda njegova živahna politična dejavnost je kmalu padla v oči policiji, ki ga je zaznamovala s črno piko že kot ptujskega dijaka. Grozil mu je zapor in Sremska Mitrovica, zato je moral v ilegalo, nato pa se je leta 1936 odpravil v Pariz. Naslednje leto se je udeležil španske državljanske vojne. V bojih je bil dvakrat ranjen, napredoval pa je v kapetana in pomočnika komisarja brigade. Po umiku je z mnogimi delil usodo internirancev v Franciji. Tu se je z nekaterimi tovariši prijavil za delo v Nemčiji, odkoder je po hudih izkušnjah julija 1941 pobegnil v domovino. Nemudoma se je uvrstil v osvobodilno gibanje, postal instruktor PK na Štajerskem, komisar drugega štajerskega bataljona, druge grupe odredov, četrte operativne cone, načelnik operativnega oddelka Glavnega štaba Slovenije, komisar Alpske operativne cone in 9. korpusa. Od januarja 1944 je bil na-

čelnik GŠS, nato pomočnik načelnika VŠJ in po tragični smrti komandanta Staneta, komandant GŠS. Po osvoboditvi Trsta je postal njegov komandant in nato pomočnik komandanta IV. armade. Od leta 1946 do 1948 je obiskoval vojno akademijo v Moskvi in jo z odliko dovršil; nato je sodeloval na vojni akademiji v Beogradu, postal pomočnik načelnika generalštaba in član CK ZKS. V NOB je napredoval v generalpodpolkovnika, bil je nosilec Spomenice 1941 in razglašen za narodnega heroja. V tem času je bil urednik raznih vojaških publikacij. Med službovanjem v vojski do sredi poletja 1955 je pisal vojaške znanstvene razprave, zgodovinske članke in razprave o osvobodilni vojni v Sloveniji in obravnaval v člankih politična vprašanja. Na to temo je tudi predaval na Norveškem, v Svici, v ZDA, v Angliji in Grčiji. Po vstopu v diplomatsko službo je bil opolnomočen poslanik v raznih evropskih, afriških in azijskih državah, kjer se je trudil, da bi utrdil ugled nove Jugoslavije. Umrli je 12. marca 1966 in je pokopan v grobnici narodnih herojev v Ljubljani.

Kot že rečeno, je avtorica z veliko prizadevnostjo zbrala gradivo, ki zadeva Dušana Kvedra-Tomaža, in to gradivo je skrbno obdelala s širšo projekcijo na dogodke in dogajanja v zvezi s Kvedrovo dejavnostjo. Toda nanašajoč se zgolj na razno bolj ali manj dokumentirano gradivo, pa tudi brez globljega in podrobnejšega poznavanja zgodovine, v tem primeru zgodovine NOB, se še tako skrbnemu pisanju rade pridružijo napake in netočnosti. Naj navedem le nekatere: na strani 231 je zapisano, da so

imenovanje IX. korpusa razglasili v Dolnji Trebuši, v dolini Idrijce. Člani štaba so se zbrali v gostilni Bratuš. V resnici se je to zgodilo v Gorenji Trebuši (ne v dolini Idrijce, op. p.), v gostilni Bratuž, po domače pri Skoku. Na strani 269 je navedeno: »Na koncu marca se je 31. divizija (zaradi velike nemške ofenzive, op. p.), prebila proti Postojni (v resnici na Pivko, op. p.)... Tri italijanske brigade so se prebile iz obroča na Notranjsko (nikakor ne, temveč na Banjško planoto, op. p.). Dalje na strani 269 je navedeno, da se je 30. divizija, pri kateri je bil štab korpusa, prebila 2. aprila najprej na Šentviško goro, nato pa k Vojsku... Dejanjsko se je 30. divizija 1. aprila v hudih bojih prebijala čez vojskarsko planoto skozi strnjene nemške zasede in se šele po končanem boju zvečer tega dne umaknila na Šentviško goro. IX. korpus se je šele po ofenzivi zopet zbral na Vojskem, z vsemi forumi. Na Vojskem je bil tudi PNOO. Na strani 282 pa je navedeno: »V Trstu je deloval tudi pokrajinski NOO za Slovensko Primorje (PNOO), ki mu je predsedoval Bogdan Breclj. Kako je avtorica prišla do tega podatka, ko vsak otrok vé, da je bil predsednik PNOO pisatelj France Bevk, kar je tudi sam opisal v knjigi »Pot v svobodo«.

Takih netočnosti bi lahko navedli še več, ki so se prikradle v tekst kljub skrbnosti in prizadevnosti avtorice. Priznati je treba, da tako kompleksno delo zahteva zelo veliko preverjanja, podrobne in poglobljene študije. Izigibati pa se je treba tudi nevarnosti, da ne bi videli gozda zaradi drevesa...

Janko Poljanec

Peter Likar: Domovina, si še kakor zdravje?

Odkar smo se pričeli v zadnjih letih tudi pri nas bolj zavedati pomena zdravega okolja za naše življenje in za življenje prihodnjih rodov, odkar so postala ekološka vprašanja predmet najširših razprav in pogostna tema poročil vseh sredstev javnega obveščanja, sta skrb in prizadevnost nekaterih posameznikov oziroma organizacij in ustanov že pokazali tudi nekaj bolj oprijemljivih rezultatov.

Ti rezultati se deloma kažejo v praksi pri načrtovanju novih stanovanjskih, prometnih in industrijskih objektov, deloma pa tudi v čedalje številnejših knjižnih izdajah, ki predvsem opozarjajo na še vedno prevelik razkorak med teorijo in prakso. Nekaj uspehov je bilo že doseženih, še veliko več odprtih vprašanj pa bi morali rešiti, saj sočasna raziskovanja in meritve odkrivajo nove »rane« v našem življenjskem okolju,

ki prav tako terjajo takojšnje in temeljito »zdravljenje«. Vsak zamujen dan, mesec ali celo leto lahko namreč položaj na tem ali onem področju bistveno poslabša, nemalokdaj celo do te mere, da škode ni več mogoče popraviti.

Obsežna knjiga televizijskega komentatorja Petra Likarja z naslovom Domovina, si še kakor zdravje?, ki je pred nekaj meseci izšla pri založbi Borec, vsekakor predstavlja enega najbolj resnih in vsestranskih pa tudi najbolj uspešnih poskusov informiranja slovenske javnosti glede onesnaženosti oziroma ogroženosti našega življenjskega okolja. Delo je nastalo na podlagi avtorjevih spočetka bolj ali manj naključnih, nato pa čedalje bolj načrtnih opazovanj in poizvedovanj, zbiranja in preverjanja ter primerjanja različnih strokovnih meritev oziroma zapisovanja živih pričevanj prebivalcev najbolj ogroženih področij pa tudi mnenj strokovnjakov in vrste družbenopolitičnih delavcev, ki so tako ali drugače odgovorni za varstvo našega življenjskega okolja.

Delo v posameznih poglavjih sistematično obravnava ogroženost zemlje, vode, krasa, zraka, gramoznic, živali, hrane in vsega, kar nas obdaja in na kar dostikrat še pomislimo ne, da je v nevarnosti, oziroma da je s tem v nevarnosti tudi življenje na tistem območju. Še posebej pretresljivo pa je poglavje, v katerem je Peter Likar spregovoril o številnih primerih mučenja in nepotrebne ubijanja živali, kar je za takšno knjigo nekoliko nenavaden dodatek. Seveda tudi ti podatki zelo zgovorno pričajo o ponekod globoko zakoreninjeni miselnosti (brezvestnosti in okrutnosti), ki je pravzaprav veliko nevarnejša od samih strojev oziroma njihovih škodljivih stranskih proizvodov, saj navsezadnje tudi s stroji ravna jo ljudje.

Sam avtor je o svoji knjigi med drugim zapisal: »Delo se je pričelo porajati ob seriji TV komentarjev, ki sem jih pričel pripravljati na pobudo prvega predsednika Skupnosti za varstvo okolja, pisatelja Mateja Bora. Filmski zapisi in ponatisi tekstov so imeli med Slovenci velik odmev; o tem pričajo številna pohvalna pisma ter anonimne, pa tudi javne grožnje in opozorila. In tako je bil nekakšen logičen nasledek vsega tega objava celotnega gradiva, ki ga v komentarjih, reportažah in vesteh ni bilo mogoče objaviti...«

S to knjigo želim predvsem »s konkretnimi domačimi primeri dopolniti dosedanje

delo na tem področju in ponuditi vsem odgovornim in zainteresiranim čim bolj dokumentarno in obilno gradivo za nadaljnje akcije. Množica tudi drobnih primerov, ki sami po sebi ne pomenijo dosti, naj bi pokazala, da en sam pojav še ni zastrašujoč; če pa pozorno sledimo dogodkom, kaj hitro ugotovimo, da povsem nepomembni primeri lahko sprožijo celo verigo ekoloških nesreč... Konkretnost lahko pri marsikom povzroči hudo kri. Če je le mogoče, se zato skušam opirati na vire informacij. Podatke, ki jih navajam, sem sicer sproti prilagojeval novim spoznanjem, vendar pa so se že v času, ko je knjiga nastajala, stvari marsikje spremenile, ne da bi zanje zvedel... Knjiga je daleč od dokončnosti. Stvari se dobesedno vsak dan spreminjajo in nekatera nova spoznanja je bilo treba dodajati celo med tiskom. Tako je jasno, da so posamezne trditve zastarele že tisti trenutek, ko se je delo znašlo na prodajnih policah. Tudi celotne problematike ni bilo mogoče zajeti, saj se rojeva vsak dan nova. Eno žarišče ugasne, nastane novo, pogosto še hujše, še nevarnejše. Na to naj pričujoče delo sproti opozarja.«

Odgovori na vprašanje, zastavljeno v naslovu knjige, so večinoma nikalni. Naša ožja domovina je ponekod — v ekološkem pogledu — že resno bolna, kar pomeni, da je tam ogroženo tudi življenje vseh živih bitij. Kljub temu pa ni mogoče trditi, da je Peter Likar strani svoje zanimive knjige popisal zgolj s črnim pesimizmom. Povsod, kjer se je kaj obrnilo na bolje, je znal napisati tudi pohvalo in priznanje. Razmeroma optimistično pa je uglašen tudi zaključek knjige.

Zavoljo boljšega razumevanja avtorjevih stališč, velja za njim povzeti še dve pojasnili: »Poudarjam, da je treba jemati knjigo kot celoto in ne kot zbirko posameznih primerov.« In nekoliko dalje: »Moram poudariti, da naš in moj boj ni usmerjen proti industriji, proti napredku, usmerjen je proti stranskim škodljivim produktom industrije, ki jih ne znamo, ne moremo ali pa največkrat nočemo obvladati!«

Knjiga je bogato ilustrirana; Likarjev so delavec in dostikrat sopotnik inž. Marjan Smerke, je posnel blizu 130 barvnih in črno-belih fotografij, ki so kot svojevrstno dokumentarno gradivo nemalokdaj celo zgovornejše od samega besedila. Izdajo je domiselno oblikoval Matjaž Vipotnik.

Robert Conquest: Izobčeni, izbrisani

Preden zapišemo kaj več o nadvse zanimivem dokumentarnem delu uglednega angleškega zgodovinarja in sovjetologa Roberta Conquesta, velja opozoriti na dokaj nenavadno dejstvo, da smo za izid prevođa njegove srhljive kronike stalinskih čistk lahko zvedeli že pred domala štirimi leti, v roke pa smo ga dobili šele letos spomladi. Knjiga, ki je v zbirki »Bios« izšla pri Cankarjevi založbi, namreč nosi letnico 1972, opremljena je z obsežno uvodno besedo (povzeto po Palmiru Togliattiju), s katero se je zdelo založbi potrebno dodatno informirati bralce, s strnjenim povzetkom na ščitnem ovitku in s propagandno rdečo pasico, žal pa ne tudi s pojasnilom, zakaj je prišlo do tolikšne časovne razlike med napovedjo in izidom.

Ta nevsakdanji primer v utečeni slovenski založniški praksi si je seveda mogoče razlagati na več načinov — čeprav je razlog po vsej verjetnosti bolj preproste narave, kot bi pomislila večina bralcev. Kljub tej zamudi pa knjiga seveda ni niti malo zastarela. Prav nasprotno: številne okoliščine kažejo, da je snov, s katero se ukvarja Conquest v tem svojem delu, tudi triindvajset let po Stalinovi smrti še kako aktualna in celo bolj občutljiva, kot bi bilo mogoče pričakovati na prvi pogled.

Stalinova senca očitno še vedno z veliko težo pritiska na velik del sodobne Evrope; kaže se v značilnem načinu mišljenja in v praksi preizkušenih metodah delovanja: v političnih in drugih pritiskih, ki so nekoliko drugačni le na zunaj, saj so se navsezadnje morali prilagoditi novim razmeram, v svojem bistvu pa so se kaj malo spremenili. Po bolj ali manj kratkotrajnih »odjugah« je zlasti v vzhodnoevropskih deželah stalinizem (ali kakorkoli se je ta model v določenih okoliščinah in časih imenoval) v takšnih in drugačnih barvnih odtenkih vedno znova krepko poprijel za vajeiti ter v svojih vrstah spet upostavil »red in mir«.

Obenem velja tukaj opozoriti še na en dogodek, pomemben za lažje razumevanje geneze stalinizma: letos spomladi je v dveh knjigah prišlo med naše bralce zelo temeljito delo domačega avtorja, dr. Marjana Britovška »Boj za Leninovo dediščino«. Ta obsežna analitična razprava je osvetlila predvsem prva leta mlade Sovjetske države, ki so jo pretresali hudi frakcijski boji, s čimer

so obenem nastajali pogoji za vrtoglavi vzpon oblastiteljnega gruzinskega samodržca Stalina. V tem pogledu je Conquestovo delo imenitno dopolnilo oziroma nadaljevanje Britovškovega pisanja.

Natančnejšo predstavitev Conquestove knjige pa začnimo z njenimi zaključnimi stavki:

»Stalin je pregrob in ta napaka, čisto znosna med nami oziroma v odnosih med komunisti, postaja neznosna za tistega, ki je na položaju generalnega sekretarja. Zato tovarišem predlagam, naj razmislijo, kako bi Stalina odstranili s tega položaja in imenovali nanj drugo osebo, ki se v vseh drugih pogledih od Stalina loči le v eni prednosti: namreč da je bolj potrpežljiv, bolj lojalen, bolj vljuden in bolj uvideven do tovarišev, manj muhast in tako dalje. Ta okoliščina se morda zdi nepomembna malenkost. Toda menim, da s stališča preprečitve razcepa in s stališča odnosov med Stalinom in Trockim... to ni malenkost oziroma je malenkost, ki utegne biti odločilnega pomena...«

Te besede je ob koncu leta 1922 med drugim v svoji tako imenovani »oporoki« zapisal na bolniško posteljo priklenjeni Lenin, ki se je sicer že umaknil iz javnega političnega življenja, vendar je tako rekoč vse do konca poskušal z nasveti in predlogi pomagati svojim političnim dedičem. Danes je potemtakem še bolj očitno, da je znal Lenin neprimerno bolje oceniti lastnosti in zmožnosti svojih naslednikov, kot so to zmogli vsi ostali. Svaril je pred Stalinom, vendar najbrž niti v najbolj temnih trenutkih pesimizma ni mogel predvideti, do kakšnih posledic bo pripeljal Stalinov vzpon na sam vrh hierarhije oblasti.

Robert Conquest je prav analizi tega fenomena posvetil pričujoče svoje veliko delo. V uvodnih poglavjih je orisal sprva predvsem politične manevre Stalina in njegovih privržencev, ki so pripeljali do obračuna najprej s tako imenovano levo in nato še desno »opozicijo« v politburoju in drugih političnih organih. Razmeroma lahko zmago je Stalinu omogočila predvsem neenotnost nasprotnikov, ki so bili vse preveč zaposleni z utrjevanjem svojih položajev in so Stalinu najbrž tudi podcenjevali. Tako večino niso niti slutili, da so si s svojim političnim porazom podpisali tudi smrtno ob-

sodbo, kajti prej ali slej so se domala vsi znašli pred zasliševalci in strupenim javnim tožilcem Višinskim.

Osrednji del knjige je posvečen natančnemu preučevanju in opisovanju velikanske čistke, ki je s krajšimi premori divjala vse od spretno podtaknjene umora Kirova ob koncu leta 1934 do Stalinove smrti na začetku leta 1953. V mnogih podrobnostih so opisani bolj ali manj prepričljivo skonstruirani procesi proti posameznikom in skupinam obtožencev, v katerih je bilo — največkrat z mučenjem in izsiljevanjem izvabljen — priznanje žrtve edino ali najpomembnejše dokazno gradivo proti njej. Pri pomembnejših »sovražnikih ljudstva« — spočetka predvsem prekaljenih revolucionarjih in ožjih Leninovih sodelavcih, pozneje pa tudi pri mlajših funkcionarjih in častnikih — je bila največkrat izrečena smrtna kazen, pri ostalih pa delo v kazenskih taboriščih, kjer je bila smrtnost tudi zelo visoka. Običajno so boleče posledice doletele tudi sorodnike in znance obsojenih, v mnogih primerih pa je roka Stalinove »pravice« segla še čez mejo Sovjetske zveze, kar smo globoko čutili tudi pri nas.

Vsa ta dejstva so v glavnem že dobro znana, zato pa so toliko zanimivejše avtorjeve ugotovitve, zbrane v zaključnih poglavjih. To velja predvsem za njegove ocene števila aretiranih, usmrčenih, odpeljanih v kazenska taborišča, umrlih, izginulih ali kako drugače opredeljenih žrtev Stalinovega terorja. Vse številke, ob katerih navaja Conquest tudi viře, grede namreč v milijone! Omeniti še velja, da so razmeroma visoke ocene v zadnjem času, neposredno ali vsaj posredno, priznale tudi sovjetske oblasti.

Zelo zanimivi so še Conquestovi komentarji o obveščenosti in reakcijah svetovne javnosti in še posebej nekaterih levičarskih

intelektualcev, ki številnim vestem o grozljivih razsežnostih čistke bodisi niso mogli, bodisi niso hoteli verjeti. Še zlasti zgovorne pa so številne tabele in sezname s statističnimi in drugimi podatki, kot na primer spisek članov politbiroja v obdobju 1919—1939, iz katerega je razvidna tudi njihova usoda: le zelo malo jih je umrlo naravne smrti!

Glede Conquestovega pisanja lahko še pripomnimo, da si je nedvomno ves čas prizadeval biti netendenciozen in do skrajnosti objektivni, da je najraje pustil govoriti preverjenim dokumentom, vendar pa se je kljub temu občasno vendarle spuščal tudi v moralne sodbe in osebne komentarje — čemur pa se celo pri najbolj strogo znanstvenem delu najbrž ni mogoče v celoti izogniti. Pri predstavljanju Stalinove osebnosti avtor na primer, ni uporabljal samo temnih barv, kakor tudi Kamenev, Zinovjev, Trocki, Buharin in še nekatere Stalinove žrtve prav tako niso prikazane zgolj v svetli luči.

Skratka: Conquest je skušal biti predvsem objektivni poročevalec in manj osebno prizadet razsodnik, čeprav je obe vlogi včasih tudi zamenjal. Upoštevati pa moramo še to, da je nanj gotovo nemalo vplivalo dejstvo, da se je lotil analize najbolj mračnega obdobja v preteklosti Sovjetske zveze, po katerem seveda ni mogoče ocenjevati tudi ostalih sočasnih dogajanj ter predvsem velikih prejšnjih oziroma poznejših dosežkov na političnem in gospodarskem področju. Spričo dokaj ozko opredeljenega predmeta svojega preučevanja se avtor te druge plati pač ni dotaknil, česar gotovo ni mogoče razlagati z zlonamernostjo ali z namernim posploševanjem in zavajanjem bralcev.

Obsežno delo je prevedel Vilko Novak, opremo knjige pa je pripravila Cveta Štepančič.

Črtomir Šinkovec

Helmut Zenker: Kassbach ali splošno zanimanje za morske prašičke

Če prislunhemo starim ljudem imajo Avstrijo v spominu predvsem kot nekdanjo mogočno državo. Njene meje so segale v severno Italijo, do južnega Jadrana, globoko na jug jugoslovanskega ozemlja, proti vzhodu pa na Poljsko. V spominu je ostalo

tem starim ljudem določeno blagostanje pred prvo svetovno vojno, zlata valuta in relativna svoboda. Zaradi konjunktura, ki so jo povzročale priprave na vojno, predvsem na ekspanzijo proti slovanskemu jugu in Črnemu morju, tudi brezposelnosti ni bilo.

V spominu jim je tudi načelo »divide et impera« ter »viribus unitis«, s katerima so vladali Nemci nad slovansko večino. Toda to več ali manj prikrito nasilje in zatiranje je polagoma rodilo svoje sadove. Že prej razrahljani državni temelji so se zamajali ob prvi priložnosti, med prvo svetovno vojno. Pod nemškim jarmom tlačeni slovanski narodi so se osamosvojili v lastnih državah ter tako po dolgem času zopet doživeli svojo nacionalno svobodo. Tudi Slovenci v okviru jugoslovanske države.

Današnja Avstrija, ki je nastala po prvi svetovni vojni, je le majhen torzo nekdanje mogočne države. Kljub majhnosti je doživljala hude notranje politične in gospodarske krize, dokler se ni njen večinski del odločil za Hitlerja, za njegov nacizem, za ekspanzijo iz svoje majhnosti ter za okupacijo drugih dežel v znamenju najbolj nečloveških zločinov. Ni čudno torej, da so prav avstrijski nacisti v znatni meri načrtovali okupacijo Slovenije (in tudi Jugoslavije) v Gradcu, Celovcu in na Dunaju. Razumljivo je, da so po okupaciji avstrijski politični, vojaški in policijski ljudje v glavnem v Sloveniji zasedli najvišje stolčke oblasti ter izvajali nad Slovenci najkrutejše nasilje. In ker so bili ti novi oblastniki, po rodu Avstrijci, je bilo pozneje na spisku vojnih zločincev prav znatno število nacistov iz dežele Straussovih valčkov...

To, današnjo Avstrijo, ki je po drugi svetovni vojni le po naključju ostala neokrnjena, čeprav več kot zvesta Hitlerjeva priležnica, tudi dobro poznamo. Poznamo jo posebno po endemičnem nacionalizmu in šovinizmu, ki se svetohlinsko skriva za demokracijo, a je zelo blizu nacistični ideologiji. To se kaže v zatiranju slovenske manjšine na Koroškem in hrvaške na Gradiščanskem, kar lahko enačimo le s preteklostjo, a je neskončno daleč od sodobnih tokov družbenih in nacionalnih odnosov. Poznamo pa tudi sodobne ustvarjalce avstrijske umetniške besede. Mnogi pisatelji sledijo duhu časa in v svojem delu težijo k naprednemu gledanju na celotno družbeno dogajanje, pa tudi h kritičnim ocenam in obtožbam današnje avstrijske stvarnosti.

Eden izmed naprednih avstrijskih pisateljev je tudi Helmut Zenker, katerega roman »Kassbach ali splošno zanimanje za morske prašičke« je nedavno izdala založba Borec v prevodu Janka Modra in v opremi Matjaža Vipotnika. Zenker je pisatelj mlajše generacije, rojen leta 1949 v St. Valentinu ob Anži in je po poklicu učitelj. Kassbach je njegov drugi roman (1974), katerega glavni junak je Karl Kassbach, nekdanji vnet somišljenik nacizma, zdaj trgovec z zelenjavo in rejec morskih prašičkov, nad katerimi izživlja svoj sadizem in nacistične sle. Kassbach je grozljiva podoba malo-meščana, s svetohlinsko, a sila nevarno naturo potuhnjenega nacističnega. Svoje stare ideale nenehno spleta v svoje mreže in jih uveljavlja povsod v vsem svojem dejavnem življenju. Potuhnjen nacist je v odnosu do družine in v svojem poklicu. Tak je v odnosu do družbe in v stranki, tako reagira na zasebno in osebno, na čustveno in miselno v vsem svojem početju. Skratka, je grozljiva podoba kreature s svojimi čestno podtalnimi nameni in naklepi.

Zenker je napisal roman o Kassbachu s svojevrstno tehniko, ki spominja na zbiranje gradiva kakega kriminalista. Toda vseskozi je stvaren in objektivni, tenkovenen in realističen. Kassbacha in njemu enake je predstavil javnosti take, kakršni so in kakršni živijo v današnji Avstriji. Kako bolj ali manj glasno, bolj ali manj vplivno na okolico v vsej svoji dejavnosti uveljavljajo zakrnelo nacistično miselnost. Nehote se zamislimo, kako so prav taki Kassbachi vodili raznarodovalno politiko, na Koroškem podtalno toda vseskozi nasilno za čimhitrejšo asimilacijo. Taki Kassbachi so z atentati in bombami nastopali na južnem Tirolskem, razstreljevali slovenske partizanske spomenike in odstranjevali slovenske napise krajev in kažipote na Koroškem in pripravljali preštevane manjšine.

Zenkerjev roman je veliko opozorilo na stvarnost v današnji Avstriji, je opomin, da nas presune, kakor da ne bi živeli v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, v katerih naj bi bilo v medčloveških odnosih več človeške iskrenosti in veličine, več humanizma.

V oceno smo prejeli

Matjaž KMECL: *Mala literarna teorija*. Opremil in tehnično uredil Matjaž Vipotnik. Izdal Zavod SR Slovenije za šolstvo, v nakladi 4000 izvodov. Založila založba Borec. Ljubljana 1976.

Albert KLUN: *Prekomorci v narodno-osvobodilni vojni*. Opremil Tadej Tozon. Založila Partizanska knjiga. Ljubljana 1976.